

Sámi allaskuvla
Sámi University College

Sámi oahpaheaddje- fierpmádat

Čielggadeapmi

Sámi oahpaheaddjefierpmádat

Čielggadeapmi

Sámi lohanguovddáš

Sámi allaskuvla
Sámi University College

Sámediggi lea dingon ja ruhtadan čielgadeami.

1 Ovdasátni

Dát raporta sisttisoallá čielggadeami sámi oahpaheaddjefierpmádaga ceggema birra. Sámediggi lei 02.01.2008 vuos jearahan Sámi allaskuvllas čielggadeami, masa Sámi allaskuvla sáddii fáldadaga 15.02.2008. Das manjil Sámediggi de almmolaš gilvonjuolggadusaid dihte almmolaččat fáldai barggu rabasin, 25.04.2008, masa de Sámi allaskuvla fas sáddii fáldadaga 29.05.2008. Loahpalaš dingojupmi bođii Sámedikki šiehtadusa hámis 29.10.2008.

Vuosttaš bargoplána mielde čielggadeapmi galggai leat válmmas 31.12.2009. Soames praktihkalaš áššiid dihte allaskuvla bivddii loahpalaš raportta manjduvot 15.04. 2010 rádjái. Vuosttaš veršuvdna lei dalle válmmas. Das manjil leat čađahuvvon divvumat ja lasáhusat oažžundihte mielde lassi áigequovdilis dieđuid. Dingojeaddjis lea maid leamaš vejolašvuolta buktit sávaldagaid maid leat geahččalan vuhtiiváldit.

Barggu čađaheapmi lea leamaš organiserejuvvon prošektan Sámi allaskuvlla Sámi lohanguovddažis. Prošektajođiheaddji ja fágalaš čielggadeaddji lea leamaš Jan Henry Keskitalo. Prošeavtta álgoosis lea leamaš mielbargin ráđdeaddi Karen Inga Eira, ja das manjil son lea searvan diehtujuohkimiin vuosttaš báberjearahallamis ja čohkken daid bohtosiid. Das manjil lea vuosttaškonsuleanta Miriam Länta veahkkin bargan dulkot vuosttaš jearahallama bohtosa vuodđun nuppi Questback elektrovnnalaš jearahallama hábmemii. Son lea bargan jearahallama Questback jearahallama čađahemiin, diehtujuohkimiin ja dáid osiid fievriddan raportii.

Sámi allaskuvla, 15.04.2010 / 23.02.2011

Sámi lohanguovddáš

Lisa Baal

ossodatjođiheaddji

Jan Henry Keskitalo

prošektajođiheaddji

Sisdoallu

1 Ovdasátni	3
2 Álggahus	10
2.1 Duogáš ja mandáhtta.....	11
2.2 Metoda ja bargujuohkin	12
2.3 Ráddjen	15
2.4 Bohtosa čoahkkáigeassu.....	16
3 Rámmat ja eavttut	23
3.1 Hástalusat oppalaččat	23
3.2 Guorahallan.....	23
3.2.1 Guorahallan sámi oahpaheddjiin Sámi oahpaheaddje- fierpmádaga ceggema birra.....	23
3.2.2 Elektrovnnalaš guorahallan.....	24
3.2.3 Ulbmil Sámi oahpaheaddjefierpmádagain.....	26
3.2.4 Doaimmat ja sisdoallu	28
3.2.5 Organiseren.....	29
3.2.6 Ruhtadeapmi	32
3.3 Gealbohusen lea skuvlaovdánahttin.....	34
3.3.1 Girjjás Sápmi.....	35
3.4 Oahpahusa prinsihpat – Sámi	36
3.5 Oahpahus ja báikegoddi skuvladoaimma duogážiin	37
3.6 Skuvlla vejolašvuohta čadahit báikkálaš heiveheami.....	38
3.7 Ovdánahttingealbbu našunála strategiiija 2005 - 2008	40
3.8 Našunála joatkkaoahppostrategiiija	42
3.9 Skuvla organisašuvdnan	44
3.9.1 Makkárat leat sámi skuvllat?.....	48

3.9.2 Maid ovddit refoipma O97S árvvoštallan ja M06S árvvoštallan muitalit?	52
3.10 Manne sierra gealbohuksen?	54
3.11 Sámi skuvlla gealbodárbu ja mandáhtta.....	56
4 Fierpmádat - mii bat dat lea?	61
4.1 Mii bat fierpmádat lea?	61
4.2 Fierpmádat lea oktavuohhta ja ovttasbargu	62
4.3 Kollegiála oahppan lea bargovuohki.....	62
4.4 Politihka sajáidahttima vai profešuvnna dihte?	63
4.5 Fágafierpmádat eanet bastevaš.....	64
4.6 Fágafierpmádagas lea praktihka servvodat mas lea sosiála oahppan.....	64
4.7 Praksisa ovddas, praksisa dihte ja praksisa siste	65
4.8 Praksisa buorideami bargovuogit.....	66
4.9 M06S – sihke fápmostruktuvrrat ja fágalaš hástalus	67
5 Sámi skuvlla eavttut.....	68
5.1 Riikkaidgaskasaš lágat ja julggaštusat	68
6 Riikkaidgaskasaš álgoálbmot oahpahussii kvalitatiiva olahanrahčamušat	71
6.1 Riikkaidgaskasaš álgoálbmot kvalitehtagáibádusat.....	73
6.2 Álgoálbmot oahpahussii riikkaidgaskasaš standárda.....	74
6.2.1 Oassálastin ja mearrideapmi	77
6.2.2 Pedagogihkka ja metodologiiija	77
6.2.3 Álgoálbmotmáhttu.....	78
6.2.4 Oahppoplánat.....	78
6.2.5 Oahpahusgiella	79
6.2.6 Oahpaheaddjioahppu	79
6.2.7 Oahpponeavvut	79
6.2.8 Árvvoštallan.....	80

7 Movt sáhtta ipmirdit vejolašvuodaid ovdánahttit skuvllaid?	81
7.1 Rápmafáktormodeallat	81
7.2 Modealla mii lassin vuhtiiváldá servvodatstruktuvrra ja eará servvodateavttuid	83
7.3 Lassi diskursaperspektiivvat mat hástalit buot modeallaid ja ipmárdusaid	85
7.4 Didákttalaš oktavuodajurddašeapmi.....	85
7.5 Modeallaid ávkkálašvuolta.....	90
8 Oahppevaš organisašuvdna ja oahppevaš skuvla	92
8.1 Oahppevaš skuvla	92
8.1.1 Mii “oahppevaš organisašuvdna” sáhtta leat?	93
8.1.2 Oahppevaš skuvla - vuogádatjurddašeapmi ja ollislašvuoda- jurddašeapmi.....	96
8.2 Dássedis ovdáneapmi	97
8.2.1 Dássedis ovdánahtti skuvla	97
8.2.2 Gelbbolašvuodaipmárdus oahppevaš skuvllas.....	98
8.2.3 Organisašuvdnaoahppan.....	101
8.2.4 Vásihusoahppan.....	102
8.2.5 Dássedis ovdáneapmi.....	103
9 Vásihusat ovdeš fierpmádatsullasaš organiserejuvvon ovdánahttinbargguin	105
9.1 Sámi oahppevaš fierpmádat	106
9.2 Giellaealáskahttin.....	109
9.3 Sámegiel gáiddusoahpahuš.....	112
9.4 Earenomášpedagogalaš fierpmádat.....	115
9.5 Sámegiel álgooahpahuš.....	118
9.6 Alaska ovdamearka.....	121
10 Movt cegget Sámi oahpaheaddjefierpmádaga?.....	127
10.1 Áigumuš Sámi oahpaheaddjefierpmádagain oppalaččat.....	127

10.2	Oahpaheaddjefierpmádaga ulbmil	128
10.3	Oahpaheaddjefierpmádaga organiseren ja sisdoallu.....	129
10.3.1	Ásahuvvon ovttasbarggut ja fierpmádagat.....	129
10.3.2	Sámi oahpaheaddjioahppu	129
10.3.3	Doarjja-, dárkkistan- ja ovttasbargodoaimmat	130
10.3.4	Guovlluid ja dásiid oktavuodát	132
10.3.5	Organiserema eavttut.....	132
10.3.6	Movt de sáhtta fierpmádatbarggu bokte buoridit dili?	134
10.3.6.1	Gelbbolašvuodahuksen ja dárbbuid deaivan.....	135
10.3.6.2	Fállat vuodu ollislažžan.....	137
10.4	Organiseren.....	138
10.4.1	Sámi oahpaheaddjefierpmádaga organiseren.....	138
10.4.2	Sihke geatnegáhtton ja eaktodáhtolaš.....	139
10.4.3	Profešuvnnaš ovdáneami dárbbut.....	139
10.4.4	Politiikkaččat sisafievrriduvvon ortnegiid ollášuhttin.....	142
10.4.4.1	Máhttolokten – Sámi ja Sámi oahppoplakáhtta geatnegáhtta.....	142
10.4.4.2	Stivrenjoavku.....	144
10.4.4.3	Koordinerenčállingoddi.....	144
10.4.4.4	Fáddafierpmádagat	145
10.4.4.5	Dán oasis evttohit fierpmádaga organiserema vejolaš fáttáid.....	146
10.4.4.5.1	Gelbbolašvuodáloktenprográmma.....	146
10.5	Makkár fierpmádagaid cegget.....	148
10.5.1	Álgoálbmotoahpahusa prinsihpaid ja kvalitehta vuhtiiváldin ja sisafievrrideapmi.....	148
10.5.1.1.1	Skuvlejupmi	150
10.5.1.1.2	Hárjaneapmi duohta dillái čađahit prinsihpaid	151

10.5.1.2	Eará fáttát mat orrot vástideame álgoálbmot prinsihpaide ja kvalitehtavuordámušii	151
10.5.1.2.1	Skuvla oahppevaš organisašuvdnan	151
10.5.1.2.2	Vuođđogálggat M06S mielde	152
10.5.1.2.3	Oahpponeavvopedagogihkka sámi oahpahusa váras ..	152
10.5.1.2.4	Heivehuvvon oahpaheapmi ja máhttu oahppi birra sámi skuvllas	153
10.5.1.2.5	Digitála gulahallan ja diehtujuohkin	153
11	Ruhtadeapmi ja resursavuogádagat.....	154
11.1	Ruhtadeapmi eiseválddiid ovddasvástádus.....	154
11.1.1	Ruhtadanortnega ásahit gaskal eiseválddiid	154
11.1.2	Allaskuvllat, universitehtat ja eará gelbbolašvuodaásahusat	155
11.1.3	Dutkanruhtadeapmi	156
11.1.4	Kurssaid ruhtadeapmi ja álgín	157
11.1.5	Sámi skuvllat leat mángga dáfus hearkkes dilis	157
11.1.6	Ovttasbargoprográmma ásaheapmi ja ruhtadeapmi.....	157
12	Raporteren.....	159
12.1	Raporteren obbalaččat	159
12.2	Olgguldás árvoštallit ja raporteren	160
12.3	Siskkáldás árvoštallan ja raporteren	161
12.4	Vuolgganálisa ja čuovvulahttinánalisa	162
13	Girjelistu.....	164

2 Álggahus

“It is easy to start new reforms
but difficult to keep up the momentum
in order to bring about deep changes
in teaching and learning.”

Lea álki álggahit ođđa reforpmaid muhto váttis fámolaččat nagodit joksat čiekŋalet rievdademiid oahpaheamis ja oahppamis. (James Kushman and Ray Barnhardt, evaluators, Alaska Onward to Excellence. Sámás Jan Henry Keskitalo.)

2.1 Duogáš ja mandáhtta

Dán čielggadeami vuolggasadji lea Sámedikki čáluš 25.04.2008 (07/4485-25) *“Utredning om opprettelse av samisk lærernetverk”* mas bivdo ođđa fáladat sámi oahpaheaddjifierpmádaga ásaheami čielggadeapmái (1. čuovus).

Sámi allaskuvla lei juo ovdal vástidan Sámedikki vuosttaš jearaldahkii mii bođii reivves 02.01.2008. Allaskuvlla fáladat de sáddejuvvui 29.05.2008 ja loahpalaš soabadeapmi Sámedikkiin čađahuvvui borgemánus 2008. Virggálaš soahpamuš lea Sámedikki bealis čállon 29.10.2008 man vuodul čielggadeapmi de álggahuvvui.

Sámedikki čállošis boahdá ovdan ahte fierpmádat lea jurddašuvvon reaidun sámi skuvlla gelbbolašvuodáovdánahttimis. Fierpmádat:

- galgá fátmmastit čuovvovaš ulbmiljoavkku: oahpaheddjiid, skuvlajodiheddjiid ja skuvlaeaiggádiid sámi skuvllain sámi guovlluin.
- sáhtta maid fátmmastit fágalaš jodiheddjiid ja bagadalliid oahppofitnodagain ja oahppokantuvrrain sierra sámi fágain (duodji ja boazodoallu).
- galgá árvosmahttit ulbmiljoavkku doaimmahit ovdánahttinbarggu ja juogadit ja viidáset ovddidit máhtu ja vásihusaid.

- galgá leahkit oahppi fierpmádat dainna ipmárdusain ahte
- galgá vuolggahit ságastallama, vásáhuslonohallama ja jurddašeami sámegieloahpaheami, eará oahpaheami ja oahpponeavvuid birra.

Vuolláisárgumiid leat čielggadeaddjit bidjan dárkkisteami dihte áššiid árvvu ja vuoruhemiid. Čielggadeapmi vuoruha beliid mii guoská galgá áššiid, eará bealit lean váldon mielde dan muddui go lea leamaš vejolaš.

Sámediggi bivddii fállaldaga čuovvovaš čielggadeapmái:

- evttohit movt sámi oahpaheaddjifierpmádaga ásaheami sáhhtá čađahit
- čielggadit oahpaheaddjifierpmádaga:
 - o áigumuša
 - o doaimmaid ja sisdoalu (dása gullelaš gelbbolašvuodáloktema ovttahttin, kurssaid lágideapmi)
 - o organiserema (dása gullelaš fágalaš ja hálldahuslaš ovddasvástideaddji ja fysalaš ja fierpmádaga bokte ásahuvvon fierpmádat)
 - o ruhtadeami ja raporterema

2.2 Metoda ja bargujuohkin

Dán oasis čilgejuvvo oanehaččat čielggadeami gálduid, bargovuogi ja bargujuohkima birra.

Čielggadanbarggus leamaš guokte váldogáldu namalassii čállojuvvon gáldut ja sámi oahpaheddjiid/jođiheddjiid/ásahusaid ja politihkkariid jearahallan. Čállojuvvon gálduid dutkama bargujuohkin leamaš dokumeantaanalysa. Jearahallan gis lea čađahuvvon guovtti vuorus. Álgokárten čálalaš báberhámi skovi bokte ja das maŋŋil elektrovnnalaš jearahallan. Dás oanehaččat čilget bargovuogi.

Čállojuvvon gálduid ja daidda gullevaš dokumeantaanalysa sáhtta juohkit guovtti lunddolaš oassái. Vuosttaš lea namalassii fágagirjjálašvuohta ja dutkanraporttat/-dutkanbohtosat, ja nubbi fas eará dokumeanttat mat gullet áššái. Dat manjit oassi sáhtta leat sihke politihkalaš dokumeanttat ja fágadokumeanttat. Politihkalaš dokumeantan lea ipmirduvvon ovdamearkka dihte Máhttolokten Sámi oahppo-plánabuvttus. Fágadokumeanta lea fas ovdamearkka dihte fágalaš láidesteamit mat gullet Máhttoloktema fágalaš sisafievrrideapmái sihke riikaviidosáččat já earenoamážiid sámi skuvlii ja oahpahussii guoskevaččat.

Goappašiid čállojuvvon gálduid osiin leat válljen teavsttaid mat leat árvoštallojuvvon áššái guoskevačča. Válljemii lea biddjon vuodđun juogo dan dihte go teavsttat addet dahje guoskkahit čielggadeami lánka- ja virggálaš doaimbavuoddu, dahje fágalaččat meannudit čielggadeapmái guoskevaš áššiid. Dát árvoštallan lea vuodđuduvvon sihke čielggadeami oppalašvuođa ektui ja maid čielggadeami sierra beliid ektui.

Oppalašvuohtan lea ipmirduvvon dego dutkammat mat leat árvoštallan sámi skuvlla doaimma, dahje riikkaidgaskasaš álgoálbmot oahpahussii gullevaš kvalitehtagáibádusat. Sierra bealit fas leat teavsttat mat meannudit čielggadeami oasseáššiid dego ovdamearkka dihte oahppevaš skuvla. Čielggadeapmái leat válljejuvvon soames riikkaidgaskasaš álgoálbmot dokumeanttat, sihke politihkalaš teavsttat ja fágateavsttat. Dát leat válljejuvvon láidesteamin sihke ipmirdit sámi skuvlaáššiid oassin máilmmiviidosas álgoálbmotáššiin muhto maiddái konkrehtalaččat go dain lea mearkašupmi čielggadeami sierra osiide, dego álgoálbmot oahpahusa kvalitehta gáibádusat.

Teavsttaid analysa nu sisttisoallá ohcat ja gávdnat áššái guoskevaš girjjálašvuođa, dutkamiid ja eará dokumeanttaid. Dasto daid lohkat, ohcat relevántta osiid ja dáid čoahkkáigeassit ja fievrredit raportii čielggadandihte ja ákkastallandihte áššiid.

Teavsttaid analysa leamaš láidsteaddjin raportta čállimis.

Jearahallan gis lea čađahuvvon guovtti oasis. Vuosttaš jearahallan sihke sáddejuvvui báberskovi hámis sámi skuvllaide ja mánáidgárddiide ja sámi skuvlakonferánsas 2008 davvisámegillii ja dárogillii. Skovi mielde sáddejuvvui diehtujuohkinčálus. Fállojuvvui maiddái ovttaskas oasseváldiide 2008 jagi sámi skuvlakonferánsas Budeajus. Muđuid ge oahpaheaddjit bovdejuvvojedje searvat. Ulbmil vuosttaš jearahallamin lei gávdnat viidáset vuođu čielggadeapmái ja vuođđun nuppi jearahallamii mii čađahuvvui elektrovnnalaš hámis. Čađaheapmi lea leamaš eakto-dáhtolaš. Dát jearahallan galggai veahkkin hukset oasi vuođđui viidáset jearahallamis.

Nubbi jearahallan plánejuvvui sihke teavsttaid, čielggadeami fátta árvoštallama ja vuosttaš jearahallama vuođu. Dat sáddejuvvui sámi skuvllaide oalle govdadit elektrovnnalaš hámis sihke davvi-, julev- ja oarjelsámegillii ja dárogillii. Sáddejuvvui maid diehtujuohkinčálus elektrovnnalaš hámis sihke davvi-, julev- ja oarjelsámegillii. Jearahallama bohtosat buktojit raporttas ovdan ja leat maid ovttas teakstaanalysain geavahuvvon vuođđun árvalit čovdosiid čielggadeami čuolmmaide.

Prošeaktaásahus leamaš Sámi allaskuvlla Sámi Lohkanguovddáš, dat lea prošeakta mii álggahuvvui jagis 2008. Ásahus lea Sámi allaskuvlla vullosaš prošeakta mii ruhtaduvvo dinggojuvvon prošeavttaid ruhtademiin. Ásahusa jođiheaddji prošeaktaáigodagas lea leamaš vuos Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusa (SEAD) jođiheaddji Johan Daniel Hætta ja su manjis Lisa Baal. Ásahusa fágalaš ráđđeaddi áigodagas lea leamaš Karen Inga Eira. Dán čielggadanprošeavtta fágalaš jođiheaddji lea leamas allaskuvlalektor Jan Henry Keskitalo. Veahkkin álgoosis leamaš ráđđeaddi Karen Inga Eira álgovuoru hálddahaslaš beliin, vuosttaš jearahallama plánemis, diehtujuohkimis ja oasis dan čoahkkáigeassimis. Manjil lea leamaš veahkkin konsuleanta Mirjam Länta čoahkkáigeassit vuosttaš jearahallama gávdnan dihte beliid nuppi jearahallamii. Dasto son lea huksen elektrovnnalaš jearahallama, hálddašan diehtujuohkima, lea leamaš mielde válljemin vuoruhuvvon osiid ja čállán daid raportii. Son lea maid leamaš mielde lágideame loahpalaš raportta. SEAD ráđđeaddi Anne

Dagmar Biti Mikalsen lea gielalaččat dárkkistan osiid raporttas. Eará osiid lea Johan Daniel Hætta dárkkistan gielalaččat.

2.3 Ráddjen

Dán oasis čilget movt čielggadeamis leat geahččalan ráddjet áššiid vai vuohkka-sepmosiid sáhtta joksat mihtuid. Čielggadettiin ášši leat šaddan čađahit soames vuoruhemiid. Jus buohtastahtta čielggadeami mandáhtain de leat geahččalan deattuhit áššit mat guoskkahit buot ulbmiljoavkkuid.

Sámi skuvlla ovdánahttin hástalusaid lea váttis dákkár fierpmádatčielggadeamis fierpmádaga(id) álggaheapmái sirret doaimma dihto dásiid ja doaibmaovddas-vástádusaid ektui. Jus álgolávkis sirre de sáhtta váttis gávdat čovdosiid oktasaš ja oppalaš hástalusaid ja lahkona-vugiide. Oahpahusa ovdánahttimis lea loahpa loahpas oahppi oahppan mii lea guovddáš áššiin. Dan dihte ferte vuos gávdat oktasaš, ollislaš bálga oktasaš gávnadanbáikin. Fálaldagat, ortnegat ja doaibma-dásiid galget dasa muddejuvvot buoremus vuogi mielde. Fierpmádaga bokte lea vejolaš čalmmustahttit váldoáššiid ja ovdánahttit sihke oahpaheaddji persovnnalaš gealbbu ja vuogádaga gelbbolašvuodá ortnegiid vai oahppi oahppan ollašuvvá. Manñil, go johtui lea boahán oppalaš beliiguin ja čielgaseappot lea dárkkistan dásiid ja guovlluid dárbbuid ja vuoruhemiid de sáhtta buorebut oaidnit ja čađahit dárbbalaš rievdademiid.

Čielggadeamis lea maid seamma ládje jurddašuvvon ahte oahppofitnodagaid/-oahppokantuvrraid fágalaš jođiheaddjit ja bagadallit galget sáhttit váldit oasi almma nu ahte lea ásahuvvon sierra ortnet. Nu leat geahččalan lágidit vejolašvuodá čađahit buohkaide gullelaš deatalaš prinsihpaid ja soames vuodđofierpmádagaid seammás go galgá leat friddjavuohta maid áiggi badjel ásahit lassii fierpmádagaid ja loahpahit/rievdadit fierpmádagaid dárbbuid mielde.

Ulbmiljoavku lea dás ipmirduvvon oktasaš joavkun go eat leat evttohan sierra fálaldagaid dihto joavkkuide. Oppalaš áššit guoskkahit buohkaid, ja dihto doaimmaide/fágaide/fáttáide evttohusat fertejit maid ipmirduvot fálaldahkan buohkaide. Nu eat leat earuhan gaskal oahpaheddjiid, jođiheddjiid ja skuvlaeaiggádiid. Čielggadeapmi dulko juohke oassálasti ovddasvástádussan fievrridit gealbbu vuohkkasit iežas doibmii buorrin oahppi oahppamii.

Dat mii baicca lea guovddázii biddjon lea ahte sisdoallu fierpmádagain lea sihke sámi oahpahusa prinsihpat mat guosket buohkaide, ovdánahttinbarggu ipmárdus mii guoská buohkaide, ja ahte buot doaimmat galget vuolggahit ságastallama, vásáhuslonohallama sámeگیeloahpaheami, eará oahpaheami ja oahpponeavvuid birra. Nu eat ge deattuhan prinsihpalaš beliid dego kapihttalat 5, 6, 7, ja 8. Dat addet duogáža ipmirdit oppalaš hástalusaid buhkaide beroškeahtá dási ja doaimma.

2.4 Bohtosa čoahkkáigeassu

Dát čielggadeapmi guorahallá sámi oahpaheaddjefierpmádaga vuodđudeami.

Ovdasátni kapihtal 1 čilge oanehaččat čielggadeami duogáža, barggu jođu ja bargguid oassálastiid.

Kapihtal 2 lea čielggadeami álggahus. Das čilgejuvvo vuos álggus barggu duogáža ja mandáhta birra. Dasto čilgejuvvo oanehaččat čielggadeami gállduid, bargovuogi ja bargujuohkima birra. Kapihtal 2 maid čielggada soames ráddjemiid mat leat dáhkkon barggu oktavuodas.

Čielggadeapmi geahččala čilget duogáža, eavttuid, hástalusaid ja vejolašvuodaid sámi oahpaheaddjefierpmádaga álggahemiin. Dat dahkko sihke áššái gullevačča čállosiid ja áššái gullevačča fágagirjjálašvuoda árvoštallama bokte, ja jearahallama

bokte. Diet bealit árvoštallojit ja addet vuodtu cegget árvalusa fierpmádaga ulbmilii, stivremii ja organiseremii.

Kapihtal 3 čielggada fágalaš rámmaid ja eavttuid. Čohkkendihte oainnuid ja árvalusaid oahpahuovuogádaga bargin leat čađahuvvon guokte jearahallama. Vuosttaš jearahallan čađahuvvui čohkkendihte álgodieđuid sávaldagaid birra. Dát geavahuvvui vuodđun huksen dihte eanet konkrehta jearahallama. Jearahallamis leat oasis bohtosiin de geavahuvvon fierpmádatbarggu viidáset čielggadeamis. Nu kapihtal ovdanbuktá ja árvoštallá vástideddjiid oainnuid oahpaheaddjefierpmádaga vejolaš ulbmila birra. Seammá ládje ovdanbuktojit bohtosat fierpmádaga doaimma ja sisdoalu ektui, organiserema ja ruhtadeami ektui. Kapihtalis čielggaduvvo ja ákkastallo movt ja manne sámi skuvladilli dagaha dárbbášlažžan ipmirdit gealbohuksema skuvlaovdánahttima ipmárdusain. M06S hástala rievdadit ja ođasmáhttit báikkálaš dási bargovugiid plánema oktavuodas. Seammás buktá maid Oahppoplakáhtta ja Oahpahusa prinsihpat – Sámi hástalusaid maid vejolašvuoda ovdánahttit skuvlla báikkálaš heiveheami. Máhttoloktema oktavuodas leat čađahuvvon našunála gelbbolašvuodáloktenfálaldagat. Daid čađaheapmi ja bohtosat leat árvoštallojuvvon. Bohtosat árvoštallamis maid dutkanásahusat lea čađahan duodaštit hástalusaid ja vásáhusaid maid berre sáhttit vuhtiiváldit go pláne sámi skuvlla ovdánahttima. Dakkár našunála strategiijas vásihuvvon bohtosiid berre vuhtiiváldit. Sámi oahppoásahusaid gelbbolašvuodarahčamuš ii berre leat unnit systemáhtalaš go dat mii das lea čađahuvvon. Sámi oahpahusa dilli lea ollu eanet girjái go dat mii gusto riikka-viidosaš dilálašvuhtii. Našunála joatkkaoahppostrategiija mii dal lea jođus vuodđuduvvo báikkálaš vuoruhemiide. Gelbbolašvuodálokten mii fállujuvvo galgá leat oassi skuvlaeaiggáda ja skuvlajođiheaddji plánas ovddidit olles skuvlla gelbbolašvuoda.

Ovdánahttinbarggu plánen ja čađaheapmi gáibida ipmárdusa skuvllas organisašuvdnan. Evttohuvo lahkonanvuohki ipmirdit hástalusaid iešguđet belliid bokte mat vuhtiiváldit sihke strategiijaid, ášahuskultuvrra ja praksisa ja daid oktavuoda.

Skuvllat oppalaččat ipmirduvvon doibmet iešguđet ládje ja gearggusvuohta dustet rievdademiid lea iešguđetlágán. Sulastahtti dilli čilgejuvvo gávdnot maid sámi skuvllain. Lea dárbu hukset gelbbolašvuođa mii duste ođđa hástalusaid, sihke oppalaččat mii gullat našunála skuvlii ja maiddái sámi skuvlii gullelaš iežas hástalusat.

Kapihtal 4 čalmmustahtta fierpmádatdoahpaga. Čielggadeamis leat válljen deattuhit oahpusássiide guoskevaš fierpmádatčilgehusaid. Ovdamearkkaid leat válljen nu lahka oahpusdili go vejolaš. Ovttasbargu, vásáhusjuohkin ja vuogádatlaš ovdánahttin leat guovddáš doahpagat. Sosiála oahppan ja fierpmádagaid sosiála mearkkašupmi berre deattuhuvvot. Dat lea eanet ja eará go dat mii dal dáhpáhuvo dábalaš bargodilis. Seammás lea sávahahtti ahte bargovuogit laktásit beaivválaš doibmii. Bargoskihpariid gaskasaš oahppan dahje kollegaoahppan alma virggálaš dási ja virggálaš rolla ovddida ovttadássásašvuođa, dat hukse luohtamuša ja dorvolašvuođa. Lea go nuppástuhttin politihkalaš reformma dihtii dahje profešuvnnaš ovddideami dihtii šaddá guovddáš jearaldagat. Profešuvnnaš ovddideami vuodul buoremusat hukse ealli, bistevaš ja dássedis rievdademiid. Fágafierpmádat mas fágaáši lea guovddášis doaibma bures go dat lea sosiála oahppanreaidu. Oahpaheaddjefierpmádat dakkár ipmárdusain lea deatalaš reidun praksisa ovddideames. Seammás dat doarju ásahuskultuvrraid buori ovdáneami. Dat lea maid daddjon seailut buorebut. Gelbbolašvuođalokten oktan fierpmádatdoaimmain orru addime buriid bohtosiid. Kollegaoahppan, sosiála-konstruktivistalaš ipmárdusvuohti ja vásáhusoahppan akšuvdnadutkama lahkonanvugiin leat eará guovddáš doahpagat dán proseassas mat maid sihkarastet oahppevaš organisašuvnna ovdáneami.

Kapihtal 5 govve sámi skuvlla hástalusaid riikkaidgaskasaš konvenšuvnna ja riikkaidgaskasaš álgoálbmot vuoigatvuođa julggaštusa ektui. Mánáidkonvenšuvdna ja álgoálbmotjulggaštus ferte dal biddjot guovddášii. Lea sáhka sihke prinsihpaid čuovvuláhttit, muhto maiddái eanet ahte eanet nagodit cegget ain buoret čovdosiid. Dakkár kvalitatiiva oaidnu lea viidáset fievririduvvon go ON Olmmošvuoigat-

vuodakommišuvnna lea moadde jagi doaimmahan álgoálbmotvuoigatvuodaid čuovvulanbargguid. Kvalitatiiva gáibádusat biddjojit vuordámuššan eiseválddiid čuovvulahttinbargguide. Dát maid guoskkaha nuppástuhttimiid dego oahppoplánareforbma.

Kapihttalis 6 čuovvuláhttit ságastallama álgoálbmot riikkaidgaskasaš standárda oaivilin. UNESCO lea čoaggán ovdamearkkaid ja dieđuid oahpahusa kvalitehta kártema oktavuodas álgoálbmotguovlluin. Vuodđun leat earet eará álgoálbmogiid ovddeš cealkámušat oahpahusa birra. Dan vuodul árvalit sii kvalitatiiva gáibádusaid mat guoskkahit mealgadii eanáš deatalaš osiid maid ON Álgoálbmotjulggaštus dal fátmasta. Gáibádusat guoskkahit sihke proseassaid, struktuvrraid, sisdoalu ja rápmaeavttuid álgoálbmotoahpahusas.

Movt de sáhtta ipmirdit vejolašvuodaid ja geainnuid ovdánahttit skuvllaid? Kapihttalis 7 geahčadit eavttuid mat sáhttet hehttet dahje ovddidit skuvlaovdánahttima ja gealbohuksema skuvlaovdánahttima oktavuodas. Evttohuvojit iešguđetlágán lahkonanvuogit ipmirdit oktavuodaid ja ortnegiid. Lahkonanvuogit govvidit sihke struktuvrralaš beliid, servodatváikkhusaid ja didákttalaš lahkonanvugiid. Lahkonanvuogit addet vuodu jurddašit rievddanbargguid veahka mánggašlájat hástalussan. Hástalusaid lea dárbbalaš fuobmát ja ipmirdit, ja daiguin bargat. Loahpas galgá leat joksán praksisii buori váikkhusa.

Kapihttal 8 geahččala govvidit oahppevaš skuvlla iešvuodaid. Oahpahusa prinsihpat čuoččuhit dárbbalažžan ovddidit skuvllaid šaddat dakkáriin. Máhttoservodat dárbbalaš skuvllaid main lea gelbbolašvuohta dađistaga iežas ođasmahttit. Dakkár ođasmahttimii dárbbasuvo sihke vuogádat ja stivren. Skuvlla ođasteamis lea sáhka mánga hástalusas. Jearaldagat dego sáhtta go skuvla oppanassiige, ja movt sáhtta, iežas rievdadit? Skuvllii lea hástalus oamastit ođđa vásáhusaid, ođđa dieđu, máhtu ja ipmárdusaid. Oahppevaš skuvla lea sihke reaidu ja ulbmil man bokte buorebut joksá ja seailuha dássedis ovdáneami. Kapihttalis geahčadat oahppevaš skuvlla prinsihpaid, ja vejolaš reaidduid organisašuvnna oahppama ja vásihusoahppama

ipmárdusain. Dássedis ovdáneapmi lea doaba man bokte sáhtta lahkonit ollislaš jurddašeami.

Das maŋŋil 9. kapihttalis buktit ovdan soames vásihusaid fierpmádatsullasaš organisterejuvvon ovdánahttinbargguin mat leat leamaš fállujuvvon sámi skuvllaide. Leat välljen ovdamearkkaid mat sihke fátmastit gealboloktema lassioahppokurssaid dahje virggálaš joatkkaoahppofálaldagaid bokte ja earát mat leat eanet fierpmádatovttasbarggut man bokte doaimmaha bálvalusaid. Gealboloktemat leat čatnon pedagogalaš ovdánahttinprošeavtta dahje skuvlaovdánahttinprošeavtta čađaheami oktan bagadallamin. Ovdánahttinbargguin lea leamaš vuodđun sihke sámi skuvllaid dárbbut muhto maid našunála strategiiid čađaheapmi sámi oahpahasas. Ovdamearkkain leamaš maid iešguđetlágán stivrenortnegat, ruhtadanortnegat ja eaiggádat. Dat addet vuoddu ipmirdit hástalusaid oahpaheaddjifierpmádaga ceggema oktavuodas.

Leat välljen ovtta stuorát riikkaidgaskasaš vuogádatlaš ovdamearka. Mii doaivut *Alaska Systemic Initiative* addá buori ovdamearkka movt sáhtta hástalusaid čoavdit vaikko leat máŋga giellajoavkku ja álbmogat/kultuvrrat, vaikko lea guhkes gaskkat ja maid skuvllat mas leat sihke álgoálbmot – ja eanetloguálbmotoahppit.

10. kapihttalis árvaluvvo movt cegget sámi oahpaheaddjifierpmádaga. Álgoálbmot- ja sámi oahpahussii gullelaš prinsihpat ja kvalitatiiva gáibádusat vuoruhuvvojit. Dasto galgá lágidit buori ortnega ollašuhttit Máhttolokten –Sámi prinsihpaid. Lea dárbu ásahit fierpmádaga mii vuhtiiváldá gelbbolašvuodáloktema, ásaha gávnadanbáikkiid ja fállá servvoštallan- ja gulahallanvejolašvuoda.

Dása lea evttohuuvon oppalaš ulbmilat. Ulbmilat geahččalit dustet sihke dan mii lea áigequovdil M06S ektui muhto maid dan mii guhkit áiggi vuollái bohtá sámi skuvllii ávkin. Gelbbolašvuodahuksen viidáset oahpa dahje joatkkaoahpu hámis berre fállujuvvot välljejuvvon viidodagain dahje fágain, metodalaččat, dakkár málle

mielde mainna joksá sihke oahpaheddjiid mat barget váttis dilis okto dahje moattis, gitta sidjiide guđet barget stuorit sámi skuvllain.

Vuogádatlaččat dát mearkkaša ahte oahpuid, kurssaid ja bargobájiid fáttáid/sisdoalu berre fállat nu ahte áššit deivet guovddáš oktasaš viggamušaid álgoálbmot kvalitehta gáibádusaid ektui ja M06S Oahpahusa Prinsihpaid – Sámi gáibádusaid ja áigumušaid ektui.

Árvaluvvo ásahuvvot okta váldofierpmádat mii lea virggálaš fierpmádat masa de sáhtta laktit fáddáfierpmádagaid dárbbu ja beroštumi mielde. Čielggadeamis árvaluvvojit fáddát sihke gelbbolašvuodáloktemii ja skuvlaovdánahttimii.

Ferte oktanis fállujuvot sámi skuvlla vuodđojurdagiid, áigumušaid ja hástalusaid skuvlen vai fágabargu ja sámi skuvlla oppalaš mihttomearit ja doaibmahástalusat gártet oasit seamma barggus ja proseassas.

Dat berre ásahuvvot vuogádatlaš vuogi mielde vai áiggi badjel joksá buot guovlluid, vaikko ii juste seamma áigge seamma áššiiguin. Oahpaheaddjefierpmá dahkii berre ásahit stivrenjoavkku. Stivrenjoavku galgá sihkkarastá oktavuoda ja oktiigullevašvuoda hálddašanguovllu suohkaniid gaskkas ja skuvllaid ja oahpaheddjiid gaskkas. Das berrejit leat mielde skuvlaeaiggádat ja oahpaheddjiid áirasat. Stivrenjoavku ovddasvástida fierpmádaga stivrema, vuoruhemiid, ekonomiiija, árvoštallanortnegiid, raporterema ja virggálaš oktavuoda olggos guvlui ruhtadeddjiide ja eiseválddiide.

Berre cegget čállingotti mii bargá hálddaša beaivválaš oktasaš barggaid. Dat čohkke- ja pláne áššiid maid stivra galgá čoavdit, lágida oktasaš ortnegiid ja hálddaša oktasaš diehtujuohkima ja web-siiddu. Lea stuora ovdamunni jus dakkár čállingoddi ásahuvvo soames gelbbolašvuodaásahussii/guovddážii mas lea sihke sámegielgelbbolašvuoha, sámi kulturgelbbolašvuoha ja oahpahus/skuvlaovdánahttingelbbolašvuoha.

Čállingotti vuollái sáhtta ásahit juohke giellaregiovnnaide koordináhtora mii rávve ja láidesta guovllus vuoruhuvvon fierpmádatdoaimmaid. Dáid sáhtta jurddašit ásahit sámi resursaskuvllaide.

Digitála fierpmádatásaheapmi jurddašuvvo áigequovdilis reaidun fierpmádatbarggus. Diehtujuohkima váras árvaluvvo ásahuvvot web-siidu. Dan bokte sáhtta čatnat oktii oassálastiid sierra digitála lanjaid bokte, doaimmahit gulahallamiid, doallát digitála deaivvademiid, logaldallamiid ja diehtujuohkima. Dáid bargguide sáhtta maid čatnat digitála vuodđogálggaid ovdánahttima digitála gulahallanortnega ovddidanbargui.

Kapihttalis 11 geahčadat vejolaš ruhtadanortnegiid. Váldoprinsihppan jearahallama vuodul evttohuvo ahte guovddáš skuvlaeiseválddit ja Sámediggi ovttas ruhtadit fierpmádatbarggu. Berre gal muđuid geavahit vejolaš almmolaš gálduid, ja atno ovdamunnin jus soahpamuša bokte čohkke oktii ruhtadeddjiid juolludemiid nu ásaha oktasaš ruhtadangáldu bargguid váras. Sáhtta maid jurddašit ohcat dutkanruđaid vejolaš gálduin jus allaskuvllat/universitehtat servet ovttasbargui. Sáhtta maid ruhtadeami ja ovttasbarggu váras ásahit ovttasbargoprográmma. Ovttasbargoprográmma oassálaččat berrejit leat sihke skuvlaeiseválddit, gelbbolašvuodáásahusat ja skuvlaeaiggádat.

Raporteren meannuduvvo 12 kapihttalis. Doaimma váste berre ásahit vuogas dokumenterenvugiid main sáhtta vuogádatlaččat čohkket dieđuid rapporterema váras. Dokumenteren sáhtta leat čálalaš diehtu rapportaid hámis, oahpponotáhtat, čáppagirjjálašvuodáčállosat, ávnnasčoakkáldagat, dahje maid dramatiseren ovdanbukton digitála hámis. Rapporterema vuodđun sáhtta maid jurddašit dutkanbohtosiid jus dutkama čatná barggu čađaheapmái.

Rapporterema ulbmiljoavkkut leat proševtta vuolggaheddjit ja ruhtadeaddjit seammás go das lea čielggadeaddji ávki earáide.

3 Rámmat ja eavttut

Čielggadanbarggu rámmat ja eavttut váldet vuolggasaji Sámedikki bajábealde namuhuvvon bovdejumis.

Oahpaheaddjifierpmádaga oasseváldit leat jurddašuvvon oahpaheaddjit ja skuvlajođiheaddjit sámi skuvllain sámi guovlluin. Sámi guovllu viidodatipmárdus lea čielggadeami oktavuodas hálddašuvvon nu, ahte mii leat rahpan vejolašvuoda maidai oahpaheddjiide, jođiheddjiide ja skuvllaide olggobealde sámi hálddašanguovllu Norggas oassálastit jearahallamis. Fierpmádagaid ceggema oktavuodas lea dárbblaš vuhtiiváldit sámi skuvlavuogádaga rámmaid ja eavttuid. Rámmat ja eavttut leat mánggaláganat. Leat sihke čadnojuvvon skuvlavuogádahkii oppalaččat, ja maidai dakkárat mat leat čadnon sámi skuvlavuogádaga diliide.

3.1 Hástalusat oppalaččat

Oažžun dihte ovdan oahpaheddjiid, skuvllaid ja eará berošteddjiid sávaldagaid oahpaheaddjifierpmádaga ásahemiin buktit dás vuos bohtosiid jearahallamis mii lea čađahuvvon.

3.2 Guorahallan

3.2.1 Guorahallan sámi oahpaheddjiin Sámi oahpaheaddjiefierpmádaga ceggema birra

Dán kápihttalis ovdanbuktit ja čielggadit dieđuid guorahallamiin mat leat čađahuvvon sámi oahpaheddjiid gaskkas (ja earáid geaidda fierpmádat guoská) Norggas čielggadanbarggu oktavuodas. Kápihttal čalmmustahtá oahpaheddjiid vástádusaid guorahallamiin, movt sii háliidit Sámi oahpaheaddjiefierpmádaga.

Čielggadeapmi galgá evttohit movt sáhtta čađahit sámi oahpaheaddjefierpmádaga ásaheami ja evttohit vejolaš ulbmila, doaimma ja sisdoalu, organiserema ja ruhta-deami. Dan oktavuodas oahpaheaddjit ja earát, geaidda oahpaheaddjefierpmádaga guoská, leat jearahallojuvvon movt sii háliidit Sámi oahpaheaddjefierpmádaga ja mat leat sin dárbbut. Álggus ovdanbuktit bohtosiid ja dieđuid jearaldatskovis. Loahpas bohtá analysa vástádusain.

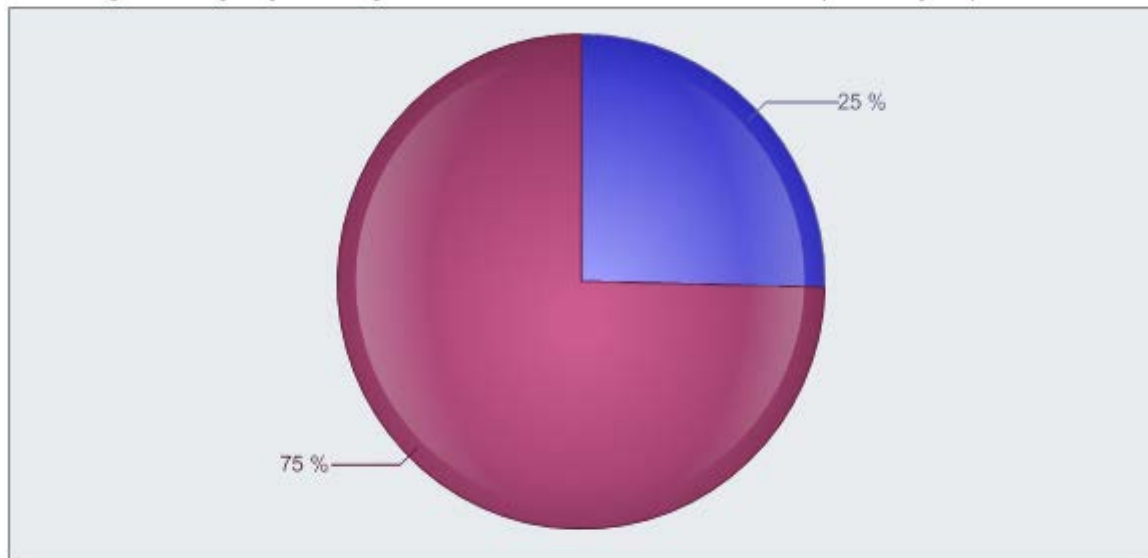
3.2.2 Elektrovnnalaš guorahallan

Oahpaheaddjit sihke vuodđo- ja joatkkaskuvllain, skuvlaeaiggádat, skuvlajodiheddjit, ovddaskuvllaoahpaheaddjit ja earát, leat jearahallojuvvon movt sii háliidit sámi oahpaheaddjefierpmádat galgá doaibmat. Elektrovnnalaš jearahallanskovvi 27 gažaldagaiguin (sihke ruses- ja rabas gažaldagat) sáddejuvvojedje golggotmánus 2009. Skovvi sáddejuvvui maila bokte 429 oahpaheaddjái iešguđet dásiin, bohte 72 vástádusa, vástádusproseanta lei 16,7%.

Vástideddjiin barget 83% davvisámeguovllus, 11 % lullisámeguovllus ja dušše 1,4% julevsámeguovllus: 38,9% barget sámegiela hálddašanguovllu olggobealde, 56,9% barget siskkobealde ja 4,2% eat dieđe/leat eahpesihkkarat gosa gullet. 60% vástideddjiin leat oahpaheaddjit buot dásiin (mánáidgárddis- gitta allaskuvlla dássái), muđui barget giellaguovddážiin ja skuvlajodiheddjin dahje eará skuvlaáššiiguin.

Tabella 1 Galle sámi oahpaheaddji juohke bargosajis

5. Leat go du bargosajis earát geaid doaivvut sáhttit searvat Sámi oahpaheaddjifierpmádahkii?

Molssaeavttut	Proseanta	Árvu
1 Lean okto	25,4 %	18
2 Mánngas	74,6 %	53
Oktiibuot		71

Juohke njealját sámi oahpaheaddji lea vástidan ahte lea okto su bargosajis.

Sámi oahpaheaddji ii leat álkes iige oktageardánis kategoriija. Sámi skuvllat gávdnojit sihke stuorrát ja smávvát. Dat gávdnojit guovlluin gos sámeigiella, -kultuvra ja árbevirolaš eallinvuogit leat nannosat, ja diliin ja guovlluin gos gielalaččat, kultuvralaččat ja sosiálalaččat lea hearkkes dili. Ja gávdnojit sihke gávpotdilit ja giláshdilit. Buot dát girjáivuolta lea hástalus. Vástideddjiid gaskkas njealjádasoassi vástidit sii barget okto skuvllas. Vuordimis lea sis dárbu oažžut lassi gelbbolašvuoda, doarjaga, bagadallama ja vejolašvuoda gávnadit earáiguin eanet go sii guđet barget stuorit sámi báikkiin ja skuvllain. Okto leat sámeigeloahpaheaddji, ja vel gánske dušše mottiin ohppiin mat de vel leat iešguđet dásiin ja luohkáin dagaha dili earenomáš hástalus sihke fágalaččat ja sosiálalaččat. Lea earenomáš hástalus ja dárbblaš gávdnat sidjiide dohkálaš čovdosiid. Dakkár diliin lea dieđus fágalaš gealbu

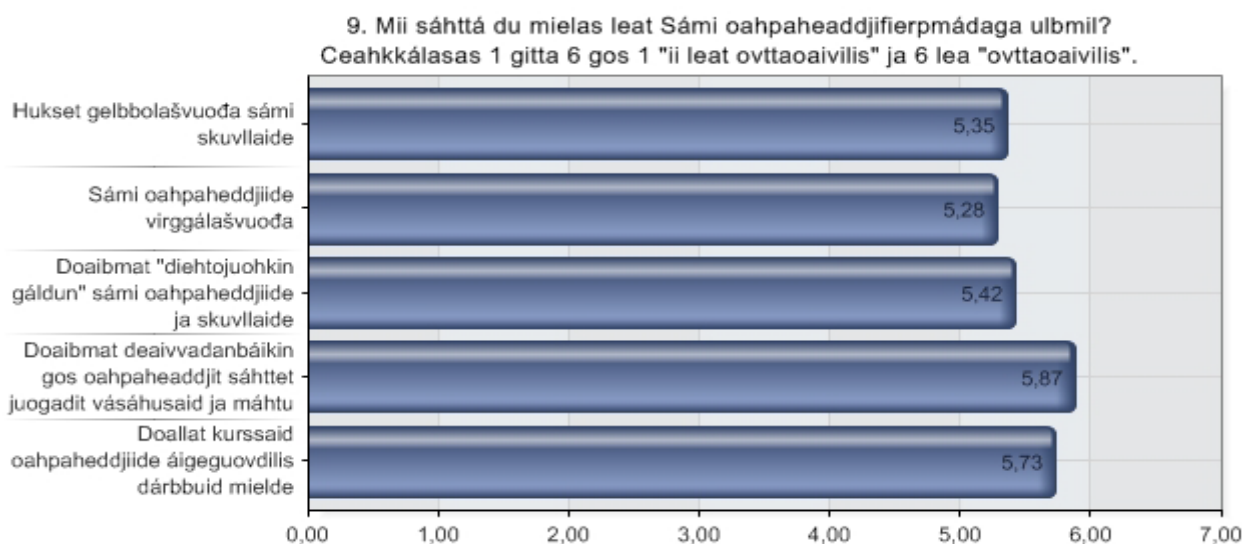
guovddáš ášši. Muhto lea earenoamáš dárbblaš hukset kollegiála fierpmádaga ja gávnadanbáikkiid, ja –vejolašvuodaid sidjiide mii bohtá lagas kollega sadjai.

Dat mearkkaša ahte ferte vuhtii váldit oahpaheddjiid bargodili go hábme fierpmádaga.

3.2.3 Ulbmil Sámi oahpaheaddjefierpmádagain

Gažaldahkii “Mii galgá ulbmil Sámi oahpaheaddjefierpmádagain” bohte girjás vástadusat. Ulbmil Sámi oahpaheaddjefierpmádagain galggašii leat **hukset gelbbolašvuoda**; sámi identitehta ja kultuvrra. Giella galggašii leat guovddážiis. Sámeigiella galggašii ovddiduvvot buot dásiin. Sámi oahpaheaddjefierpmádat galggašii maiddái doaimmat nugo diehtujuohkinguovddážiin/forumin gos oahpaheaddjit sáhtáše ságastallat ja digaštallat fágalaš áššiid birra. Galggašii maiddái doaimmat foruman gos sáhtáše juogadit vásáhusaid ja máhtu.

Tabella 2 Mii galgá leat ulbmil Sámi oahpaheaddjefierpmádagain?

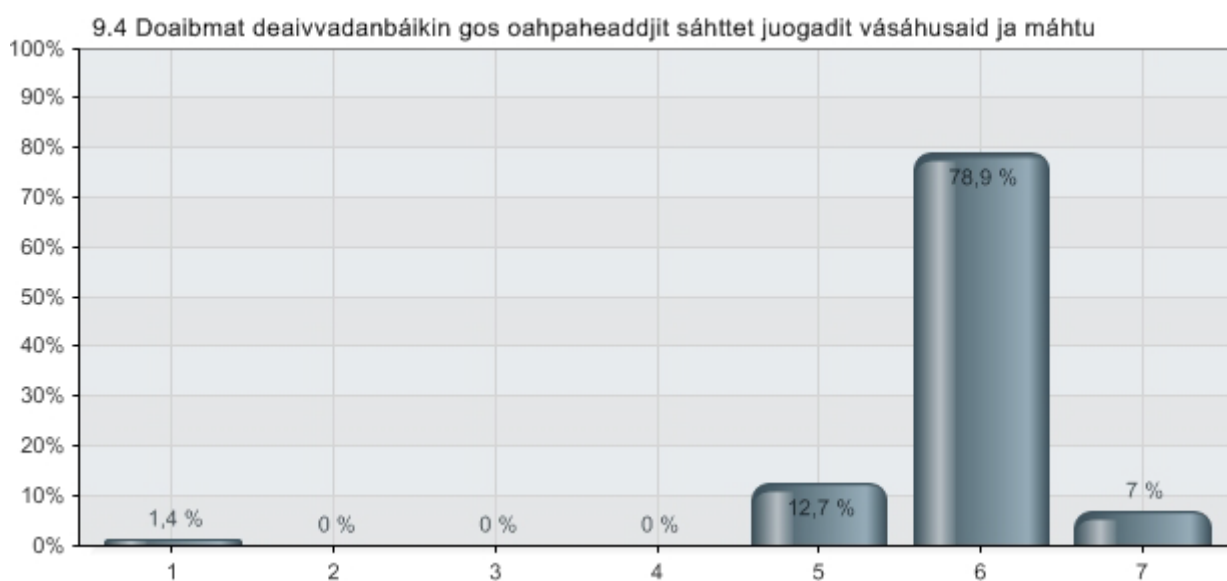

Dás oaidnit ahte 67,6 % leat vástidan ahte ulbmilin fierpmádagain galgá leat hukset gelbbolašvuoda sámi skuvllaide. Muhto doaimmat deaivvadanbáikin juogadandihte vásáhusaid, ja doaimmat diehtujuohkingáldun lea maid guovddáš ášši.

Leat erohusat guđe dásis vástideaddjit háliidivčče ahte Sámi oahpaheaddjefierpmádat galggašii leat. Vástádusain bohtá ovdan ahte oahpaheaddjit geat barget nuoraid-, ja joatkkaskuvllain háliidivčče foruma gos sáhtaše digaštallat eksámenáššiid ja movt galget ovdánahttit oahppoplána ovttas.

Orru leame nu ahte buohkat geat leat vástidan leat oalle muddui ovtta oaivilis movt Sámi oahpaheaddjefierpmádaga stuorra ja oppalaš ulbmil galggašii leat. Erohusat leat eanas detáljagažaldagat, movt oahpaheaddjit ja earát galggaše bargat ulbmiliin vai mihttu šaddá rievttis dásis. Eatnasat leat evttohan seammá vástádusaid. Buohkat háliidivčče Sámi oahpaheaddjefierpmádat galggašii bargat gealboloktemiin, seammás go buohkat orrot háliideamen ahte geavvá iežaset dásis. Mánáidgárdebargiin lea beroštupmi iežaset dásis seammás go joatkkaskuvlla-oahpahedjjiin lea beroštupmi dasa mii lea ávki sidjiide, ovdamearkka dihte ráhkadit plánaid movt geahččaleamit galget čadáhuvvot ja árvoštallojuvvot. Dat erohusat sáhtaše leat: vásáhusjuogadeapmi, movt fága oahppogirijit- ja oahpponeavvut ráhkaduvvojit, maddái movt hukset fágalaš oktasaš ipmárdusa oahppoplánain, árvoštallama ja bargui čadnojuvvon geahččalemiide/eksámeniidda.

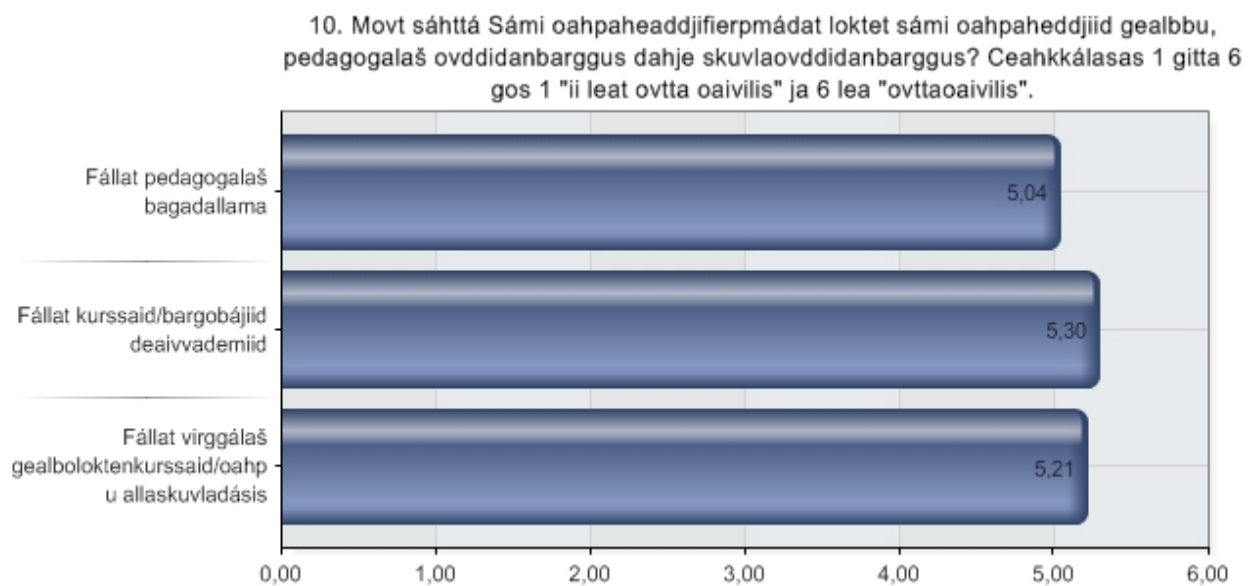
Tabella 3. Mii galgá du mielas leat Sámi oahpaheaddjefierpmádaga ulbmil? Ceahkkálasas 1 gitta 6 gos 1 "ii leat ovttaoaivilis" ja 6 lea "ovttaoaivilis"

78,9% leat vástidan deháleamos ulbmilin oahpaheaddjefierpmádagain leat doaibmat deaivvadanbáikin gos oahpaheaddjit sáhttet juogadit vásáhusaid ja máhtu.

3.2.4 Doaimmat ja sisdoallu

Tabella 4 Movt sáhttá Sámi oahpaheaddjefierpmádat oktet sámi oahpaheddjiid gealbbu, pedagogalaš ovddidanbarggus dahje skuvlaovddidanbarggus?

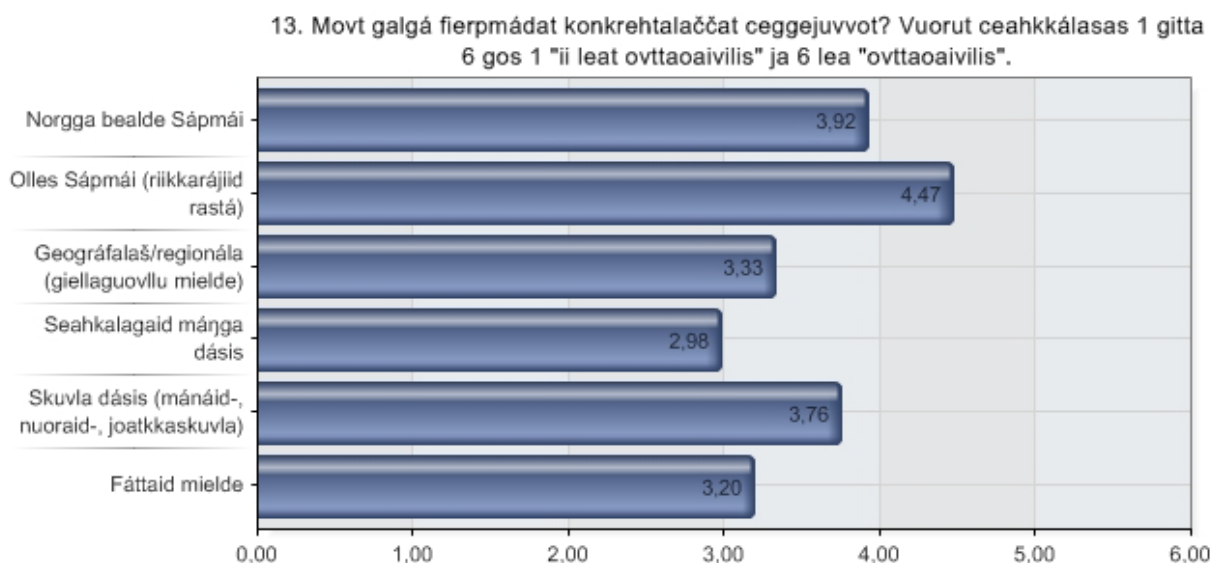

Fierpmádat galgá ovddidit ja fállat sihke bagadallamiid, kurssaid ja virggálaš gealboloktenkurssaid.

Sihke bagadallan, kurssat ja bargobájjit, ja virggálaš gealboloktenkurssat leat guovddáš gaskaoamit mat vurdojuvot fállot fierpmádaga bokte. Dan sáhttá heivehit ja ollašuhttit fierpmádaga organiserema bokte.

3.2.5 Organiseren

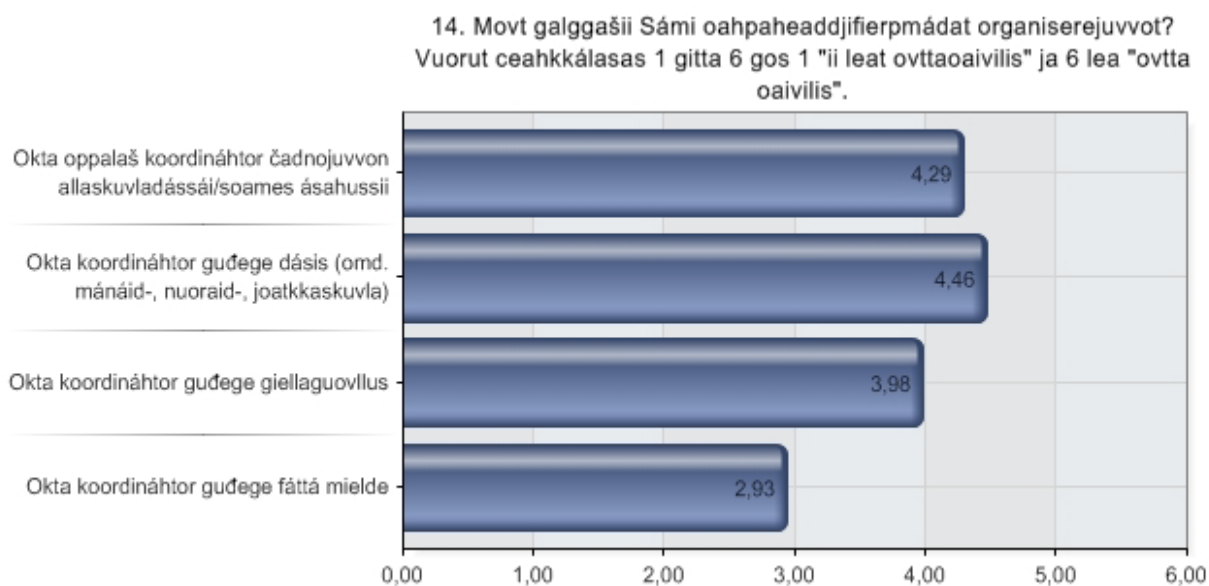
Tabella 5 Movt fierpmádat konkrehtalaččat galgá ceggejuvvot

46,8% leat vástidan fierpmádat galgá konkrehtalaččat ceggejuvvot Norgga bealde Sápmái, ja 55,9% leat vástidan olles Sápmái. Sámi ollislašvuhta orro leamen dehálaš. Muhto sihke oahpahusa dásiid dárbbuid vuhtiiváldin ja geográfalaš guovllu, giellaguovllu vuhtiiváldin lea sávahahti.

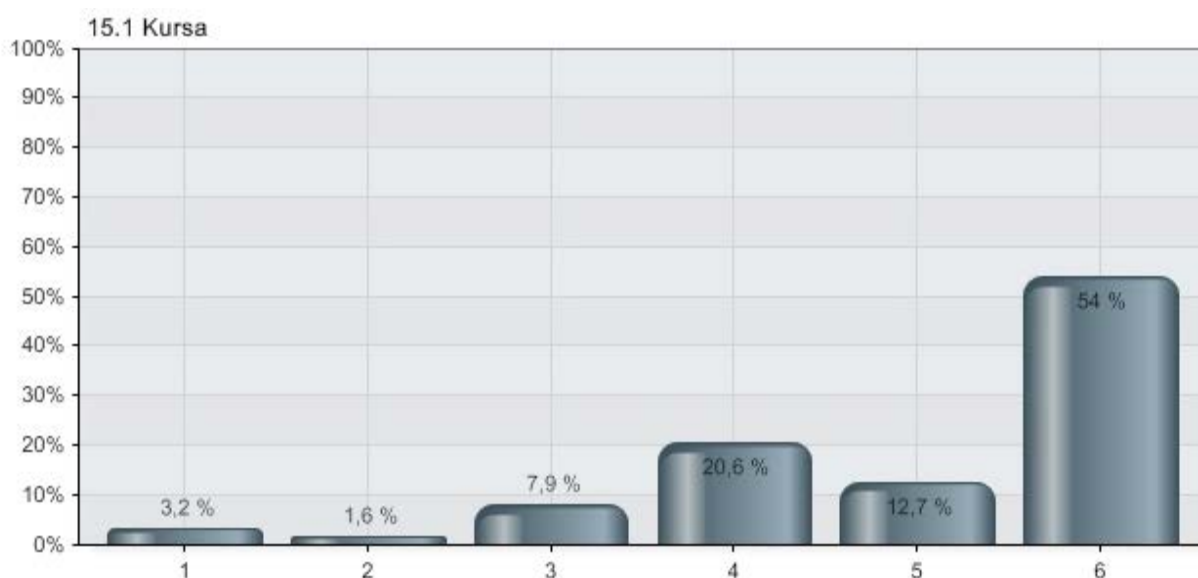
Dakkár hástalusaid berre nu bures go vejolaš čoavdit doaimmaid organiserema bokte vugiin mii vuhtiiváldá sihke dásiid dárbbu, giellaguovlluid dárbbu seammás go ferte nagodit čatnat oktii dárbbuid heivvolaš ollislašvuhtii.

Tabella 6 Movt Sámi oahpaheaddjefierpmádat galggašii organiserejuvvot

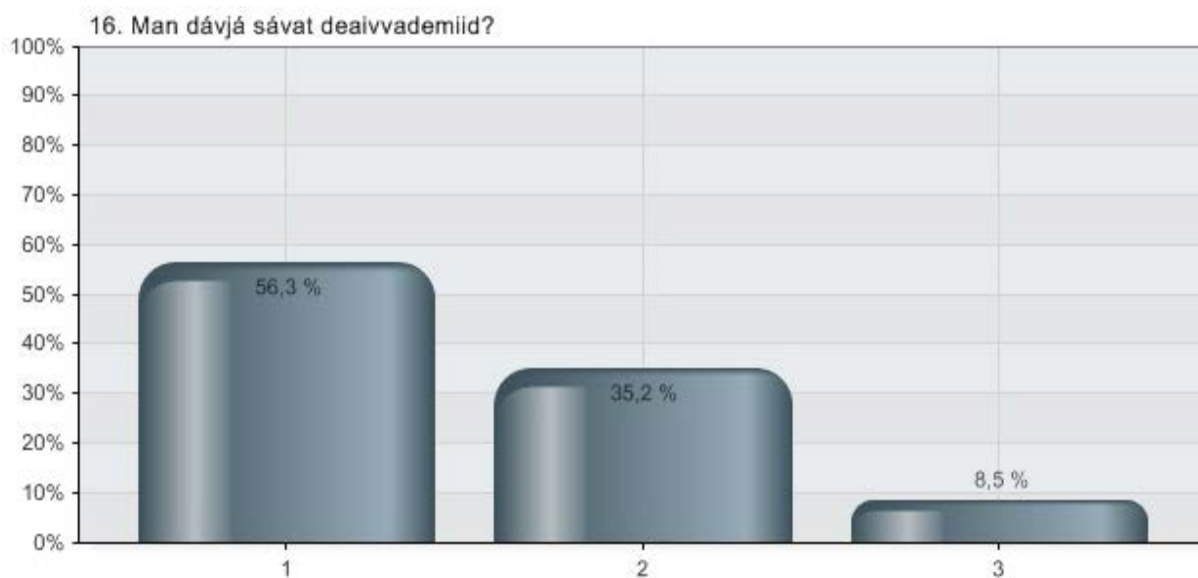
Fierpmádaga koordineremis ferte vuhtii váldit dárbbuid sihke obbalaččat ja maiddái heivehit organiserema dási ektui. Koordinerendárbbuid ferte maiddái vuhtii váldit giellaguovlluid ektui.

Tabella 7 Guđe hámis dáhtut deaivvademiid? Vuorut ceahkkálasas 1 gitta 6 gos 1 "ii leat ovttaoavilis" ja 6 lea "ovttaoavilis". – Kursa.

Dás jearaimet “Guđe hámis dáhttot deaivvadeamiid; kursahámis, bargobájit fáttáid mielde dahje konferánsa?” 54% dáhttot deaivvadeamiid kursahámis. 20,4 % dáhttot bargobájiid.

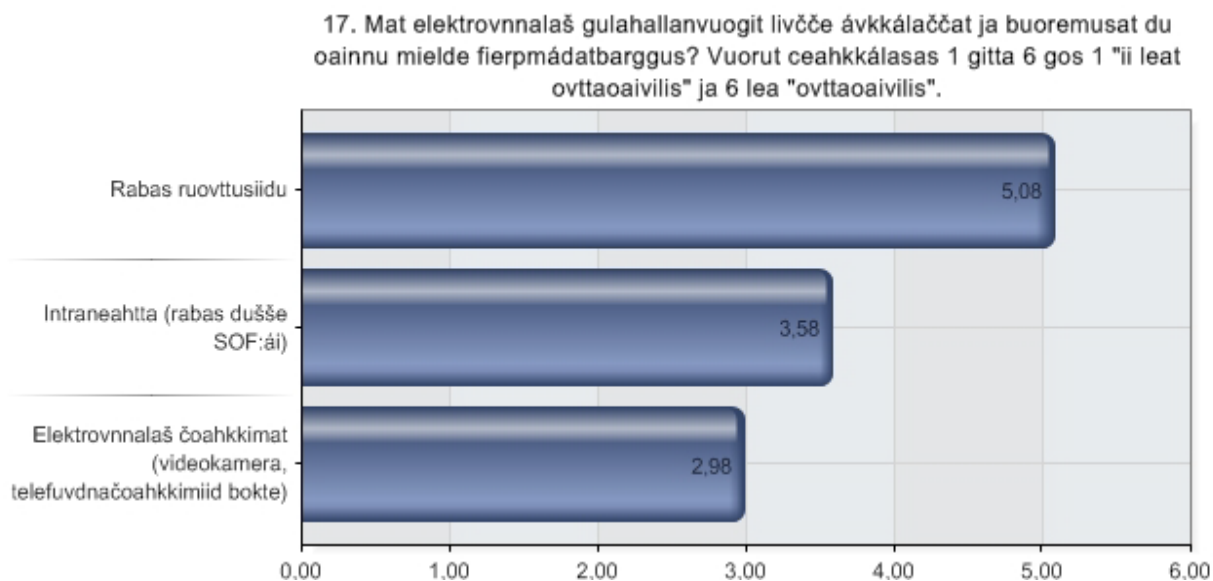
Tabella 8 Man dávjá deaivvadeamiid

Molssaeavttut	Proseanta	Árvu
1 1-2 jagis	56,3 %	40
2 3-4 jagis	35,2 %	25
3 Eanet	8,5 %	6
Oktiibuot		71

Jus galgá leat doaimbi fierpmádat gos lea buorre ja lagas oktavuoha, fertejit deaivvadeamiid leat dávjjit go 1-2 gearde jagis.

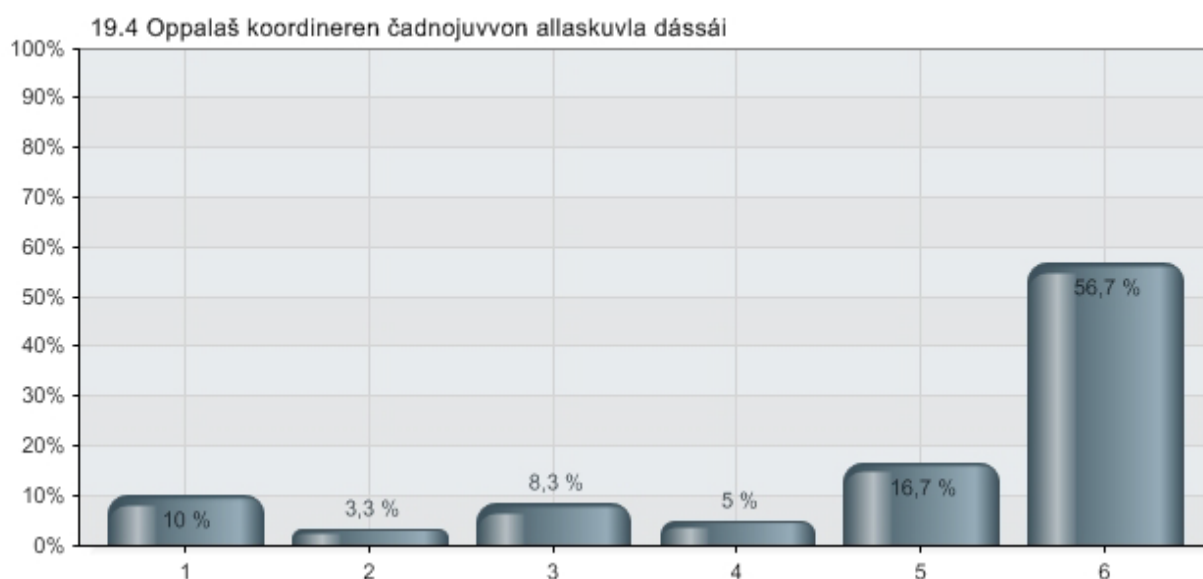
Tabella 9 Mat elektrovnnalaš gulahallanvuogit livčče ávkkálaččat ja buoremusat du oainnu mielde fierpmádatbarggus?

65,6% leat dáhtton rabas ruovttusiiddu. Orru leamen dárbu organiseret diehtujuohkima, gulahallama ja ovttasbarggu elektrovnnalaš fierpmádaga bokte. Das ferte leat sihke rabas vejolašvuohta (rabas ruovttusiiddut) ja maddái vejolaš fierpmádaga siskkobealde juogadit dieđuid.

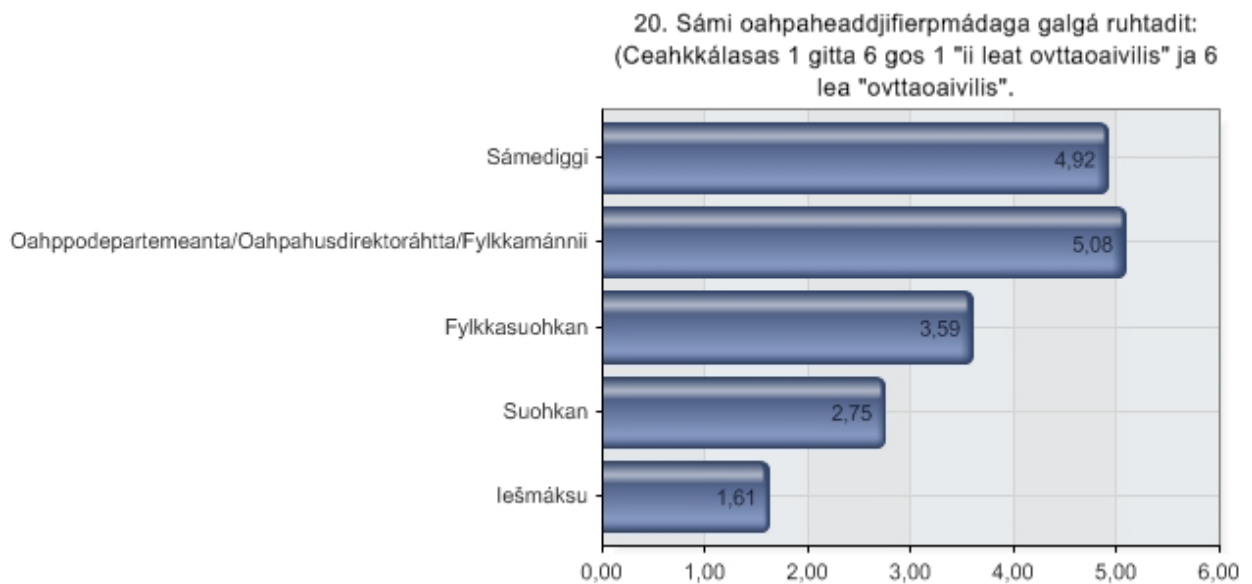
3.2.6 Ruhtadeapmi

Tabella 10. Gii galggašii Sámi oahpaheaddjefierpmádaga ruđa ja barggu hálddašit? Vuorut ceahkkálasas 1 gitta 6 gos 1 "ii leat ovttaoavilis" ja 6 lea "ovttaoavilis".

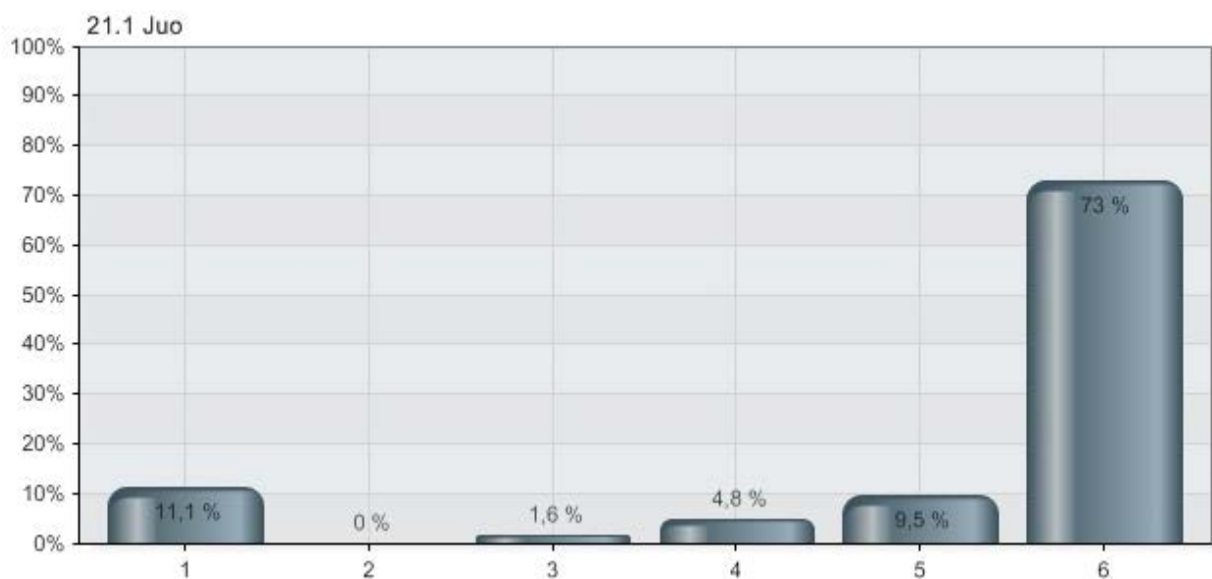
56,7% sávvet ahte oahpaheaddjiefierpmádaga ruđaid ja bargguid galgá allaskuvla hálddašit.

Tabella 11 Sámi oahpaheaddjiefierpmádaga galgá ruhtadit.

Lea čielga sávaldat ahte oahpahuseiseválddit ja skuvlaeaiiggádat galget ovddasvástit ruhtadeami.

Tabella 12 Berre go oassálastin Sámi oahpaheaddjiefierpmádagas leat oassin bargoáiggis?

73% oaiivildit ahte oassálastin Sámi oahpaheaddjiefierpmádagas berre lea oassin bargoáiggis.

Dát bajábealde oassi láchčá vuođu viidáset govvidit ja ipmirdit hástalusaid čadnon fierpmádaga áigumušaide, daid vuodđudeapmái, organiseremii ja sisdollui. Dát oassi galgá viidáset leat vuodđun hutkat vuogas prinsihpaid man ala hukse gelbbolašvuoda ipmárdusa, gelbbolašvuoda sisdoalu ja vejolaš organiserema.

Vuos lea áigumuš oanehaččat govvidit sámi skuvlla doaibmahástalusaid. Dás välljejuvojit hástalusat Máhttolohtema áigumušaid ektui, nugo sámi skuvlla mángga-bealátvuoda ja girjáivuoda mat váikkuhit gelbbolašvuoda ceggemii, gelbbolašvuoda vásáhuslonohallamii, gelbbolašvuoda sajáidahttimii ja dan bajásdoallamii.

Guovddáš dokumeanta lea “Máhttolohten – Sámi oahppoplánabuvttus”, oktan oahpahusa prinsihpaiguin - Sámi mii sisttisdoallá sámi oahppoplakáhta oktan čielggadeaddji prinsihpaiguin ja fágaid oahppoplánaid, eará guoskevaš dokumeanttaid ja čálalaš fágalaš gálduid.

3.3 Gealbohusen lea skuvlaovdánahttin

Mánngain osiin virggálaš sámi almmolaččat organiserejuvvon pedagogalaš doaimmain dáidet ovdánahttinhástalusat leat oalle lahkalaša. Dat gusto buot pedagogalaš doaibmadásiide, sihke sámi mánáidgárddiid, sámi vuodđooahpahusa ja sámi oahppofitnodagaid doaimmain leat buohtastahtti ovdánahttinhástalusat. Vaikko vel lea ge dain iešguđetlágán láchkavuodđu ja lea mángga iešguđetlágán plánaid ja rápmameriid birra sáhka, ja vaikko lea sáhka sámi nuoraid ja mánáid birra iešguđet agiin, de dat stuorit áššit maid servvodat pedagogalaš doaimma bokte geahččala ollašuttit leat oalle lahkalaša. Oanehaččat daddjon buot doaimmain lea ulbmil nannet ja seilluhit sámegeiela, kultuvrra ja servvodateallima. Ja buohkat galget nannet gelbbolašvuoda dáid ja eará áššiid ektui, ležžet dal bargiide ja dahje mánáide ja ohppiide. Leat gal dihto sierra gáibádusat ja hástalusat ovdánahttimii iešguđet vuogádatdásiin. Válđoáššin ankke bissot dat seamma áššit.

Čoahkkesátnin sáhtášii dáid bajábealde ásahusaid gohčodit sámi oahpahus-ásahussan. Birasdilálašvuohta sosiokultuvrralaččat ja siskkáldas huksehus sámi oahpahusásahusain leat hui iešguđetláganat. Ii sáhte buot dilálašvuođain vuordit olles ásahusa bargiid ja mánáid dahje ohppiid, iige olles ásahusas buot doaimmat, gártat searvat buot beliide dakkár bajábealde namuhuvvon ovdánahttinbarggus. Muhtin dilálašvuođain sámi oahpahusásahus sáhtta leat ovdamearkka dihte jovkkoš dahje ossodat ovttain oahpaheddjiin dahje áibbas moatti bargiin. Dahje sáhtta leat okta oahpahalli okto ovttain bagadalliin. Ja dát de doaimmahuvvo ásahusbirrasis ja viidát servodatlaš birrasis gos lea unnán doarjja viežžat. Eará dilálašvuođas gis fas sáhtta stuora ásahus, skuvla, guovddáš sámi guovllus mánggaid sámi ohppiiguin ja mánggaid sámi oahpaheddjiiguin. Dattege vaikko giellabiras ja kulturbiras olggo-bealde skuvlla orru leamen čielga sámi biras de ii oru skuvla lihkestuvvan. Ja eará dilis sáhtta leat gis sámi oahpahus mas sámegieloahpahus lea gáiddusoahpahussan. Oahppi dakkár dilis soaitá mángga ládje vásihit sámegieloahpu. Vuos áidna sámegieloahppi iežas ruovttuskuvllas, gáiddusoahpahus vel lágiduvvo dalle go su miel-ohppiin leat hástaleaddji fágat. Dasto vel oahppi vásiha nuppi dilálašvuođas fitnat sámegiela guosseohppin soames stuorit sámeskuvllas. Loahpalaččat vel soaitá vásihit johtti sámegieloahpaheaddji fitname ruovttuskuvllas. Sáhtta maid leat sámi ossodat mánáidgárddis mas muđui leat dárogielossodagat.

3.3.1 Girjjás Sápmi

Oppanassiige leat sámi oahpahusásahusain sáhka girjjás organiseremis ja dilálašvuođas, mas iešalddis ii leat álki oažžut ollislaš gova go praktihkalaš dilálašvuohta maid vel rievdá measta beavvis beaivái. Lassin dása, sámi oahpahusásahusaid dilálašvuohta sisttisdoallá ollu ja mánggalágán oktavuodaid dahje relašuvnnaid. Sámi oahpahus mángga dáfus lea oassin dilálašvuođas mas lea sahká juogadit earáiguin oktasaš resurssaid, lanjaid, ja rusttegiid. Sáhttet leat rámmát ja dilálašvuođat muđui ge mat gusket earáide nugo fága- ja diibmojuohkin, ohppiid ja oahpaheddjiid diibmo- ja bargoplánat. Leat sihke materiála- ja immateriála áššit.

Dán dihte ovdanbuktojit dán oasis soames dain eavttuin mat árvvoštallojuvvojit vuđolaš áššin skuvlaovdánahttimis gos fal ihkinassii lea sáhka sámii skuvlla dahje sámii oahpahusa birra.

3.4 Oahpahusa prinsihpat – Sámi

Oahpahusa prinsihpat – Sámi čielggasmahttet skuvlaeaiggáda, jođiheddjiid ja olles doaimma ovddasvástádusa čuovvut lága ja lánáhusaid.

Gelbbolašvuodáhuksemis ja sámii oahpahusásahusaid ovdánahttinbarggus ferte sihke ulbmilin ja eaktun veahkin ovddidit ja duohtandahkat prinsihpaid ollašuttima gitta praktihka dássái. Sámi oahpahusásahusain lea čielga mandáhtta ja ovddasvástádus doaimmaidis bokte ásahtit vugiid ja sisdoalu seailuhandihte ja nanusmáhttindihte sámii giela, kultuvrra, ealáhusvugiid ja servvodateallima.

Dan rájes go Máhttolokten – Sámi oahppoplánabuvttus doaibmagodii diekkár ovddasvástádus lea ain čielgaset sivas Máhttoloktema hámi: báikkálaččat sisdoalu ja bargovugiid hábmet, árvvoštallat, válljet ja lánáhtit.

Seamma sáhtta dadjat mánáidgárddiid birra sámii mánáide. Sihke Mánáidgárdeláná § 2 mánáidgárddi sisdoalu birra ja Mánáidgárdeláná § 8 suohkana ovddasvástádusa birra sakka deattuhit ovddasvástádusa ja prinsihpa. Goappašagat, sihke Sámi oahppoplánabuvttus, ja Mánáidgárddi rápmaplána čujuhit riikkaidgaskasaš geatnegasvuodáide mat Norggas leat ja maid skuvla- ja mánáidgárdeeaiggádat galget duohtandahkat daid rámmaid siskkobealde mat mearriduvvojit.

Dattege láidesteapmi dán prosessii lea dárbbalaš, dádi eanet go ii gávdno vuohkkasit lánáhttojuvvon ovdamearka. Daid ferte hukset dađistaga ja bidjat ortnegii vai das lea vejolaš oahppat ja dássedit ovdánit.

3.5 Oahpahus ja báikegoddi skuvladoaimma duogážiin

Oahpahus lea dábálemos ja eanjileamos hámis juoga nu oktavuodas álohii dáhpahuvvon olbmo historjjás juo álgoservodatáiggi rájes. Nu lea dat dehálaš sihke servodatdáhpáhus ja servodatásahus. Dat lea seailuhan ja nanusmahtán kultuvrraid ja servodagaid ásahusaid. Oahpahus lea leamaš reaidun dađistaga buoridit ja nanusmáhttit olbmuid eallinvuogi. Oahpahus lea sihke dárbbášlaš ja ávkkálaš juohke kultuvrras ja servodagas, sihke eahpevirggálaš hámis bajásgeassima ja olbmo ahtanuššama oktavuodas ja virggálaš hámis.

Servodagaid ovdáneapmi seammás lea lahka čadnon olbmuid ja kultuvrra eallinoidnui. Dat sáhtta leat sihke mihtilmas ja oidnosis dahje unnit mihtilmas muhto lihká doaibmi. Dat boahtá de eanet ovdan norpmain, árvvuin, siskkaldas organiseremis eai ge nu ollu olgguldas dovdomearkkain. Dasa váikkuhit maid sihke luonddu riggodagat muhto seammás mearit, servodagain eará nammejähkii eavttut, vejolašvuodát ja hehttehusat. Dađistaga anjke eavttuid rievdan, luoddu-riggodagaid rievdan, kultuvrraid masttadeapmi, olbmo hutkáivuohhta ja diehto-áŋgirvuohhta, buohkat váikkuhit juoga nu ládje dilálašvuhtii mas čuožžilit dárbbut háhkat lassi gálggaid, máhtu, dieđu. Ja nu maid čuožžila dárbu ođasteapmái vai servodagat dađistaga buorebut bastet fas gávdnat dásseadis vuogi birgemii.

Muhto dáid dáhpáhusaid hápmi ja daid sadji servodagain lea rievdan dađistaga go servodagat leat rievdan, ja bajásgeassin, gálggaid, dieđuid ja máhtu háhkan leat leamaš dan rievdamis álo oassin, ja dáidá leat vel eaktun.

Skuvlaoahpahus lea virggálaš bealli otná servodagaid huksehusas. Dattege lea maid eahpevirggálaš bealli mii lea doaibmi bealli. Dat lea oassin olbmo bajásšaddamis mánnávuoda rájes nuorravuoda čađa gitta servodatláhttun olles olmmožin. Dat lea dehálaš sihke olbmuid iešalddis, kultuvrraide ja servodagaide. Sámi oktavuodas dat leat lihká dárbbášlaš ja guovddážis go eará ge servodagain. Sámi oktavuodas vuordit nuppi vuogádaga hukset nuppi ala. Virggálaš bealli vurdo huksejuvot

eahpevirggálaš beali ala, dan nannet ja viidásetfievrridit. Namalassii mii vuordit virggálaš beali oahpahasas viidásetfievrridit dássedis beliid eahpevirggálaš árvvuin, norpmain, máhtuin, dieđuin ja gálggain. Ja mii vuordit dáid dáhpáhusaid huksejuvot vuohkkasit dáid beliid vuodul maid kultuvrrat ja servvodagat ovdanbuktet.

Ja sivas go eavttut Sámis dađistaga leat leamaš iešguđetlágánat, de mis leat girjás ja mánga iešguđetlágán sámi servodaga. Erohusat gávdnojit sihke giela dáfus, kultuvrraid dáfus, olbmuid áigáiboađu háhkamis ja servvodagaid organiseremis. Dakkár girjáivuohhta lea seammás riggodat ja hástalus.

Skuvlla hástalus gárta leat earret eará movt duohtandahkat kultuvrralaš riggodagaid girjáivuoda hámis vuodđun skuvlla ovdánahttimis. Dakkár duohtandahkan hástala gealbohuksema, skuvlla organiserema, skuvlaoahpahasas sisdoalu hutkama ja lágideami, ovttasbarggu hutkáivuoda mángga dáfus. Skuvla galgá duhtadit maiddái hástalusaid boahhteáiggi dárbbuide, mas ođđa áiggi gáibádusat eanet ahte eanet váikkuhit.

3.6 Skuvlla vejolašvuohhta čađahit báikkálaš heiveheami

Skuvla galgá báikkálaččat mearridit fágaid oahpu sisdoalu, lágideami ja bargovugiid. Dát gáibida plánenproseassa ja čađahanproseassa mii ferte čađahuvvot báikkálaččat. Oahppoplána oahpahasas prinsihpat – sámi deattuha maid sámi skuvla galgá vuoruhit.

- Mii bat dasto báikkálaš bargu oahppoplánaiguin lea?

Dás lea váldon vuodđu Báikkálaš oahppoplánabarggu rávagirji (*Rávagirji Lokalt læreplanarbeid s. 7*):

- fágaid oahppoplánaid ektui vurdo ahte oahpu sisdoallu, movt oahppu lágiduvvo ja bargovugiid välljen mearriduvvo baikkálaččat
- baikkálaš dásiin oaivilduvvo skuvla dahje skuvlaeaiggát

- skuvlaeaiggát sáhtta mearridit rápma skuvllaid viidáset plánenbargguide
- skuvllat dattege ieža mearridit guđe lágideapmi ja guđe bargovuogit leat vuohkkasepmosat jus oahppi galgá joksat oahppoplána gealbomihtuid

Diehttalasat galgá bargu jođihuvvot vai deavdá oahpahusa prinsihpaid, mat leat čilgejuvvon Máhttolohten Sámi oahppoplánabuvttus girjjis.

Go bidjá vuodđun ahte sámi oahpahasásahusain lea seamma vuoigatvuohta ja geatnegasvuohta go eará oahpahasásahusain čuovvut oahpahusa prinsihpaid – Sámi ja báikkálaš plánenbarggu prinsihpaid de leat buot bealit oahpahusa prinsihpain láidesteadji prinsihpat dego ná (*M06S* s. 35):

- sámi skuvla galgá sámegeiela, sámi kultuvrra ja servvodateallima vuodul hukset ja áimmahuššat ohppiid duogážiid ja eavttuid girjáivuoda
- oahpahas galgá nannet ja ovdánahttit ohppiid identitehta dakko bokte ahte áimmahuššat ohppiid gielalaš ja kultuvrralaš duogáža ja dárbbuid, ja ovddidit sin mánggabeallásaš ovdáneami ja sin máhtu ja gálggaid.

Sámi oahppoplakáhtta viidáset deattuha prinsihpaid maid galgá čuovvut, maidái čujuhettiin riikkaidgaskasaš lágaide mat gusket álgoálbmotvuoigatvuođaide ja mánáid vuoigatvuođaide, earenoamáš sámi guoski našunála lágaide ja oahpahasláhkii.

Buot bealit mat bajábealde leat namuhuvvon leat diehttelas dárbbalaš oasit gealboloktemis ja oahpahasvuogádaga ođasmáhttimis.

Muđui ge Oahpahusa prinsihpaid – Sámi oktavuodas gávdnat vuđolaš beliid maid ovdánahttin ja gelbbolašvuodahuksen berre speadjalastit:

- sosiálalaš ja mánggakultuvrralaš gelbbolašvuohta
- oahppama ja oahppanstrategiijaid movttiidahttin
- ohppiid mieldeváikkuheapmi

- heivehuvvon oahpahus ja ovttadássásaš vejolašvuodát
- oahpaheddjiid ja bagadalliid gelbbolašvuolta ja rolla
- ovttasbargu ruovttuin
- ovttasbargu báikkálaš servvodagain

Dás bajábealde namuhuvvon fáttát leat prinsihpaid osiid bajilčállagat. Daid sisdoallu lea mearrideaddji ja eaktudeaddji čuovvulahttinbarggus ja fertejit čielgasit boahit oidnosii gealbohukseamis ja báikkálaš bargguin.

3.7 Ovdánahttingealbbu našunála strategiiija 2005 - 2008

Jagiid 2005-2008 čađahuvvui našunála gealbohusenstrategiiija vuodđooahpahusa váras. Strategiiija guoskái riikaviidosáččat vuodđooahpahussii. Čađaheami bohtosat leat deatalaččat ja bohtosiid berre vuhtiiváldit go pláne sámi skuvllaide ođđa ja sierra gealboloktema ja ovdánahttinbargguid.

Fafo dutkaninstituhtta lea árvvoštallan vuodđooahpahusa 2005 – 2008 gelbbolašvuodáloktenstrategiiija (Fafo 2009: 21).

Strategiiija lei gelbbolašvuodáloktema našunála strategiiija oahpaheddjiide, jođiheddjiide ja fitnoahppofitnodat-oahpaheddjiide ja earáide guđet barge skuvllain ja oahppofitnodagain.

Strategiiija čilgejuvvo lávdaduvvon strategiiijan. Báikkálaččat galggai leat vejolašvuolta mearridit masa gelbbolašvuodáloktema ruhtadoarjja galggai geavahuvvot. Dainna vugiin lei jurdda sihkkarastit doaimmaid leat báikkálaš dárbbuid vuodul ja ektui. Dakko bokte galggai lámhččojuvvot buoret vejolašvuolta ja vuodđu rievdadit praksisa. Dárbbut galge čielggaduvvot báikkálaččat ja daid čielggademiide galge oahpaheaddjit maid searvat.

Dás leat válljejuvvon soames čeahkkáigesson bealit árvvoštallama bohtosiin (Fafu 2009: 21 s. 13-14) mat orrot guoskkaheame vejolašvuoda joksat rievdademiid praksisa dásis :

- eanaš skuvlaeaiggádat leat válljen skuvlaeaiggátdásis eaige skuvladásis mearridit movt gelbbolašvuodahuksenruđat galget geavahuvvot muhto leat stuora erohusat suohkaniid gaskkas.
- Leat fállujuvvon kurssat dihto fágain ja dihto dásiide ja muhtin fálaldagat leat oalle viidát
- Lassin leat skuvllat vel ieža fállan gelbbolašvuodaloktema
- Gelbbolašvuodadárbbu čielggademiid loahpalaš hábmemii eai leat oahpaheaddjit nu olu searvan, dát sáhtta čuohcat ovttaoaivilvuhtii dárbbuid birra ja daidda hástalusaid maid oahpaheaddjit vásihit
- Dakkár váilevaš laktin oahpaheaddji dárbbuide addá heajus vuodu praksisrievdamii
- Juogus gaskal joatkkaoahpu, kurssaid, earálágán oahpu ja eahpeformála oahppanvugiid ii leat olus rievdan strategiijaáigodagas vaikko eanet oahpaheaddjit go ovdal lohket leat buoret vejolašvuoda go ovdal oahppat beaivválaš bargodilis
- Skuvlaeaiggádat leat unnán vuoruhan ruđaid dábálaš joatkkaohppui ja nu leat skuvllat ja oahpaheaddjit viehka muddui vuoruhan ja ruhtadan dáid
- Orru leamen nu ahte bargojuvvo eanet dihtomielalaččat fievrridit bohtosiid gelbbolašvuodahuksemis beaivválaš bargodillái
- Mánnga oahpaheaddji vásihit áigegárživuoda čuovvuláhttit gelbbolašvuodaloktema jurddašemiin ja plánemiin
- Dát čuohcá sihke ovttaskas oahpaheaddji dilálašvuhtii ja vejolašvuhtii oktasaš čuovvolahttimii

- Unnán lea lihkostuvvan nannet oktavuoda gaskal gelbbolašvuoda-huksema ja praksisrievdama vaikko doaimmat leat eanet áššáigullevaččat go ovdal

Eai leat dieđut dás makkár váikkuhus lea leamaš sámi oahppoásahusaid dilálaš-vuhtii. Maiddá daddjo ahte go gelbbolašvuodahuksen ii oro leamen nu bures lihkostuvvan go vurdojuvnon de ii soaitte ieš alddis váilevuolta strategijain muhto olggobealáššiin.

Dakkár našunála strategijias vásihuvvon bohtosiid berre vuhtiiváldit. Sámi oahppo-ásahusaid gelbbolašvuodarahčamuš ii berre leat unnit systemáhtalaš go dat mii dás lea čađahuvvon. Sámi oahpahusa dilli lea ollu eanet girjái go dat mii gusto riikka-viidosaš dilálašvuhtii. Lea sáhka dilálašvuodain mas sihke gáiddusoahpahus, girjás sámi servvodagat, smávva joavkkut, oahpaheaddjit mat okto barget ja unnán doarjja birrasis. Oktii buot dát bidjet meriid oassálastima vejolašvuodaide ja nuppástuhttima vejolašvuodaide. Orru leamen čielggas ahte dárbbášuvvo sihke ovttasbargu fierpmádagaid bokte, buorre bagadallanprográmma, čielga eavttut biddjon soahpamušaid bokte ja buorre čuovvuláhttin jus galgá lihkostuvvat.

3.8 Našunála joatkkaohppostrategiija

2008 ásahuvvui riikkaviidosaš joatkkaohppostrategiija oahpaheddjiid váras (*Kompetanse for kvalitet. Strategi for videreutdanning av lærere*. Kunnskapsdepartementet). Dás leat čoahkkáigeassán soames osiid ja bargovugiid mat orrot leamen dehálaččat dán čielggadeami oktavuodas. Strategiija duogážin lea nannet oahpaheddjiid fágalaš gelbbolašvuoda. Dat galgá vuosttažettiin dáhpáhuvvot fágain ja fáttáin maid riikkaviidosaččat lea earenoamáš dárbu nannet. Ággan lea buoridit oahpaheddjiid vejolašvuodaide návddašit joatkkaohpu ja dan bokte seammás nannet oahppovuogádaga gealbbu ja dan bokte buoret beaggima ja saji servvodagas. Vaikko stáhta dihto surggiin fállá doaimmaid, de galgá dát leat oassin

gealboloktema ollislašvuodas. Dan dihte galget skuvlaeaiggádat joatkit ovddasvástádusaideaset gelbbolašvuodáloktemiin ja ollislaččat heivehit stáhta fálaldaga báikkálaš fálaldaga ektui. Fálaldat ii gusto oahppofitnodagaide dušše vuodđo-oahpahusa oahpaheddjiide. Strategijja čielggada konkrehtalaččat buot beallalaččaid ovddasvástádusa: stáhta oahpahuseiseválddit, suohkanat ja fylkkasuohkanat, suohkaniid guovddášlihttu, universitehtat ja allaskuvllat. Gelbbolašvuodálokten galgá huksejuvvot báikkálaččat vásihuvvon dárbbuide. Báikkálaš vuoruheamit galget dahkkot oahpaheddjiid, skuvllaid ja skuvlajođiheddjiid dárbbuid mielde. Muhto go gelbbolašvuodálokten fállojuvvo de dat galgá boahit buorin skuvlii ja galgá leat oassi skuvlaeaiggáda ja skuvlajođiheaddji plánas ovddidit skuvlla gelbbolašvuoda.

Dakkár bistevaš ortnegis čilgejuvvo ahte stáhta ruhtada fálaldagaid ovdánahttima ja fállá dihto logu oahpposajiid nuvtá. Stáhta maid gokčá muhtunráje goluin sadjá-saččaide dan botta go oahpaheaddji čađaha oahpu. Dása lea ráhkaduvvon sierra ortnet. Stáhta ja bargoaddi gokčaba goabbáge 40% luvvejumis beaivválaš barggus ja oahpaheaddji ieš ovddasvástida 20%.

2009 – 2012 áigodahkii dát ortnet gustojeaddji fágaide mat leat oassin gelbbolašvuodanjuolggadusa rievdamis, namalassii dárogiella ja sámegiella, matematihkka ja engelasgiella. Galgá maid leat vejolaš vuoruhit álgolohkanoahpahusa mánáidskuvladásis.

Dát ortnet sáhtta bures váikkuhit dárbbuide nannet sámegiela oppalaččat oahpahusvuogálaš ja álgolohkanoahpu sámegielas mánáidskuvladásis.

Daid doaimmaid berrešii ovttahttit M06S gelbbolašvuodáloktendoaimmaiguin vai fálaldagat gártet vuohkkasit plánejuvvot ja čađahuvvot.

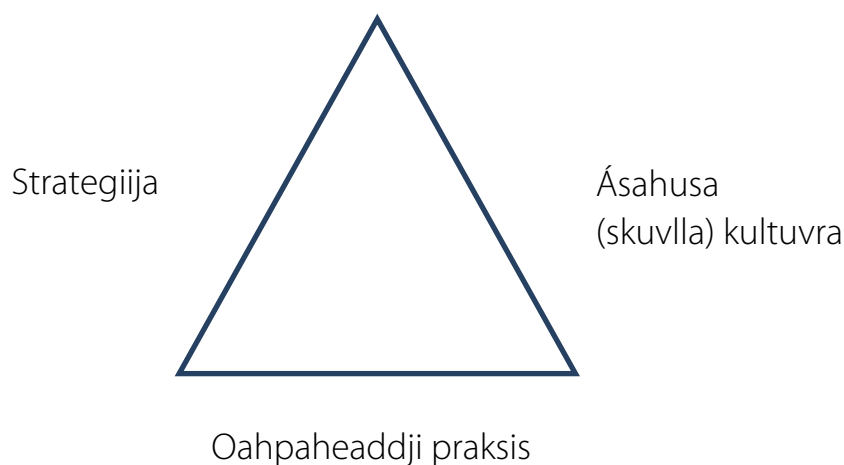
3.9 Skuvla organisašuvdnan

Ovdánahttinbarggu plánemis ferte čalmmis atnit skuvlla oahppevaš organisašuvdnan, dahje oahppevaš vuogádahkan. Nu ferte dasto maid skuvlavuogádaga iešvuodaid ja vejolašvuodaid čalmmis atnit. Vuogádaga iešvuodát váikkuhit vejolašvuodaide lihkostuvvat ovdánahttinbargguiguin. Makkár iešvuodát bat dat de leat?

Skuvla dábálaččat ipmirduvvo seagáš organisašuvdnan. Das leat iešguđet oassevuogádagat main leat sierra doaimmat. (Grøterud & Nilsen 2001). Oassevuogádagain leat iešguđetlágán váikkuhusat skuvlla loahpalaš pedagogalaš doaimmamii ja bohtosiidda. Vuogádaga oasit leat gal jurddašuvvon ovttas doaimmat, sihke hálddahuslaš bealli, pedagogalaš bealli ja resursabealli. Muhto dájvja oaidnit dán ovttasdoaimmama skierbmume. Skuvlla doaimma berre dan dihte ipmirdit ollislažžan go pláne nuppástemiid, vai ii dagat unohis váikkuhusaid go dušše soames oasi dahje proseassa viggá rievdadit. Doaimma lihkostuvvan maid gullá skuvlla sosiála beliide, namalassii movt olbmuid gaskavuodát doibmet skuvllaid iešguđet beallalaččaid gaskkas, sihke rávisolbmuid gaskkas, rávisolbmuid ja ohppiid gaskkas, ja skuvllaid bargiid ja vanhemiid gaskkas. Dasa lassin skuvlla sáhhtá ipmirdit oassin viidát searvevuodas, sihke báikkálaččat ja viidát servodaga ektui. Skuvlla oktiigullelašvuolta beroštumiid ja árvvuid dáfus (Darnell & Hoëm 1996) iešguđet vástideaddji dásiid guimmiidiguin maid váikkuha bohtosiidda.

Prinsihpalaččat sáhhtá vuos vuodđun bidjat goit golbma vejolaš oktii guoskevaš oktavuodá. Dás mii dan gohčodit nuppástuhttima golmmačiegat, juohke oktavuolta lea dimenšuvdna golmmačiegaga doaimmamis. Mii sáhhtit dán ipmirdit váldooktavuohtan pedagogalaš sajáidahttinbarggus. Dakkár jurddašanmálla lea heivvolaš go galgá plánet ásahussii rievdademiid, dego skuvla, mánáidgárdi dahje fidnooahpahas. Ferte gal de álohii muitit ahte ásahus lea maid miellahttu viidát oktavuodas, nu movt mii juo bajábealde leat geahččalan čilget. Golmmačiegaga

birastahttet mángga dási politihkalaš, ekonomalaš, juridihkalaš, kultuvrralaš, sosiála ja teknologalaš viidodagat ja proseassat.

Govus 1. Golbma váldooktavuođa pedagogalaš sajáidahttinbarggus. (Jan Henry Keskitalo)

Váldojurdda govvosiin lea fuomášuhttit guđe oktavuođaid vuos ferte ovttahttit jus galgá lihkostuvvat joksat oahpaheaddji praksisa rievdamat dakkár eavttuiguin mat seammás buorebut sihkarastet ásahussii bastevaš ja dássedis ovdáneami.

Buot dáid oktavuođaide ferte jurddašit hukset sihke gealbbu ja reaidduid. Fierpmádatjurddašeapmi ja fierpmádatorganiseren sáhtašii mealgadii čoavdit hástalusat jus jurddaša sámi oahpahasáhusaid ollislaš vuogá dahkan mas oasit doibmet vásihus-oahppama vuođul ja doibmet oahppevaš organisašuvnna prinsihpaid vuođul. (*Máhttolokten – Sámi oahppoplánabuvttus* s. 39).

Strategiijain dás oaiivilduvvo válljet guđe bálgáid galgá válljet ollašuhttindihte ásahusa ulbmila dahje áigumuša. Lea dárbu árvvoštallat, ákkastallat, válljet ja plánet maid galgá vuoruhit. Dasa de maid gullá veardidit guđe návccaiguin ja resurssaiguin bargat, ja guđe reaidduiguin dahje gaskaomiiguin bargagoahtit. Buorre gulahallan ja ságastallan bargoveagas lea dárbbášlaš ovttaš jodiheddjiiguin gávdnat čovdosiid. Muhto eahpitkeahhtá ovddasvástádus vuolggahit, lágidit ja ortnet dán ášši lea jodiheddjis ja eaiggádis

Ásahusa kultuvra ii leat dušše dat bealli maid mii oaidnit dahje vuohttit, namalassii materiála bealli ja olbmuid dagut. Das lea eanet sáhka makkár duogášjurdagat ja dábit ásahit daid oktasaš minstariid. Dakkár jurddašemiin sáhhtá árvoštallat mánga beali dahje oasi vejolaš ovdánahttimis. Mii bat duođaid eaktuda ja lea eanet oainnekeahhtá daid ortnegiid duogábealde maid mii oaidnit ja vuohttit: nu go gulahallanminstarat bargiid gaskkas, movt skuvla návddaša dan čehppodaga mii lea skuvlla siskkobealde, čađahuvvo go čiekŋalet ságastallan (reflekšuvdna) oktasaš vásihusaid birra, makkár lea siskkáldas árvoštallanvuogádat oktasaš daguid ja ulbmiliid ektui?

Oahpaheaddji praksisa lea ge dat oassi dán jurddašuvvon oktavuodas mii lea oahppi vásihuvvon oahppoplána lagamus dáhpáhus. Seamma go ásahusa kultuvrras, de dás berre joksat lassi dihtomielatvuodá daidda daguide maid oahpaheaddji čađaha. Dás lea sáhka vuos oahpaheaddjái álohii ohcat ákkaid iežas válljemiidda. Lea stuora hástalus ásahit dakkár dihtomielalaš bargovugiid rabasvuodain ásahusa kultuvrra ektui. Sámi skuvllain leat hástalusat čoavdit praksisa riev dama ja buorideami. Dat vuhtto čielgasit go árvoštallá reformmaid čađaheami (Lauhamaa 2003, Hirvonen 2003 ja 2004, Hirvonen ja Keskitalo 2004, Keskitalo (b) 2010, Nordlandsforskning 2009, 2010) ja riev dama dárbbuid ja vejolaš bargovugiid čoavdindihtii dáid gávdná maid dutkanbargguin (Aikio 2009, Balto 2008, Lauhama 2009, Keskitalo 2009, Keskitalo (b) 2010, Nordlandsforskning 2009, 2010). Seamma sáhhtá maid dadjat sámi mánáidgárddiid ektui (Storjord 2009, Eira Gaup 2008). Dát dutkammat čujuhit sámi skuvllaid ja sámi mánáidgárddiid buoridandárbbuide vai buorebut deavddašedje prinsihpalaš áigumušaid sámi skuvllain ja sámi mánáidgárddiin sihke organiserema dáfus, strukturerema dáfus, sisdoalu ja bargovugiid dáfus.

Ollislašvuohta doaibmagoahtá go osiiguin ja oktavuodáiguin bargá dihtomiela-laččat ja ásaha vuogádahkii gullevaš oktasaš ságastallamiid ja árvoštallamiid. Riev dadeamiid ollašuhhtin ja lihkostuvvan dattege sáhhtá mealgadii leat čadnon

dakkár systemalaš bargovuohká. Nu movt juo namuhuvvon, dakkár vuogi ceggen ja bajásdoallan lea vuosttažettiin eaiggáda ja jođiheaddji ovddasvástáduš.

Erstad (2004) čujuha vejolašvuhtii ipmirdit manne skuvllat nu iešguđet ládje sáhttet vástidit rievdadangáibádusaide. Son juohká raporttas skuvllaid njealji šláddjái.

Suhkolskuvla (Engelsen 2008, Erstad 2004 vuodul) lea skuvla mii áinnas vuostáiváldá ja viggá čađahit rievdademiid, muhto eanet soaittáhagas iige vuogádatlaččat.

Ovdánahttinprošeavttat dávjá eai ollašuvvo, ja ođđa pedagogalaš rávnnjit soitet doalvut vuoruhemiid eará guvlui go mii álggus einnostuvvui. Dakkár skuvllaid ektui lohká Erstad (2004) váttisin oažžut čielgasii sin ulbmiliid ja movt daid joksat. Dáid skuvllaid dovdomearka lea earret eará geanohis jođiheapmi.

Vuostálasvuodaskuvla (Erstad 2004 vuodul) lea skuvla mas oahpaheaddjit čielgasit čájehit vuostehágu rievdamiidda. Oahpaheaddjit eai bargga dássedis ortnega mielde. Ii leat nu ahte sis ii leat oktasaš skuvlakultuvra, muhto sin kultuvrras leat mánga smávit joavkkut mat doaimmaideaset doaimmahit iežaset eavttuid vuodul. Dan dihte čuožžilit skuvllain siskkáldas nákkut maid jođiheaddjit eai nagot čoavdit eai ge nagot cegget nana ja ovdánahtti kultuvrra.

Árbevirolaš skuvllat maid vuosttildit rievdademiid. Dát leat (Erstad 2004) vuosttažettiin joatkkaskuvllat. Dain leat gievrras jođiheaddjit, ja skuvllain leat buorit plánat ja dássedis plánabarggut. Skuvllain dattege leat nana ákkat pedagogalaš rievdademiid vuostá vaikko gávdnojit bargiid gaskkas oassebirrasat geain livčče beroštupmi oassálastit ođasmáhttimii. Dakkár skuvllain dattege galgá vissis muddui vejolašvuhta ásahit rievdademiid, ja erenoamážit jus sáhtta buoret bohtosiid bokte duođaštit rievdadeami ávkki.

Rabas doaimmalaš skuvllas gis álohii ohcet ođđa geainnuid ja čovdosiid. Sii leat systemáhtalaččat ja ollašuhttet ulbmiliiddiset. Doppe lea buorre oktavuoha ja ovttasbargu gaskal jođiheddjiid ja oahpaheddjiid ja sin kultuvra lea rabas ja mielas

plánejuvvon rievdademiide. Lea dáhttu ovdánahttit sihke iežaset vuogádaga ja iežaset pedagogalaččat.

Dakkár dás bajábealde dulkonvuogit addet muhtin muddui vástádusa hástalusaide. Ovdánahttinbarggu plánedettiin berre dárkilit árvvoštallat makkár kultuvra skuvllain lea vai bastá deaivat ovdánemiin dakko gokko lea dárbu. Unnán dattege bohtá ovdán gávdnojit go sivat skuvllaid olggobealde mat maid soitet váikkuhit rievdadanhástalusaide.

Sámi skuvllaid ektui ii leat álki dadjat guđelágán skuvllat gávdnojit daid bajábealde namuhuvvon ovdamearkkaid gaskkas. Go árvvoštallá dili dan vuođu ahte sámi skuvllat leat sakka hábmejuvvon seamma ládje go našunála skuvllat de vuordimis sámi skuvlla ovdánahttinbarggut vásihit sullasaš diliid. Ja go sámi oahpahus viehka muddui dáhpáhuvvo seahkalas sámi–dáža skuvladilis de lea vuordimis seammalágán dilli.

3.9.1 Makkárat leat sámi skuvllat?

Dás buktit vuos ovtta ovdamearkka. Oahppoplána (M06S) refovpma ulbmil earret eará lea nanusmáhttit oahppi vuođđogálggaid. Dábálaš ipmárdusas dat lea guovddáš ášši mii vuosttažettiin gulašii skuvlla didákttalaš vuogádahkii. Høgmo čilge čállois (1984) hástalusaid mat gullet skuvlla siskkáldas pedagogalaš diskursa ipmárdussii, man ektui sáhtta loahpalaččat ipmirdit oahppi daguid. Su bargu lei oassin sámi skuvladoaimma hástalusaid árvvoštallamis. Makkár vuođđohástalusat sáhttet leat skuvlla sosiála vuogádagas mat váikkuhit skuvlla lihkestuvvamii čađahit didaktihka hástalusaid?

Čujuhettiin Lysgaard (1961) girjái Høgmo čujuha vejolašvuhtii organisatuvrralaččat buohtastahttit skuvlla didákttalaš vuogádaga fitnodagaid teknihkalaš-ekonomalaš vuogádagain. Dain orrot leamen sullasaš hástalusat struktuvrras ja proseassain, rollain, vuordámušain, ránggáštus- ja njulgenvejolašvuođain. Didákttalaš vuogádaga ipmárdusas oahppi vuosttažettiin lea oahppi, seamma go bargi fitnodagas.

Oahppi rolla, su oahppan ja su hábmen olmmožin lea dás ipmirduvvon vuoruhuvvon áššin. Dan sierranas bealit leat ge man ektui didaktihka proseassa plánejuvvo. Muhto Høgmo (1984) sisafievrrida nuppi dehálaš vuogádaga ipmirdit oahppidaguid, máná eallinvuogádaga. Dat sulastahtá fitnodaga olmmošlaš vuogádaga. Dan guovtti rollas oahppis ja bargis eai soaitte jura seamma ja buohtastahtti vejolašvuodát. Sihke oahppi ja bargi leaba miellahtut viiddis ja nana doaibmi sosiála ja kultuvrralaš oktavuodáin. Dat miellahttuvuohta sáhtá váikkuhit skuvlla dahje fitnodaga vejolašvuhtii ovdamearkka dihte čađahit rievdademiid dahje oppalohkáid duohtandahkat ulbmiliiddiset. Ovdánahttindoaimmaid plánen ja čađaheapmi dakkár ipmárdusas gáibida čalmmis atnit daid mánaga beliid mat bidjet duođalaš eavttuid skuvlla doibmii. De ferte váldit vuhtii skuvlla ja máná sosiála ja kultuvrra birra.

Seamma ládje lea vejolaš ipmirdit skuvlla ollislaš saji ja doaimma servodagas. Oanehaččat daddjon (Darnell & Hoëm 1996) jus skuvla galgá doaibmat servodagas de ferte leat oassin servodagas. Dakkár prinsihppa lea maid sihke M06S prinsihppa (s. 40 Ovttasbargu báikkálaš servodagain) ja Mánáidgárddi rápmaplánas (s. 19 integrerejuvvon oassin sámi servodagas). Skuvla vásiha, vaikko čoavddašii didáktálaš hástalusaid, eará hástalusaid.

Høgmo sihke raporttas (Høgmo 1983) ja girjjistis (Høgmo 1989) govvida sámi skuvlla čuolmmaid ja ovdánahttindárbbuid. Son dieđuid čohkkii 1980-jagiid gaskamuttu. Vaikko dalle lei eará oahpahušplána ja eará eavttut sámi skuvllas de su fuomášumit sáhttet adnot ipmárdusvuodđun vel otná sámis skuvllas ge. Son árvvoštallá skuvlaovdánahttima organisašuvnnaovdánahttima čalmmiiguin ja tearpmaiguin. Son oppalaččat čujuha ásahusaid čuolmmaide ja vejolašvuodaide ollašuhttit iežaset mihttomeriid ja ulbmiliid. Nu maddái govvida son skuvlavuogádaga ásahusaid čuolmmaid, dás sámi skuvllaid. Vuogádaga ulbmilollašuhttin lea čadnon earret eará oassálastiid vejolašvuhtii hálddašit iežaset gullelašvuoda dahje identitehta skuvlla doaimma oktavuodas. Skuvllat leat sosiála ovttadagat. Seammás

leat maid didáktálaš vuogádagat. Sosiála ovttadagain, sámi skuvllain, leat hástalusat movt lágideat doaimma vai sihke ásaš doaimmá ulbmiliiddis ektui ja oassálastit mánggakultuvrralaš dilálašvuodas dovdet skuvlla iežaset skuvlan. Čujuhuvvo dihto dilálašvuodaide mat dagahit skuvllaid ovdánit iešguđet ládje. Dát lahkonaovuohki addá viiddiduvvon vejolašvuoda ipmirdit sámi skuvllaid hástalusat.

Skuvlavuogádaga dilli sámi guovlluin lei nu iešguđetlágan. Áššit maid orui leamen álki čoavdit vuosttaš geahčastagas, ja álki čađahit dihto guovlluin sáhtte mielddisbuktit hástalusaid eará dilis ja eará guovlluin. Go čáli lei dutkan skuvllaid golmma skuvlabiriin, de maddá sáhtii ovdanbuktit dutkanbohtosiid duohta skuvladilis. Nu lei vuogas oažžut áigeovuodilis bohtosiid, maid sáhtii geavahit barggus pedagogihkkafágain. Girječáli lei čujuhan dárbbuide vuodđoskuvlla vuogádahkii vuhtiváldit birrasa historjjálaš ja etnikkalaš dilálašvuoda. Skuvllain ledje legitimerenváttisvuhta, váttisvuhta duođastit iežaset dohkálašvuoda kultuvrralaččat, etnikkalaččat ja sosiálaččat iežaset doaimmabirrasis. Dainna lágiin čujuhii ge Høgmo dárbei ipmirdit skuvlla hástalusaid eanet doaimmahástalusat go skuvlla iežas lahkonaovuohki mii dábálaččat lei ulbmil- ja reaidojurddašeapmi. Girječáli čujuha dárbei ipmirdit sámi skuvlaovdánahttima ollislaččabut gažaldahkan. Duohta máilmmis leat sihke sosiála, kultuvrralaš ja etnikkalaš čuoimmat. Dilálašvuhta lei 1980-jagiid gaskamuttus dárbe skuvla mas ledje sámi oasit, ja skuvlla doaimmai (Høgmo 1989: 186) dilálašvuodas mas ii nagodan searvat sámi servodaga máhttodárbbu ovddideapmái. Sivvan lei go eai nagodan hálldašit sosiála, kultuvrralaš ja etnikkalaš hástalusaid ja ásaš vuogas ja nu skuvla ii searvan jierpmálaččat kultuvrralaš geardduhanbuvttadeami proseassas. Dát eavttut eai dáidde olu rievdan ja nu leat dát otná beaivvi hástalusat sámi skuvllas.

Dás leat ovdamearkkaiguin árvvoštallan maid skuvlla vásiha kultuvrralaš ja sosiála integreremis iežas guovdu ja servodaga ektui. Eará ášši fas guoskkaha fápmostruktuvrraide mat maid leat doaimmas. Nu vuhttojedje O97S sisafievrrideamis fápmostruktuvrrat iešguđetlágán bohtosiiguin (Keskitalo 2001, Balto & Hirvonen

2008) ja seamma ládje maid M06S ovdabargguin ja sisafievrrideamis (Balto & Hirvonen 2008, Nordlandsforskning 2009). Jus ollislašvuođa ii vuhtiiváldde, iige láže dasa saji muhto dušše bihtá bihtáid mielde viggá čađahit rievdademiid skuvllas de sáhttet dakkár čovdosat maid áiggi vuollái ásahit unohis vuostekultuvrra rievdanviggamušaide. Dat hehtte dárbblaš dásseis ovdáneami buoret bistevaš bohtosiiguin.

Nu gullá ge skuvlavuogádaga iešvuođaide hástalussan movt joksat praksisdili rievdamas (Nordlandsforskning 2009, Lauhama 2009, Keskitalo (b) 2010). Ii dárbbáš leat njulgestaga vuosteháhku muhto sáhttet ásahuvvot sierra dulkomat ja čovdosat mat eai lean oaivilduvvon. Buorebut gal joksá plánejuvvon bohtosiid go nagoda ásahit nana skuvlakultuvrraid mat dárkilit plánejit, ovttastahttet ja jođihit ovdánahttinbargguid. Dat máksá skuvlaeaiggát ja jođiheaddjit fertejit váldit čielga ovddasvástádusa ja oassálastima dakkár bargguide.

Jus prošeaktajurdagat ja ovddidanbarggut galget ovddidit dásseis rievdamas ásahusdásis skuvllas, de fertejit dat oahpaheaddjit geaidda dát guoská, dohkkehit prošeaktabarggu, vuoruhit prošeaktabarggu ja oaidnit dán vástádussan skuvlla dárbbuide. (Grøterud & Nilsen 2001: 37). Dakkár čoavddus ferte leat olles skuvllii vuodđuduvvon strategijja ja vuoruheapmi. Easka dalle doaibmá prošeakta bures skuvlaovdánahttinbarggus. (Grøterud & Nilsen 2001). Soai čujuheaba dán oktavuodas mángga skuvlaovdánahttinbargguide.

Oahppoplánat mat leat huksejuvvon sámi skuvlla ja sámi oahpahusa várás Norggas leat oassin riikaviidosaš oahppoplánaid vuogádagas. Oahppoplánaid nuppástuhttin dahje ođasmáhttin ja daid sisafievrrideapmi ii leat oktageardánis ášši. Oahppoplána iešalddis vuos lea čálalaš dokumeanta ja oahppi oahppan gis nuppi geažis lea duohtandahkama dási dáhpáhus. Dán guovtti dilálašvuođa gaskkas leat mángga dási dulkomat, ipmárdusat, vuoruheamit ja plánemat. Ja daidda gullevaččat leat proseassat mat stivrejit, muddejit ja gáržžidit proseassa erohusa.

Oppalaččat oahppoplánadutkan čájeha erohusa gaskal das maid oahppoplána mearrida ja das mii loahpalaččat čađahuvvo oahpaheami oktavuodas. Ovda-
mearkkaid dasa gávdnat maid sámi oahppoplánaid sisafievrrideames nu movt
boahtá ovdan O97S árvvoštallamis (geahča Hirvonen (doaim.) 2003a, Hirvonen
2003b, Hirvonen ja Keskitalo 2004) ja eará ođđaset dutkamiin nugo Keskitalo 2009,
ja M06S ektui (Lauhamaa 2009, Keskitalo (b) 2010). Maiddái ođđaseamos
oahppoplánareforpma oktavuodas M06 sisafievrrideami árvvoštallama raporttain
gávdnat sullasaš dáhpáhusaid sihke oppalaš oahppoplánas (Dale & Øzerk 2009) ja
sámi oahppoplánabuktagis (Nordlandsforskning 2009, 2010).

3.9.2 Maid ovddit reforpma O97S árvvoštallan ja M06S árvvoštallan mitalit?

Ovddit oahpahasreporpma (O97S) (Hirvonen 2003a, 2003b) árvvoštallan govvida
guđet hástalusat čuožžilit go sámi skuvllii galgá sisafievrridit ođđa ortnegiid sámi
skuvlla hámis. Hástalusain orru leamen skuvllaid gaskkas stuora erohusat, sihke
oahpaheddjiid vejolaš kultuvrralaš ja gielalaš duogáža ektui, guđe sadji sámegielas
ja kultuvrras lea skuvllas, ja maiddái guđet sámi višuvnnat skuvllain leat. (Hirvonen
2003b: 153 ja 156). Sivvan dasa sáhhtá leat O97S sisafievrrideapmi iešalddis. Dat
dáhpáhuvai alma buori ráhkkanahhtima sihke oahpaheaddjidásis, skuvladásis ja
suohkandásis. Lei váilevaš vejolašvuohta ságastallamiidda ja váilevaš vejolašvuohta
váikkuhit sisdollui. Nubbi bealli áššis gis go dás sihke sámi skuvlla ektui ja riikaviido-
saččat lei sáhka stuorit áššis go dušše plána nuppástumis, namalassii go lei
servodatlaš ja politihkalaš nuppástus.

Go dáid áššiid dárkileappot jorgala gelbbolašvuođa dárbbuid ektui de ledje
čuoovvovaš áššit mearkašáhtti:

- sámi skuvllaid jođiheaddjit ja oahpaheaddjit eai ožžon systemáhtalaš
skuvlejumi dustet sámi skuvlla dárbbuid

- gielddain ja skuvllain váilo plánat ja mearit sámi skuvlla iešvuodaid sisafievrrideapmái ja duohtandahkamii
- stuora erohusat guovlluid ja skuvllaid gaskkas sámegiela čovdosiidda ja eavttuide
- giellaoahpahusa organiserenčuolmmat guovlluin gos sámegiella lei rašši ovddida eahpelihkostuvvama oahpaheddjiide ja ohppiide
- sámi skuvllas livččii plánaid mielde eanet vejolašvuolta ovddidit mánggga-kultuvrralaš ipmárdusa jus buorebut geavahivččii sámegieloahpahusa riggodahkan
- fágaid sámesisdoallu ii speadjalastte prinsihpalaš oasi
- fágaplánaide váilevaš sámi vuolggasadji ja sisdoallu
- oahpponeavvováilevuolta
- dárbu ásaht skuvllaide odđalágan vuodđojurdagiid ja odđa doaibmankultuvrra

Mealgadii dás namuhuvvon áššit leat vuodđohástalusat sámi skuvlla doibmii. Earáge oasit O97S reforpmadutkamis duođaštit hástalusaid, mat dutkamis gal bohtet ovdan, muhto mat eai dáidde leat ráddjejuvvon iešalddis dušše dien dáhpáhussii. Doppe čujuhuvvo čuolmmaide mat leat čadnon oalle viidát ja mat sakka guoskkahit bargovugiide ja oahpahusa organiseremii (Lauhamaa 2003, Keskitalo 2003, Magga 2003, Helander 2003, Todal 2003, Sara 2003, Utsi 2003, buohkat girjjis Hirvonen (doaim.) 2003 *Sámi skuvla plánain ja praktihkas*). Maiddái eará ge dutkanbarggut, čađahuvvon manimus jagiid, čájehit sullasaš hástalusaid vel gessodit M06S áigodagas. (Aikio 2009, Keskitalo 2008 ja 2009, Lauhamaa 2009, Nutti 2009)

Mealgadii gávdnat dáin čállosiin miellagiddevaš didáktalaš hástalusaid mat gullet sámi oahpaheaddjiprofešuvnna huksemii, ja mat berrejit viidáseappot geavahuvvot gealbohuksemis.

Dán raportta čáledettiin lea O97S árvvoštallan dat ollislaččamus árvvoštallan mii lea dahkkon dán rádjái sámi oahppoplána ja sámi skuvlla ektui. M06S árvvoštallan ii lean loahpahuuvvon, muhto vuosttaš oasseraporta mii almmuhuvvui 2009 sisttisdolai juo ovdamearkkaid mat leat ávkkálaččat go galgá árvvoštallat hástalusaid mat čuvvot ođasmáhttimiid sisafievrrideami sámi skuvllaide.

Raporta čujuha ovdamearkka dihte ná M06S ja M06 buohtastahttimis:

Man mihtilmas sámi lea dasto OM06S go geahččá OM06 ektui?
Oahppoplakáhtas lei sámi mihtilmas lassičuoggá (geahča ovdaleappos).
PFO-S:s muitaluvo go geahččá PFO ektui veaháš viidábut muhtin čuoggáin
mas sámi sisdoallu lea váldojuvvon ovdan. Deattuhuvvo ahte oahpaheapmi
galgá nannet ja ovdánahttit sámi oahppi identitehta oahppi gielalaš ja
kultuvrralaš duogáža ovdánahttimiin. Earret fága sámegeiella ja duodji leat
OM06 ja OM06S fágaplánat hui ovttaláganat ja belohakkii áibbas
oktiivástideaddjit. (Nordlandsforskning 2009: 149)

3.10 Manne sierra gealbohusen?

Mii bat de vuolggaha earenomáš dárbbu cegget sierrá gealbohuksema ja rievdadandoaimmaid sámi skuvllaid váras?

Vástádusa dáidá gávdnat iešalddis M06S ja M06 iežas mihtilmasvuodas. Namalassii go plána sisafievrridettiin earret eará sisdoallu ja bargovuogit galget báikkálaččat hábmejuvvot. Nubbi fas gis go sámi báikkít, sámi skuvllat ja sámi oahppit leat nu iešguđetláganat. Ja iešguđetlágán áššit ja čovdosat ásahuvvojit:

Guorahallan čájeha ahte báikkálaš čovdosat maid ráhkadit, leat dan duohken ahte dat ásahuvvojit ja stivrejuvvot fierpmádagaid bokte; ja ahte dat čovdosat mat välljejuvvot rievddadit suohkanis suohkanii
(Nordlandsforskning 2009 s. 91)

Dakkár dilis čuožžila dárbu ásahit ortnegiid mat sáhttet sihkarastit nu buriid čovdosiid go vejolaš. Bajábealde namuhuvvon árvvoštallamis boahtá gal ovdán ahte skuvlaeaiggádiid vejolašvuodát stivret earret eará ožžot go oahpaheddjiid geain lea gelbbolašvuhta. Báikkálaš friddjavuohta maid plána iešalddis fállá gáržžiduvvo sivas praktihkalaš vejolašvuodaid.

Mii oaidnit earret eará ahte fierpmádat gaskal oahpaheddjiid mat oahpahit sámegillii ja sámegielas lea hui dehálaš nannet oahpaheddjiid gelbbolašvuoda, vvasihusaid lonuheames ja oahpahuovuogi hábmemis. (Nordlandsforskning 2009 s. 89)

Dás duodaštuvvo ávkalažžan bargat fierpmádagain ja erenoamážit čujuhuvvo muđuid ge dát ávkkálaš dilliin gos oahpaheaddjit barget oalle okto.

Governance-struktuvrra dovdomearka lea fierpmádat mas leat mielde iešguđetlágán oassálastit mat leat čadnon oktii oktasaš hástalusaid ja váttisvuodaid dihte, gos ii leat čielga ja bissovaš hierárkkalaš oktavuoha gaskal oassálastiid (Sørensen & Torfing 2005). Guorahallán čájeha ahte čovdosat hábmejuvvojit siskkobealde institusjonaliserejuvnon oktavuoda mas norpmain ja máhttovugiin lea mearkkašupmi. Politihkahábmen dahkko vvasihusaid ja oahppoproseassaid bokte gos bealálaččat heivehit iežaset nubbái, ja dan oktavuhtii mas sii leat. (Nordlandsforskning 2009: 89)

097S galggai leat sihke oahpahušreforbma ja oahppoplánareforbma. Sámi oahppoplánareforbmii gulai earret eará sámi skuvlla prinsihpalaš ceggen sámi oahppoplána sisafievrridemiin sihke prinsihpaiguin, njuolggadusaiguin ja fágaid oahppoplánaiguin.

Oahppoplánareforpma plánenbargu ja sisafievrrideapmi sisttisoalai mánga beali maid lea ávkkálaš árvvoštallat sulastahtti skuvlaovdánahttinbargguin. Daid dás bajábealde namuhuvvon dutkanbargguin guoskkahuvojit áššit maid sáhtta atnit

veahkkin go galgá gávdnat čovdosiid ođđa hástalusaide. Dás sáhtta namuhit moadde ášši:

- nuppástuhttimat lihkostuvvet buorebut go leat bures plánejuvvon, ovtastuvvon ja čuovvulahttojuvvon gitta oahpahusa dássái
- jođiheddjiid ángirvuolta čuovvolahttit, ovtastahttit ja lámčit buori vuoddu bargguide lea dehálaš

Easka dat mii duodai čađahuvvo oahpaheami oktavuodas lea dat maid oahppi sáhtta vásihit. Dás leat válljen vuos váldit vuolggasaji dábbalaš čilgehusain.

Leat mánga ášši mat váikkuhit oahppoplána loahpalaš duohtandahkama ja ollašumi prosessii. Jus áigo sisafievrridit rievdademiid skuvllaid ja oahpaheddjiid bargovugiide de ferte vuhtiiváldit mat áššit váikkuhit sisafievrrideami prosessii.

3.11 Sámi skuvlla gealbodárbu ja mandáhtta

Máhttolokten – Sámi oahppoplánabuvttus lea vuodđun ja rámmán sámi skuvlla doibmii, vuodđoskuvlla álggu rájes gitta joatkkaoahpahusa loahpa rádjái oktan fitnodagaid fágaoahpuin. Oahppoplánabuvttus lea lámkaásahus, ja dainna lágiin geatnegahtta vuodđooahpahusa. Dat geatnegasvuolta ii gusto dušše oahppoplána čálalaš virggálaš beliide. Namalassii ahte dihto áššit galget leat čálalaččat čilgejuvvon ja duodášuvvon. Dat gusto maid oahpahusa praktihkalaš beliide. Oahppoplána čađaheapmi lea dego mátki álggus gitta lohppii. Don plánat gosa áiggut vuolgit, don válljet fievrru, don válljet geainnu, don válljet bivuid ja eará, válddát niesti mielde. Mátki dattege lea ollašuvvon easka go leat ollen dohko gosa áigot. Ja dalle easka diedát duodaid vásihusaid, goluid ja váikkuhusaid. Seamman ládje sáhtta govvidit buotlágan plánaid, ležžet dal oahppofálaldagat dahje mánáidgárdefálaldagat dahje fidnooahppofálaldagat.

Pedagogalaš ásahusat nu go mánáidgárddit, skuvllat ja fidnoohpahus vaikko daid mandáhtta vuolgá viidát oktavuodas, dat dattege ásahuvvojit dihto servvodat- ja kulturoktavuhtii ja daid doaimmat čađahuvvojit soames báikkálaš servvodaga guovdu. Ja dán oahppomátkái leat máŋga ášši mat váikkuhit.

Oahppoplánabuvttus geatnegahtta skuvlaeaiggáda plánet oahpahusa sisdoalu báikkálaččat. M06S mearrida gealbomihtuid. Bealit mat de plánejuvvojit báikkálaččat, ja biddjojat mearrin fágaid sisdollui ja bargovugiide geatnegahttet oahpaheaddji, skuvlla ja skuvlaeaiggáda iežas.

Áigumuš fierpmádathukseimiin nu movt dás juo álggus máinnašuvvon lea joksat lassi gelbbolašvuoda čađahit rievdademiid oahppoplánareforpma M06S čuovvleami oktavuodas. Dakkár rievdademiid sáhtta ipmirdit skuvlaovdánahttinbargun. Skuvlaovdánahttimiin ipmirduvvo dás plánejuvvon ovdánahttinbargu mas olles skuvla oassálastá. Go dás daddjo olles skuvla, de dattege ferte vuhtii váldit sámi skuvlla girjáivuoda. Oahpahusa prinsihpat – Sámi (Máhttodepartemeanta, Sámediggi, Oahpahusdirektoráhtta: *Máhttolokten Sámi oahppoplánabuvttus* 2008) deattuha prinsihpaid mat oktiibuot čujuhit girjás dilálašvuhtii. Jus sámi skuvla doaba galgá gokčat buot vejolaš luohkáid, skuvllaid ja suohkaniid (geahča L97S s. 57) mat geavahit sámi, de ferte leat sámi skuvllas girjás dilálašvuhta.

Nu go sámegiella, sámi kultuvra ja sámi servvodateallin lea girjái, nu šaddá maid sámi skuvla girjái jus galgá oahpahusa prinsihpaid ollašuhhtit. Máhttolokten Sámi árvvoštallan (Nordlandsforskning 2009: 9) deattuhit dien beali ja doppe celko vel ná: “Viiddis doarjja- bearráigeahččan- ja bagadallanbargguid bokte leat fylkka-mánnit registreren ahte suohkaniid gearggusvuhta doarjut vuoigatvuoda sámi oahpaheapmái lea heajut mađi guhkkelis eret lea dábálaš sámi ássanguovlluin”.

Diet juo čujuha dihto hástalussii. Muhto maid dai skuvllaid gaskkas sámi ássanguovlluid siskkobealde leat erohusat nu go ovddit reforpma dutkan čájeha (Hirvonen 2003a, 2003b).

Vaikko dán čielggadeamis dávjá daddjo skuvla, de čielggadeami áigumuš lea maid fátmmastit prinsihpaid mat sáhttet guoskat sámi mánáidgárddiide ja oahppofitnodatortnegii. Prinsihpat ja čuolmmat ovdánahttinbarggus sáhttet leat oalle lahkalaaga buot pedagogalaš ásahusain. Vurdo dásit galggaše nubbi dássi nannet nuppi, ja bohtosiin dás gealbbu hukset buorrin sámi ohppiide. De lea lunddolaš geahččalit čuovvut bálgá maid sámi mánná soaitá vásihit. Sámi mánná ja sámi oahppi galggašii vásihit dáid dásiid oktavuodaid vuohkkasit.

Oahppoplánabuktosa oppalaš oasis čielggaduvvojit earret eará oahpahuovuogáda árho-, kultur- ja máhttovuodđu. Buot bealit diehttalasat prinsihpalaččat gullet sámi skuvlla doaimavuodđui. Nu galget dasto báikkálaš plánat ja mearit dáid speadjalastit.

Oppalaš oasis maid addo dárkkistuvvon doaimavuodđu sámi skuvlii. Oasis mas kulturárbi ja identitehta meannuduvvo, deattuhuvvo vuos oppalaččat skuvlla mandáhtta nannet olbmo identitehta, ja skuvlla ovddasvástádus bisuhit ja nannet ohppiid dovddiideami našuvnnalaš ja báikkálaš árbevieruide, historjái ja erenoamášvuodaide. Skuvlla mandáhtta maid geardduhuvvo seamma prinsihpain sámegiela ja kultuvrra ektui. Dan sáhtta gohčodit skuvlla dárkilet sámi mandáhta dahje doaimavuodđu:

Sámegiella ja kultuvra leat oasis dán oktasaš árbbis ja Norggas ja Davviriikkain lea erenoamáš ovddasvástádus sámegiela ja kultuvrra suodjalit. Dát árbi galgá viidáset ovdánahttojuvvot skuvllain gos leat sámi oahppit, vai dat nanne sámi identitehta ja min oktasaš máhtu sámi kultuvrra birra.

(Máhttodepartemeanta, Sámediggi, ja Oahpahusdirektoráhtta: *Máhttolokten Sámi oahppoplánabuvttus*, 2008: 13).

Sámi oahppoplánabuvttus maid sisttisdoallá Oahpahusa prinsihpat – Sámi (op.cit s. 35) mas bajábealde namuhuvvon cealkámuš geardduhuvvo vel dárkileappot hámis, namalassii go ovddasvástádus biddjo báikkálaš dahje guovllu dássái,

skuvlaeaiggádie. Skuvlaeaiggát oažžu oahpahusa prinsihpaid – Sámi bokte dárkilis gohččuma ja ovddasvástádusa lágideit sámi skuvlla fálddagaid sihke oahpahuslága, eará lánkaásahusaid ektui, ja olmmošvuoigatvuođaid ja álgoálbmotvuoigatvuođaid ektui.

Nu leat ge juo álggus Máhttoloktema prinsihpain biddjon dihto mearit oahpahusvuođadaga sámi ovddasvástádusaide, áššit mat galget praktihkas ollislaččat čuovvuluvvot ja doaimmahuvvot. Juo oahpahusa bajimus prinsihpaid gaskkas biddjojit mihttomearit mat sakka guoskkahit oahpaheaddji gelbbolašvuođagáibádusaid, sihke fágamáhtu dáfus ja doaibmangealbbu dáfus. Ja boahotá vel čielgasit ovdan movt dát sámi mandáhtta galgá doaimmahuvvot:

Sámi skuvla galgá sámegeiela, sámi kultuvrra ja servodateallima vuođul hukset ja áimmahuššat ohppiid duogážiid eavttuid ja girjáivuođa.

(Máhttodepartemeanta, Sámediggi, ja Oahpahusdirektoráhtta: *Máhttolokten Sámi oahppoplánabuvttus*, 2008: 35)

Oahpaheddjiid ja bagadalliid gelbbolašvuhtii biddjojit seamma dokumeanttas gáibádusat s. 39 earret eará ná:

- sii galget leat čielga jodiheddjit
- sii galget ovddidit oahppanulbmiliid
- sii galget doaibmat čeahpes ja ángiris gaskkusteaddjin ja bagadallin
- sii galget oččodit ohppiid ovdánahttit beroštumi ja ángirvuođa.

Dakkár gelbbolašvuođagáibádusat dáidet leat dábálaš gáibádusat mat dieđus gullet sámi oahpahusa oahpaheaddjirollii, muhto muđui ge dábálaččat oahpaheddjiide. Čujuhuvvo seamma sajis ollislaš gelbbolašvuhtii. Dakkár ollislaš gelbbolašvuođas leat mánnga oasi.

Gelbbolašvuođa guovddáži gullet fágalaš gelbbolašvuohta, dáidu gaskkustit fága, dáidu lágideit oahppanbarggu ja máhttit bagadallat ja árvoštallat (op.cit. 39).

Dasto leat seamma dokumeanttas dihto sámi oahpahussii gullevaš
gealbogáibádusat (op.cit s. 39):

- máhttu sámi kultuvrii gullevaš sosialiserenvugiid ja oahpahanmetodaidd birra
- gelbbolašvuotta sámegielas, sámi kultuvrras ja servodateallimis.
- mánggakultuvrralaš gelbbolašvuotta
- máhttu ohppiidd iešguđetlágán vuolggasajiidd ja oahppanstrategiijaid birra

4 Fierpmádat - mii bat dat lea?

4.1 Mii bat fierpmádat lea?

Dás geahččalit ráddjet fierpmádatipmárdusa nu movt orru leamen oaivvilduvvon čielggadeami bovdejumis.

Bovdejumi duogážis čujuhuvvo St.prp. 1 (2006-2007) kap. 226 gos skuvlaeaiggát bivdojuvvo árvoštallat guđe lágan gelbbolašvuodaovdánahttima vuoruhit refoipma čađaheamis. Doppe maid daddjo ahte gelbbolašvuodaovdánahttin ja ovdánahttinbarggut sámi oahpahusa váras leat čadnon Máhttoloiktema sisafievrrideapmái.

Dingojeaddji lea ge bivdán oahpaheaddjifierpmádaga čielggaduvvot vejolaš reaidun diekkár oktavuodas.

Fierpmádaga ipmárdus dán čielggadeami oktavuodas čadno diesa: vuogas vuohkin oktiičatnat sámi oahpahusa doaibmadási čađahit gelbbolašvuodaloktema ja ovdánahttinbarggu vuogádatlaš vuogi mielde. Fierpmádat dán oktavuodas mearkaša dasto goallostit oktii olbmuid ja/dahje ásahusaid laktindihte sin máhtu, dieđu ja vásihusaid ovddidandihte ja ovdánahttindihte barggu. Dat ovddiduvvo go ásaha buori vejolašvuoda diehtujuohkima váras, vásihuslonohallama váras ja fágalaš ovdánahttima váras.

Ulbmil lea ahte ovttasbargu ovddida oahpahusa sihke gelbbolašvuodaloktema bokte, bagadallama- ja sáhkalonohallama bokte, oktasaš bargguid ja ovttasbarggu bokte.

Dát lea jurddašuvvon viidát go dat mii sáhtta dáhpáhuvvot dábálaš beaivválaš bargodilis, muhto dat ii cakka vejolašvuoda sisafievrridit osiid fierpmádatbarggu dábálaš bargodilálašvuhtii. Dalle jurddašuvvo o.m.d. erenoamážiid skuvlla- dahje

mánáidgárdedásis fáddafierpmádat dahje fágafierpmádat, mii maid lea goallostuvvon viidát fierpmádahkii.

4.2 Fierpmádat lea oktavuohta ja ovttasbargu

Fierpmádagain dábálaččat ipmirdit dili mii čuožžila go ovttaskas olbmot dahje ásahtas ovttasbargagohtet. (Salancik 1995).

Dan sadjái go viidát guorahallat vejolaš fierpmádatipmárdusa oppalaččat organisašuvdnateoriija ipmárdusain de välljet njuolga vuoruhit govvidit fierpmádatjurddašemi mas lea pedagogalaš- ja skuvlaovdánahttináigumuš. Nu välljet geahčadit fierpmádatipmárdusa mii lea čadnon skuvlaovdánahttimii ja oahpaheaddjibarggu ovdánahttimii.

Dán čielggadeami bargun lea árvvoštallat fierpmádaga ásaheami oahppama ektui ja skuvlaovdánahttima ektui. Dat lea ovttasbargu mii gal vuolggahuvvo sierra ulbmiliin bargat Máhttoloktema čuovvolemiin ja sámi skuvlla gealboloktemiin. Muhto fierpmádat mii álggahuvvo, oažžu maid viidát mearkkašumi juste dan dihte go systemáhtalaš ovttasbargu boahtá johtui. Vásihusoahppan ja oahppi organisašuvnna ovdáneapmi leat reaiddut mat dađistaga galget laktásit skuvllaid ovdánemiide ja nu laktásit skuvllaid strategalaš välljejumiide, skuvllaid ásahtuskultuvraide ja oahpaheddjiid praksisii.

4.3 Kollegiála oahppan lea bargovuohki

Kollegiála oahppan skuvllaid siskkobealde ja skuvllaid gaskkas lea okta mihtilmas ovdamearka pedagogalaš fierpmádagas (Veugelers & O’Hair 2005). Dakkár fierpmádagain sáhttet leat oasseváldit sihke oahpaheaddjit ja jođiheaddjit. Sii ohppet juogo bargoguimmiin iežaset skuvllas dahje/ja eará skuvllaid oahpaheddjiin ja jođiheddjiin. Dat galgá nuppi vuoru fas veahkehit fierpmádatoasseváldiid buorebut ipmirdit ja ovdánahttit iežaset skuvlla ja iežaset barggu. Dakkár fierpmádaga sáhttit

dán čielggadeami oktavuodas ipmirdit oahppevaš fierpmádahkan (geahča omd. oasis oahppevaš skuvla) jus dat lea juogo oassin vuogádatlaš oahppanproseassas mii doaimmahuvvo oahppevaš organisašuvnna/skuvlla dahje oaivvilduvvo oassin dakkár oahppanproseassa álggaheamis.

Dakkár oahppevaš fierpmádaga bokte lágiduvvon ovdáneamis lea kollegiála oahppan vuodđun. Fágalaš dárbbut ja hástalusat biddjojit vuodđun. Dat lea fágalaš dárbu ja fágalaš imaštallan mii ásaha beroštumi dakkár oahppamii. Dat ii leat vuosttažettiin gohččuma duohken, ja dan dihte ferte ipmirduvvot fátmmastit dárbbuid viidát go čuoimmat mat čuožžilit hálldahuslaš ja politihkalaš mearrádusa čuoovvuleamis. Fierpmádatbarggus lea baicca árvu mii duddjo skuvlla vuodđo-gearggusvuhtii. Dan bokte bastet buorebut dustet dakkár ge politihkalaš ja hálldahuslaš áššiid go čuožžila dárbu. Muhto seammás fierpmádat lea veahkehan huksen nannoset geađgejuolggi oppalaččat fágalaš doibmii.

4.4 Politihka sajáidahttima vai profešuvnna dihte?

Lea gal dárbbalaš earuhit gaskal fierpmádagaid mat vuosttažettiin dustejit politihka riev dama čuoovvuleami, ja profešuvnnas vuolggahuvvon fierpmádagaid. (Niesz 2007). Nu gohčoduvvon *policy-implementation networks* (politihka čuoovvuleami fierpmádagat) dustejit dávjá politihkalaččat mearriduvvon rievdademiid maid dávjá ferte čađahit jus omd. oahppoplána dahje njuolggadusat rivdet.

Ovttasbarggut čuvvot dávjá virggálaš fápmostruktuvrraid.

Profešuvnna fierpmádat: *professional development networks* lea čuožžilan fágadárbbus ja oasseváldiid beroštumiin. Profešuvnna fierpmádagas oassálastit leat fierpmádatbarggus dássálaga ja dat lea sin gelbbolašvuohhta fágaáššis mii mearrida saji fierpmádagas. Buohkain lea sadi ja juohkehačča jietna lea deatalaš. Dát dássálas ovttasbargu hukse oadjebasvuoda ja hástala ja veahkeha oasseváldiid jurddašit iežaset vásihusaid birra. Dat veahkeha maid oasseváldi dorvvolašvuoda hutkat ja

geahččalit ođđa vejolaš čovdosiid. Dakkár bargovuohki ovdánahtta čehppodaga ja guottuid buorebut árvvoštallat ja ipmirdit oahppi ovdáneami. Bargovuohki hukse dorvolašvuoda oasseváldiid gaskkas. Dát gis nuppi vuoru ovdánahtta rabas ja oktasaš ságastallama áššiid birra. Dát vuohki hukse dili mas sáhtta digaštallat váttis áššiid oadjebas dilis ja maidai oadjebasat, muhto kritihkalaččat árvvoštallat ođđa ipmárdusaid ja jurdagiid.

4.5 Fágafierpmádat eanet bastevaš

Niesz (2007) dulko oahpaheaddjifierpmádagaid lehket oahpaheaddjiavkkut mat leat ásahuvvon beroštumi dihte bargat áššiiguin guoskevaččat oahpaheaddji bargui. Dása gullá dego oahpaheaddji iežas oahppan, dutkanbargovugiiguin bargat oahpaheaddjibarggus, doarjjavugiid ásaheapmi ja pedagogalaš ovdánahttinbargu ja skuvlaovdánahttin. Dáin fierpmádagain lea eanet bastevaš áigumuš go politihka implementeren fierpmádat. Dat vuodđuduvvo oahpaheaddji ipmárdussii ja vásihussii. Dat addá maid vejolašvuoda dađistaga ovdánit kritihkalaš gulahallama ja dutkama bokte, ja dainna lágiin ovtta earáiguin ásahit almmolašvuoda ipmárdusa ja praksisa birra. Dakkár oktavuhtii heive čujuhit sosiála oahppama ovdamearkan maid sáhtta ollašuhttit profešuvnnalaš fierpmádaga bokte.

4.6 Fágafierpmádagas lea praktihka servvodat mas lea sosiála oahppan

Niesz (2007) čujuha Wenger (1998) *community of practice* modellii mas ásahuvvojit njeallje oktiigullelaš oasi su sosiála oahppama ipmárdusas. Dat lea namalassii *community: learning as belonging* (oahppan lea servvoštallan), *identity: learning as becoming* (oahppan lea šaddat juogu manin, iešdovdu), *practice* (oahppan lea dahkku) ja *meaning: learning as experience* (oahppan lea vásihus). Dát oasit namuhuvvojit (Niesz 2007) gokčat ollu das mii bohtá ovdan čállosiiguin oahpaheaddjifierpmádagaid birra.

4.7 Praksisa ovdas, praksisa dihte ja praksisa siste

Rhodes ja earát (2004) gis čilgejit movt oahpaheaddji sáhtta háhkat profešuvnnalaš máhtu. Sáhtta oahpu ja kurssaid vázzit, dahje oahppat iežas oahpahanbarggus. Muhto lea maid vejolaš háhkat máhtu ja gealbbu ovttasbarggu ja ságaškuššama bokte earáiguin, ležžet dal seamma skuvllas dahje eará skuvllain.

Čujuhettiin Sugrue, C. (2002) Rhodes (2004) árvala fágagirjjálašvuoda golbma váldodoahpaga oahpaheaddji ovdáneamis. Vuosttaš lea *knowledge for practice*, - diehtu praksisa dihte. Dát galgá leat boađusin go oahpaheaddji buktá iežas buriid vásihusovdamearkkaid dutkiide maid dutkit de čohkkejit ja nuppi vuoru dan geava-hit go mitalit earáide. Diet sulastahtta dábálaš kursadáhpáhusa. Nubbi gis lea *knowledge in practice* – diehtu praksisas - go oahpaheaddjit ieža čohkkejit iežaset buriid vásáhusaid ja ovdamearkkaid ja daid bokte nagodit muddet iežaset praksisa. Dát sisttisdoallá praksisa vuodđuduvvo jurddašemi vuodul. Dan sáhtta joksat juogo okto dahje joavkosearvevuoda bokte. Dás de lea sávaldat ahte vuolggaheaddji organisašuvdna seailuha juobe osiid ge dán dieđus ja máhtus. Goalmmát gis lea *knowledge of practice* - praksisii vuodđuduvvon diehtu ja máhttu - mii ollašuvvo go oahpaheaddjit ieža barget aktiivvalaččat iežaset oahppamin, go sii beroštit diđoštít áššiid ja mángga ládje sáhttet ásahit ođđa fuomášumi ovttasbarggu bokte joavkkuin, servvodagas ja fierpmádaga bokte.

Dát lea eará go dábálaš ovdánahttin ja lassioahpamus, ja plánen mii fálo plánen- ja oahpahedjiiid skuvlenbeivviid oktavuodas gos ovdamearkka dihte leat logaldallamat ja oanehis bargobájit almma lágiduvvon čuovvulemiin. Dakkár proseassa sisttisdoallá vásihusságastallama, vásihusárvoštallama ja vásihuslonohallama oktan oasseváldi iežas praksisa hutkama. Dakkár lahkonanvuohki sáhtta árvoštallot sosio-konstruktivisttalaš bargovuohkin. (Veugelers & O’Hair 2005).

Dás lea sáhka muddet oasseváldi siskkáldas profešuvnnalaš ipmárdusa olgguldas dutkanipmárdusa ektui muhto fas dađistaga kritihkalaččat árvoštallat ja dárbbu

mielde njulget iežas praksisa. Dakkár lahkonanvuogit gávdnojit maid raporterejuvvon sámi oahpahusdutkanis čađahuvvon akšuvdnadutkama bargovugiin ja dás lea ávkkálaš mearkkašupmi (Balto 2008) boahttevaš fierpmádatbargui.

4.8 Praksisa buorideami bargovuogit

Andy Hargreaves ja Dennis Shirley (2009) govvideaba hástalusaid skuvlaovdánahttima fierpmádatbarggu oktavuodas. Plánejuvvon rievdadeamit dahje buorideamit eai álohii lihkostuva, ja eai ge lihkostuva seamma bures buot dilálašvuodain. Lea maid váttis lihkostuvvat fievrridit bohtosiid viidáseappot earáide. Orru vel ahte lagas ránnjážiid gaskkas lea stuorimus hástalus dohkkehit nuppi ovdamearkan. Buoremus oahppanvuohki praktihka buorideamis galgá leat go oasseváldi ieš áicá, ieš guldala maid earát dadjet ja ieš vásiha bohtosiid duohta oahpahusbarggu bokte. Heajut oahppanboadus lea proseassas mas lohka dutkanraporttaid, guldalit logaldallamiid, ja oassálastet bargobájis (Niesz 2007).

Fierpmádat lea vuogas vuohki man bokte sáhtta fállat vásihusa lonohallama ja juohkit máhtu buorin earáide. Dakkár oahppan mii movttiidahtta praksis-nuppástumi váldá áiggi ja gáibida sosiála doarjaga. Lassin dasa oahpaheaddjit, lohka Niesz (2007) dábálaččat ipmirdit ovddidanfálaldagaid mat fállujuvvojit dábálaš vugiid mielde sihke áigesuolan ja apmasat sin beaivválaš dili ektui. Nu leage ahte fálaldagat leat čađahuvvon almma nu ahte sosiála bealit leat vuhtiiváldojuvvon.

Muhto Hargreaves ja Shirley (2009) čujuheaba dárbbui gávdnat dásseidis čovdosa gaskal dárbbuid mat fáhkka čuožžilit ja movt fierpmádat lea hábmejuvvon. Jus fierpmádagas lea beare ollu hušša ja fierpmádat lea luvvosiid organiserejuvvon de sáhtta massit oktavuodá áigumušaiguin ja nu dat šaddet láivvibun. Ulbmilat šaddet eanet eahpečielgasat ja áššit eai doaimmahuvvo. Nu geavvá maid jus leat beare ollu fierpmádagat mas skuvla dahje oahpaheaddji oassalastá.

4.9 M06S – sihke fápmostruktuvrrat ja fágalaš hástalus

Mii ipmirdat M06S čuovvulahttinproseassa sihke *policy implementation network* ipmárdusain (politihka čuovvuleami fierpmádat) ja *professional development network* ipmárdusain (profešuvnnalaš ovdánahttinfierpmádat). Dat lea seagus modealla mii sihke gárta muhtun ráje čuovvut dábálaš fápmostruktuvrraid ja muhtun ráje gáibida fágalaš friddjavuođa ja hutkáivuođa.

Kollegaoahppan, sosiála-konstruktivistalaš ipmárdusvuohki ja vásihusoahppan akšuvdnadutkama lahknanvugiin leat eará guovddáš doahpagat dán proseassas mat maid sihkkarastet oahppevaš organisašuvnna ovdáneami. Seammás berre deattuhuvvot ahte proseassa čuovvu prinsihpaid dego Wenger (1998) čilge, nama-lassii ahte fierpmádatbargu sámi skuvllain galgá ulbmila, stivrema, organiserema ja sisdoalu dáfus ovddidit praksisearvevuođa mas lea guovddážis sihke servvoštallan, gullelašvuohka ja vásihuslonohallan. Dakkár dás bajábealde namuhuvvon prinsihpat go fievrriduvvot fierpmádatdoibmii addet nana vuođu ollašuhttit oahppevaš organisašuvnna/oahppevaš skuvlla mas vásihusoahppan ja organisašuvnnaoahppan lea guovddážis. Ja čoavddus addá maid oahpaheddjiide vejolašvuođa dađistaga válljet ja vuoruhit dárbbuid ja beroštumiid ektui, fágalaš searvevuođa siskkobealde.

5 Sámi skuvlla eavttut

5.1 Riikkaidgaskasaš lágat ja julggaštusat

ON Mánáidkonvenšuvdna lea áidna ON guovddáškonvenšuvnnain mii nammejahkii namuha álgoálbmotvuoigatvuođaid (Gáldu 1/2009: 54) ja maddái buktá ovdan prinsihpaid mat guoskkahit oahpahusvuogádagaid geatnegasvuođaid álgoálbmogiidda sihke prinsihpalaččat ja praktihkalaččat.

Almmolaš oahpahusvuogádagat leat geatnegahtton ollašuhttit ON vuogádaga ulbmiliid ja meriid álgoálbmot oahpahusa váras, nu movt bohtá ovdan ON Eamiálbmotjulggaštusa čuoovvulahttinbarggus.

ON Olmmošvuoigatvuođakommišuvdna (A/HRC/12/33) deattuha álgoálbmogiid dárbbu oažžut kvalitatiivalaččat buori oahppofálaldaga. Váilevaš kvalitatiiva oahppofálaldagat leat guovddáš áššin álgoálbmogiid heajut dillái. Dás leat geahččalan válljet soames dain guovddáš áššiin mat orrot leamen čielggadeami ulbmilii ja čovdosiidda guoskevaš. Kvalitatiivalaš buorre oahppofálaldat sáhttá čilgejuvvot ná (earret maid nu movt King ja Schielmann 2004 čilgeba):

- bures ruhtaduvvon
- kultuvrralaččat sensitiiva (dárkil, fátmmasteaddji)
- árvvusatná kultuvrralaš árbbi
- vuhtiiváldá historjjá, kultuvrralaš dorvvolašvuođa ja iešárvvu
- fátmmasta olmmošvuoigatvuođaid
- hukse searvevuođa ja ovttaskas olbmo ovdáneami
- čađaheami váras dohkálažžan hábmejuvvon

Eará ge bealit kvalitatiiva buori oahpahusa álgoálbmot vuoigatvuođaide gullevaž leat (A/HRC/12/33 s. 4):

- kvalitatiivvaláš buorre oahppofálaldat rahpá geainnu joksat eará vuoigatvuodaid ja árvvuid
- dat addá vuodtu servodatservoštallamii sihke ekonomaláččat ja sosiálaláččat
- addá vuodtu olbmuid heajus dilis iežaset loktet geafivuodas ollislaš servodatservoštallamii
- stáhtat leat geatnegahtton cegget pedagogalaš ásahusaid láchčin dihte ja ovddidandihte dáid prinsihpaid
- čovdosat galget fátmmastit vejolašvuodaid bargat árbevirolaš bargovugiiguin vuodđuduvvon sin kultuvrralaš árbái
- álgoálbmotoahppi vuoigatvuolta manná viidát go beassat searvat oahppofálaldagaide, oahppafálaldagaide sisdoallu gullá maid vuoigatvuodaide:
 - o galgá duhtadit álgoálbmoga dárbbuid ja sin bealis dohkkehuvvon
 - o gálget leat geabbilis čovdosat maid sáhhtá heivehit álgoálbmoga mánggalágan dilálašvuhtii
 - o oahppoplánat ja oahpponeavvut galget huksejuvvot álgoálbmoga kultuvrra ala

Dás namuhuvvon mearrádusat ON Olmmošvuoigatvuodakommišuvnna bealis čujuhit oktavuhtii eará riikkaidgaskasaš ON konvenšuvnnaide ja julggaštusaide. Nu lea ge das guovddáš áššin ahte vaikko ON Álgoálbmotjulggaštus ii iešalddis leat láhka, de dat hukse juo dohkkehuvvon konvenšuvnnaid ala, nu go ON mánáidkonvenšuvdna, ja Riikkaidgaskasaš ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš konvenšuvdna. Dán dihte oaivvilda ON Olmmošvuoigatvuodakommišuvdna ON Álgoálbmotjulggaštusa čuovvulahttin oahpahušáššiid oktavuodas lea geatnegahtti vuodtu stáhtaid ovddasvástádusaide čađahit dáid vuoigatvuodaid.

Riikkaidgaskasaš soahpamušat ja lágat nu movt das bajábealde čujuhuvvon geatnegahttet almmolaš ásahusaid vuodđudit čovdosiid doaimmaide mat leat vuodđuduvvon bajábealde namuhuvvon prinsihpaide. Dat mielddisbuktá hástalusa

dárkilit dutkat ja hutkat oahpahušvuogádaga čovdosiid mat duhtadit daid prinsihpaid. Pedagogalaš ovdánahttinbargguid oktavuodas sihke rámmaeavttut, sisdoallu, organiseren ja ruhtadeapmi ferte vuodđudit dáidda prinsihpaide. Dán čielggadanbargui mearkaša dárbu sisafievrridit árvalusaidda mat erenoamážit deattuhit čovdosiid mat dovnot prinsihpaid ollašuhttima guvlui.

6 Riikkaidgaskasaš álgoálbmot oahpahussii kvalitatiiva oľahanrahčamušat

Quality in education for indigenous peoples means that our education, in principle, is based on our own culture, our knowledge, our own languages and learning/teaching traditions.

Oahpahusa kvalitehta álgoálbmogiidda mearkkaša min oahpahus prinsihpalaččat galgá vuodđuduvvot min iežamet kultuvrii, min iežamet máhttui, min iežamet gielaide ja oahppan/oahpahan árbevieruide. (Ole Henrik Magga (King & Schielmann 2004: 10) Sámás Jan Henry Keskitalo.

Our cultures and our knowledge must be included in the curricula for indigenous children and youth at all levels of education. There is no quality in an education where everything is based on a culture other than ours. Our cultures have a rich reservoir of knowledge. We want to preserve and develop this – and we want to share it for the benefit of all human kind.

Min kultuvrrat ja min diehtu ferte laktojuvvot buot oahppoplánaide buot dásiin álgoálbmot mánáide ja nuoraide. Oahpahus mas buot bealit vuodđuduvvojit eará kultuvrii das ii leat kvalitehta. Min kultuvrrain lea stuora diehtoriggodat. Mii dáhttut dan seailuhit ja ovdánahttit – ja mii dáhttut dan juogadit buorin buot álbmogiidda. (Ole Henrik Magga girjjis King & Schielmann 2004: 7)

Dákkár lahkoneapmi vuosttažettiin deattuha prinsihpalaš oainnu oahpahusa vuodđudeapmái ja kvalitehta gáibádussii álgoálbmogiid bealis. Álgoálbmogiid kultuvra ja máhttu, dás jorgaluvvon sámi oahppodilálašvuoda ektui: sámi kultuvra, ja sámi máhttu ferte fátmastuvvot buot sámis mánáid ja –nuoraid guoskevaš oahppoplánaid beroškeahtta oahpahusdási. Dát čuočuhuvvo riikkaidgaskasaš álgoálbmot ipmárdusas leat iešalddis kvalitehta gáibádus. Dat sáhtta ipmirduvvot

láidesteaddji prinsihppan, muhto dasa dárbbáša laktit dárkilet čilgehusa go dan galgá praktihkalaččat čađahit. Nubbi bealli fas lea álgoálbmogiid kultuvrraid riggodat, man lea dáhttu seailuhit ja viidáset ovddidit buohkaide ávkin. Dat lea juoga maid buohkat sáhttet atnit ávkin. Dat maid sáhtta ipmirduvvot láidesteaddji prinsihppan, muhto das soaitá leat dárbu dárkilet čilgehussii. Dakkár vuolggasadji sisttisdoallá mánggabealat hástalusa oahpahusvuogádahkii. Mánggabealat dan dihte go ii leat sáhka áinnas duššefal sisdoalu dihte álgoálbmogiid iežaset dárbbu dihte, muhto baicca go dat seammás lea riggodahkan buot álbmogiidda. Nubbi hástalussoassi mánggabealatvuodas lea sisdoallu iešalddis, okto, dáidá leat oalle gáržžes čoavddus. Ja nu lea dás sáhka ii duššefal oahpahusa sisdoalu ektui, muhto maidai movt dáid áššiiguin galgá bargat. Dat ge sisttisdoallá mánga beali dahje oasi. Vuosttažettiin movt joksat sisdollui iešalddis, namalassii makkár bargoortnegiin dan joksá, šaddá de dehálaš. Nuppádassii, makkár eavttuid vuodul, namalassii geat oassálastet, movt oassálastin ordnejuvvo šaddá maid dehálaš. Goalmmadassii, movt de sisdoalu laktit viidát oktavuhtii, namalassii sámi oahpahusvuogádaga oppalaš organiseremii gárta de leat loahpas boađus maid dáidá joksat.

Dakkár oaidnu lea dehálaš oassi oppalaš jurddamolsumis álgoálbmot skuvlenáššiin. Dan sáhtta dulkot oassin stuorit dáhpáhusas, namalassii álgoálbmogat ieža hábme-gohtet iežaset mihttomeriid riikkaidgaskasaš ortnegiid bokte. Dás álgoálbmogat ieža besset badjelasas váldit hutkama čovdosiidda iežaset várás, ja leat gergosat maid váldit ovddasvástádusa go dasa addo duohta vejolašvuohta. Vuosttaš oassi jurddamolsumis dás lea beassat eret jurdagiin ahte álgoálbmotmáhttu ja álgoálbmogiid iežaset oaidnu oahppoáššiid ektui galgá gessodit eará áššiid manjis, ja gitta manimusas go lea sáhka oahpahusvuogádaga lágideamis. Dat mearkkaša namalassii beassat eret heivehanáigumušas. Heivehanáigumušas váldojurddašepmin lea dat ahte boahtá vuos dat mii lea dábálaš. Dasto boahtá álgoálbmotbihtta maid galgá heivehit dasa.

Sámit lea guđđojuvvon oahpahusa ja skuvlejumi politihkalaš ságastallamiid olggobeallái ja easkka garra nákkuid ja rahčamušaid maŋŋá eiseválddit leat váldán vuhtii sin oainnuid muhtun muddui. Go rámmat leat mearriduvvon juo ovdagihtii, de lea fápmu earáin go sámiin dáin gažaldagain. (Balto ja Hirvonen 2008: 116, Gáldu čála 2/2008)

Čuolmmaid, nu go dás namahuvvojit, ferte maid vuhtiiváldit go galgá nannet gelbbolašvuodahuksema. Diet gullá oahppovuogádaga máhttojurddašeapmái mas lea čanastat fápmovuogádahkii. Boađus jurddamolsumis lea dasto viggamuš beassat eret gáržžiduvvon dilálašvuodas, namalassii heivehanáigumušas. Ja dasto maŋŋil čuovvu čuolmma gálggadeapmi, beassat lávket duohta, buohtalas ovttadássásašvuhtii. Nubbi jurddamolsun lea ahte čovdosis ii leat dušše sáhka sisdoalus, muhto olles barggu doaimmaheapmi. Ii ge leat sáhka dušše sisdollui ja prosessii ge, muhto čovdosiid iežaset oppalaš hábmen ja nu maid organiseren.

6.1 Riikkaidgaskasaš álgoálbmot kvalitehtagáibádusat

Dán oasis lea ulbmil buktit ovdan soames álgoálbmot oahpahussii gullevaš kvalitehta áššiid. Sivvan dasa lea geahččalit čájehit ahte álgoálbmogiid oahpahushástalusaid sáhtta goit prinsihpalaš dásis ipmirdit seammá ládje vaikko dilálašvuodát eai leat seammaláganat. Lea lunddolaš dorvvastit prinsihpaide maid UNESCO čállosa bokte lea almmuhan jagis 2004. Duogáš girjji almmuheapmái lei ON vuosttaš álgoálbmotlogijagi prográmma. Prográmmaáigumuš lei nannet riikkaidgaskasaš ovttasbarggu mas ulbmil lei gávdnat čovdosiid álgoálbmogiid hástalusaide, earret eará oahpahussuorggis. King ja Schielmann (2004) bidjaba eavttuid buori álgoálbmot-oahpahussii. Dat galgá namalassii vuodđuduvvot jurddašeapmái ja hutkat vátis áššiide čovdosiid. Álgoálbmogiid oahpahusaššit leat čuolbmás áššit dan dihte go álgoálbmogiid máhtu galgá sáhttit bidjat vuodđun oahpahusortnegii. Čoavddus galgá leat dohkálaš, ja sisttisoallat árvalusaid čovdosiidda movt álgoálbmotmáhtu ja árvovuoddu laktit oahpahussii ovttadássasažžan eará máhtuin. Álgoálbmotmáhtu

de ferte sihke vuos dohkkehit ja dasto seammás árvvusatnit. Maiddai galgá dohkkehit ja árvvusatnit álgoálbmotservodaga eaiggátvuođa daidda áššiide oktan máhtu viidásetfievrrideami ortnegiid. Báikegoddi dasto ferte leat mielde sihke čujuhit maiguin áššiiguin bargat, ja bargovugiid ja ávdnasiid välljemis. Dakkár prinsihpa sáhtá dadjat gáibida oalle vuđolaš jurddamolsuma. Dát sisttisdoallá gáibádusa sihke stáhta eiseválddiide ja álgoálbmogiidda duostát ja dáhtut eará ládje jurddašit skuvlaortnega birra. Dat sisttisdoallá maid gáibádusa addit álgoálbmogiidda friddjavuođa mearridit, välljet ja hálldašit dakkár ortnega maid sii dáhttot. Ja dasa galgá de eiseválddiid bealis biddjot dat resursa mii dárbbášuvvo.

6.2 Álgoálbmot oahpahussii riikkaidgaskasaš standárda

UNESCO lea (King & Schielmann 2004) čohkken ovdamearkkaid, buohtastahtán ja árvoštallan ovdamearkkaid álgoálbmogiid oahpahusfálaldagain, dahje oahpahusa mii fállujuvvo álgoálbmogiidda iešguđet máilmmiguovlluin. Dát UNESCO árvoštallan sáhtá leat ovdamearkan mihttomeriide maid ferte deavdit jus oahpahus galgá deavdit riikkaidgaskasaš álgoálbmotvuordámušaid. Ferte vel lasihit das lea sáhka almmolaš oahppoásahusaid birra, dahje álgoálbmot oainnu ja ipmárdusa laktin váldorávnnji čovdosiidda (*mainstream education systems*). Sudno váldodoaba lea (King & Schielmann 2004: 27) kultuvrraidgaskasaš mánngagielat oahpahus (*intercultural bilingual education*). Dattege čujuheaba čálliguovttos hástalusaide. Gávdnojit vuostálas oainnut galgá go ovttagielat ja mánngakultuvrralaš oahppo-plána, vai galgá go monokultuvrralaš álgoálbmotoahpahus, man sisdoalu ja ovdanbuktinmálle dasto ovddasvástida álgoálbmot báikegotti. Sámiid oahpahusdilli ii leat girjjis iige árvoštallojuvvon sierra. ON Álgoálbmotforumu vuosttaš jođiheaddji Ole Henrik Magga lea čállán ovdasáni. Girjjis ovdanbuktojit kvalitehta mihttomearit mat leat riikkaidgaskasaš mihttomeriide ja soahpamušaide čadnon. Dan dihte ferte leat doallelašláidesteadji vuodđu ja vuolggasadji ásahit mihttomeriid sámi oahpahussii.

King ja Schielmann (2004) vuolggasadji lea riikkaidgaskasaš álgoálbmogiid oahpa-
husgažaldagaide guoskevaš ságastallan dahje diskursa. Guovddáš dokumeanttat
dán oktavuodas leat *“Education for all” (Dakar Framework for Action 1990)* ja *The
Coolangatta Statement for Indigenous Peoples’ Rights in Education (1999)*. *“Education
for all”* lea Ovttaštáhtton nášuvnnaid UNESCO vuogádaga prinsihpalaš vuodđo-
dokumeanta mii lea láidesteadjin buoridandihte oahpahusdilálašvuoda máilmmi
álbmogiidda. Coolangatta cealkámušas leat ovdamearkka dihte čuovvovaš bealit
mat hástalit dárbbu gávdnat molssaevttolaš čilgenvugiid oahpahusa prosessii ja
sisdollui:

*Indigenous peoples have the right to be Indigenous. They cannot exist as images
and reflections of a non-Indigenous society. Indigenous education, as a medium
for both personal development and intellectual empowerment, is critical for the
continuance and celebration of Indigenous culture (The Coolangatta Statement
for Indigenous Peoples’ Rights in Education, 1999).*

Cealkámuš čuoččuha álgoálbmogiid rievtti bissut álgoálbmogin eaige dušše earáid
govvádussan dahje gájanassan. Lassin daddjo álgoálbmotoahpahus lea dehálaš
readun sihke persovnnalaš ovdáneapmái ja jierpmi nanusmáhttimii, ja nu lea ge
dehálaš sihke álgoálbmot kultuvrra ávvudeamis ja dan seilluheamis.

Dás guoskkahuvvo dehálaš prinsihpa álgoálbmogiidda guoskevaš oahppofálla-
dagaide. Oahpahusvuogádat ferte doaibmat sihke ovttaskas olbmo dihtii, muhto
maiddáii kultuvrra ollislaš seilluheami várás. Jus álgoálbmotkultuvra galgá suodja-
lurvot, seilluhuvvot ja viidáset ovddiduvvot de dat eaktuda gelbbolaš ovttaskas
lahtuid. Nuppi dáfus gis jus ovttaskas láhttu galgá persovnnalaččat ovdánit juohke
dáfus gelbbolaš olmmožin iežas kultuvrra ektui, de dárbbášuvvojit dasa maid nana
kultuvrralaš rámmat.

Váldogažaldagat (King & Schielmann 2004) maid guorahallet leat ea.ea.

čuovvovaččat:

- lea go álgoálbmogiidda seammaárvosaš oahppofálaldat olámuttus
- lea go sis vejolašvuohta joksat seamma oahppodási go earáin
- nannejuvvo go sin iešdovdu nu ahte ovddiduvvo gierdavašvuohta, ipmárdus, ráfi ja vuoiggalašvuohta

Viidáseappot gullá váldogažaldagaide dohkkehit, árvvusatnit ja fátmastit álgoálbmogiid kultuvrralaš árvvuid, vieruid ja dábiid sihke álgoálbmogiid erenoamáš čatnaseapmi lundui go hábme oahppofálaldagaid, oahpahuspolitihka ja erenoamážit go hábme oahppoplánaid. ON álgoálbmotjulggastusa (2007) artihkkalat 13-15 dorjot dehálaš beliid dakkár ipmárdusas. Sáhtta diesa lasihit ahte ON Olmmošvuoigatvuođa kommišuvdna ávžžuha stáhtaid čuovvolahttit dakkár rahčamušaid (*Human Rights Council Twelfth Session Agenda Item 3 A/HRC/12/L.33* 28.09.2009 ja *Agenda Item 5 A/HRC/12/33* 31.08.2009) manñil go sin ekspeartapanela (*The Expert Mechanism on the Rights of Indigenous Peoples*) lea čađahan vuđolaš čielggademiid áššis.

King ja Schielmann (2004) árvaleaba guhtta kriteria árvvoštallanvuodđun buori álgoálbmotohppui. Dat lea oassálastin ja mearrideapmi, pedagogihka ja metodologijja, álgoálbmotmáhttu, oahppoplánat ja oahpahusgiella. Dás vuos geahčadat dáid kriterioid sisdoalu.

Go buohtastahtta sámi skuvlavuogádaga dáid bajábealde namuhuvvon prinsihpaid ektui, lea čielggas ahte leat vel mealgadii áššit mat sámi skuvlla oktavuodas leat čoavddekeahhtá. Dat čuohcá sihke politihkalaš legitimitehtii ja profešuvnnalaš legitimitehtii. Dat bohtá ovdan sihke oassálastimis ja mearrideamis, pedagogihkas ja metodihkas, dadjat juo buot namuhuvvon kriterioid ektui. Muhto veadjá vel nu ahte ferte lassi perspektiivvaid gávdnat dahje hukset mat vel buorebut vástidit oppalašvuođa gáibádusaide ja dárbbuide.

6.2.1 Oassálastin ja mearrideapmi

Álgoálbmogiidda skuvlavuogádaga ásaheapmi galggašii speadjalastit proseassa mas álgoálbmotservodat oassálastá sihke hábmema, johtuibidjama ja árvoštallama oktavuodas (King & Schielmann 2004). Dat guoská sihke dohkkehahttivuođa (legitimitehta) ja didaktihka prinsihpaide, mat juo ovdal leat gávnnahuvvon guovddáš áššin sámi skuvlla ovdáneamis (Høgmo 1989). Dás lea dieđus sáhka guovddáš váikkuhan- ja stivrenprinsihpas. Dakkár prinsihpa čađaheapmi lea dehálaš oassi álgoálbmogiid iešstivrejumi čuovvuleamis mii lea guovddáš reaidun ON álgoálbmot vuoigatvuođa (2007) julggaštusa ollašuhttimis. Oassálastin ja mearrideapmi lea sihke prinsihppadási dohkkehahttivuođa dahje legitimitehta ollašuhttima gaskaopmin, dasto vel go čađahuvvo dohkálaččat báikkálaš dásis seamma eavttuiguin, de dat dahká vejolažžan báikkálaš dohkkehahttivuođa buorebut go otná dilis.

Oassálastin ja mearrideapmi guoská guovddáš áššiide nugo oahpahasplánaide, skuvlla bargovugiide, oahppamateriála buvttadeapmái, skuvlajagi ordnemii ja oahpaheddjiid virgáibidjamii. Muhto dat guoská maid báikkálaš resurssaid geavaheapmái nugo árbevirolaš máhtu guddiide, ja ovttasbargu báikkálaš gielladoarjja-olbmuiguin. Lassin vel galgá ásahit buolvvaidrasttideaddji oahppofálaldagaid ja atnui váldit eahpeformála dahje lunddolaš oahppandilálašvuođaid.

6.2.2 Pedagogihkka ja metodologiija

Pedagogihkka ja metodologiija galgá (King & Schielmann 2004) vuođđuduvvot ovttasbarggu bokte báikkálaš servvodagain huksejuvvon báikki álbmoga kultuvrii ja vieruide, buot eallima oktavuodas, ohppiid buorredilálašvuhtii, ja sin čanasteapmái luondduin. Báikegoddi lea dás vuođđun oahppi ja servvodaga vejolašvuođaid ovdánahttimis. Lagas ovttasbargu skuvlla ja servvodaga gaskkas lea guovddážiis. Vánhemat galget beassat searvat sihke vuogas báikkálaš prinsihpaid ja vugiid kártet ja identifiseret (King & Schielmann 2004: 33-35) . Oahpahasas vurdo geavahuvvot sihke formála ja eahpeformála oahpahanvuogit, ja sihke árbevirolaš ja ođđaáigásaš

oahpahanvuogit. Árbevirolaš vugiid kárten galgá sihkkarastit ahte oahppi vásáhus ruovttus ja báikegottis árvoštallo ja vuhtiiváldo skuvlla oahpahusa oktavuodas. Kártema bargovuogi lágideapmi ferte sihkkarastit máhtu mánggabealatvuoda. Ii leat sáhka dušše dagu birra. Lea maid sáhka dagu ákkastallamis ja dasto vel daid ákkaid árvoštallamis. Dakkár proseassas fertejit buot beallalaččat bearráigeahččat ovttárvosašvuoda, čájehit duohta ovttasdoaimma ja vuostevurolašvuoda.

6.2.3 Álgoálbmotmáhttu

King ja Schielmann (2004) oainnu mielde lea eaktun kvalitatiiva buori oahppofálaldahkii ahte dat sisttisoallá innovatiiva čovdosiid álgoálbmot máhtu ja árvvuid integreremis oahppovuogádahkii. Čujuhuvvo ášši mánggabealatvuhtii ja dárbei ásaht čovdosa mii dahká dan ovttadássásažžan eará máhtuin. Lea maid sáhka das movt vuogádat dohkkeha ja árvvusatná álgoálbmotservvodaga eaiggátvuoda dáidda áššiide. Dat gullá sihke máhtu sisdollui ja vugiide man bokte dat ovdánahttojit, ovddiduvvojit ja viidáset fievrividuvvojit. Dakkár proseassas vurdo maid servvodaga duohta ja doaimmalaš searvan sihke áššiid identifiseremis ja válljemis, ja sihke vugiid ja ávdnasiid árvoštallamis ja válljemis.

6.2.4 Oahppoplánat

Oahppoplánaid ektui biddjo ideála mearrin (King & Schielmann 2004) ja galgá sihke vuodđuduvvot, deattuhuvvot ja leat čadnon álgoálbmoga kultuvrii, máhttui ja gillii. Dán oktavuodas maiddái vurdo álgoálbmotservvodaga aktiiva searvan. Oahppoplánat galget dađistaga laktit álgoálbmotmáhtu ja formála máhtu mii lea vuodđuduvvon dutkamii, galget maid leat kultuvrii ja báikkálaš servodahkii vuodđuduvvon, heivehuvvon báikki luondduáigodagaide, báikkálaš ovttasbargui ja duddjot miehtemielalaš gáttuid álbmogiid gaskii.

6.2.5 Oahpahusgiella

Oahpahusgiela doaibma galgá (King & Schielmann 2004) duddjot goit guokte beali. Dás lea sáhka giela reaidodoaimmas, namalassii reaidun oahppamis ja gula-hallamis. Nubbi bealli lea fas giela vuđolaš oassi olbmo kultuvrralaš iešdovddus. Kvalitatiivvalaččat dát šaddá ovddideaddji prošeaktan easka go giella ollislaččat laktojuvvo oahpahussii, oahppamii, ja oahppamateriálaide mat báikkálaččat ráhka-duvvojit. Diet addá de vuogas vuodu dađistaga oahppagoahtit eará gielaid, heivehuvvon oahppi eavttuide ja dárbbuide. Vuogádat galggašii lágiduvvot vai lea vejolaš báikkálaš resursaolbmuide searvat. Eará gielaid oahppan geavahuvvo dađistaga vuodđun viiddidit ipmárdusa ja gierdivašvuoda rastá kultuvrraid.

6.2.6 Oahpaheaddjioahppu

Nu movt juo pedagogalaš dutkan muđuid ge čájeha, de lea oahpaheaddji guovddáš váikkuheaddji oahpaha lihkestuvvamii. Dan dihte biddjojít (King & Schielmann 2004) maid dai dán ge oktavuhtii eavttut man ektui sáhtta árvoštallát vuogádaga kvalitehta. Metodalaš gealbu lea okta oassi, dasa gullá oahpaheaddji gealbu nu go hálddašit mánga giela, gealbu guovttegielat oahpahas ja vel leat oahpis álgoálbmogiid kultuvrii ja gillii seammás maid eanetlogu gillii ja kultuvrii. Oahpaheaddjis vurdo ahte son árvvusatná álgoálbmogiid árvvuid ja oainnu oahpaha ektui, seammás go ángirit servvoštallá báikegottiin ja ohppiiguin. Dát sisttisdoallá sihke geavahit ja viidáset ovdánahttit vásáhusaide vuodđuduvvon oahpahanvugiid ja oahpponeavvuid vuolggahuvvon báikki olbmuiguin ja ovttas singuin. Muhto kvalitehta gáibádussii gullá maid rabasvuodain gierdat árvoštallama, seammás go galget máhttit ovttasbargat álgoálbmogiid áirasiiguin.

6.2.7 Oahpponeavvut

Oahpponeavvut maid gullet kvalitehta kriteriáide. Diehttalas galget leat (King & Schielmann 2004) gielalaččat ja kultuvrralaččat áššáigullevaččat. Muhto galget leat ođasteaddji hámis, ja vuodđuduvvon sihke álgoálbmot ja stuoraservvodaga čovdo-

siidda. Seammás galget leat áigeguovdil, galget leat luohtehahttit, galget dustet ohppiid iešguđetlágán oahppandárbuid, ja duhtadit giela suopmangirjáivuoda.

6.2.8 Árvvoštallan

Árvvoštallan ferte heivehuvvot ollislaččat daidda bajábealde namuhuvvon kvalitehta dovdomearkkaide ja lea guovddáš ášši oahpahusa kvalitehta sihkkarastimis (King & Schielmann 2004: 49). Muhto lea sáhka oalle mánggageardásaš strategijjas (op.cit. 49) mas guoskkahit eanaš oahppamii váikkuheaddji áššiid, ja ohppiid nanusmáhttima várás. Oahppama bohtosiid árvvoštallan galgá gokčat sihke fágalaš ja kultuvrralaš beliid. Nu de galget árvvoštallamat čađahuvvot sihke dárkuma bokte, praktihkalaš čađaheami bokte, buohtastahttin duohtadiliin dego ruovttus, muhto maid dai dássiduvvon geahččalemiid bokte goas ja gos dat orru leamen dohkálaš. Muhto árvvoštallan manná mealgat viidát go dat galgá maid fátmmastit olles vuogádatdási (skuvlla) oahpahusvugiid ja praktihkalaš čađaheami árvvoštallama siskkáldasat skuvllas, vuorraset geardi ja vanhemat galget beassát dárkut ja daid árvvoštallat. Prosessii galget maid studeanttaid (ohppiid) oainnut vuhtiiváldojuvvot jearahallamiid bokte. Viidáseappot galgá maid oahpaheaddji bargu árvvoštallot, seammás oahppoplána, oahppomateriála ja skuvlla doaimma oppalaččat.

7 Movt sáhttá ipmirdit vejolašvuodaid ovdánahttit skuvllaid?

Dán oasis geahčadit soames daid eavttuin mat sáhttet hehttet dahje ovddidit skuvlaovdánahttima ja gealbohuksema skuvlaovdánahttima oktavuodas. Lea sáhka sihke servvodatdási, ásahus- dahje skuvladási, muhto maid dai ovttaskas olbmo dási eavttuid birra. Oaivil dáinna osiin lea čájehit soames reaiddu man bokte sáhttá árvoštallat proseassaid ja čuolmmaid go galgá ovddidit skuvlaovdánahttima.

7.1 Rápmafáktormodeallat

Rápmafáktormodeallaid bokte sáhttá govvidit hástalusaid maiguin ferte bargat ja geahččalit čoavdit oahppoplánaid sisafievrrideami hástalusaid. Beroškeahttá buriid ulbmiliid ja man bures buot lea einnostuvvon dáhpáhuvvot, de gávdnojit mearit ja dilálašvuodát maid ii skuvla, ii oahpaheadji iige oahppi sáhte garvit.

Dás váldit vuos Lundgren rápmafáktoripmárdusa doarjjan čilget hástalusaid. (Britt Ulstrup Engelsen 1993). (Sámás: Jan Henry Keskitalo)

Govus 2. Rápmafáktoripmárdus

Dán čilgenvuogi vuodul sáhttit muhttin muddui bidjat nama struktuvrraide mat váikkuhit pedagogalaš doibmii oahppovuogádagain. Leat servvodagas sihke ekonomalaš, sosiála ja politihkalaš struktuvrrat mat váikkuhit pedagogalaš doaimmaide buot dásiin. Servvodagas leat vuogádatbealit man bokte daid sáhtta ollašuhttit, dego ulbmilvuogádat (oahppoplána ja oahpponeavvut), rápmavuogádat (hálddahušlaš vuogádat), ja njuolggadusvuogádat (juridihkalaš vuogádat).

Engelsen (2008) čilgehusa mielde ulbmilvuogádahkii leat gullevaččat sihke oahppoplána ja oahpponeavvut. Dát bealit **stivrejit** oahppofálaldaga hábmema gaskkusteamii bokte. Hálddahušlaš vuogádat lea oassi mii fátmasta hálddahušlaš ja organisatuvrralaš ortnegiid mat birastahttet skuvlla. Dáid beliid čuoččuha Engelsen (2008) **gáržžidit** gis oahpahaš vejolaš hábmema. Goalmmát beali gis duddjojit lágat ja njuolggadusat. Lágat ja njuolggadusat fátmastit juohkelágán

mearrádusaid mat guoskkahit doaimmaid skuvllas ja oahpahusas. Dat bealli de **mudde** oahpahusa hábmema.

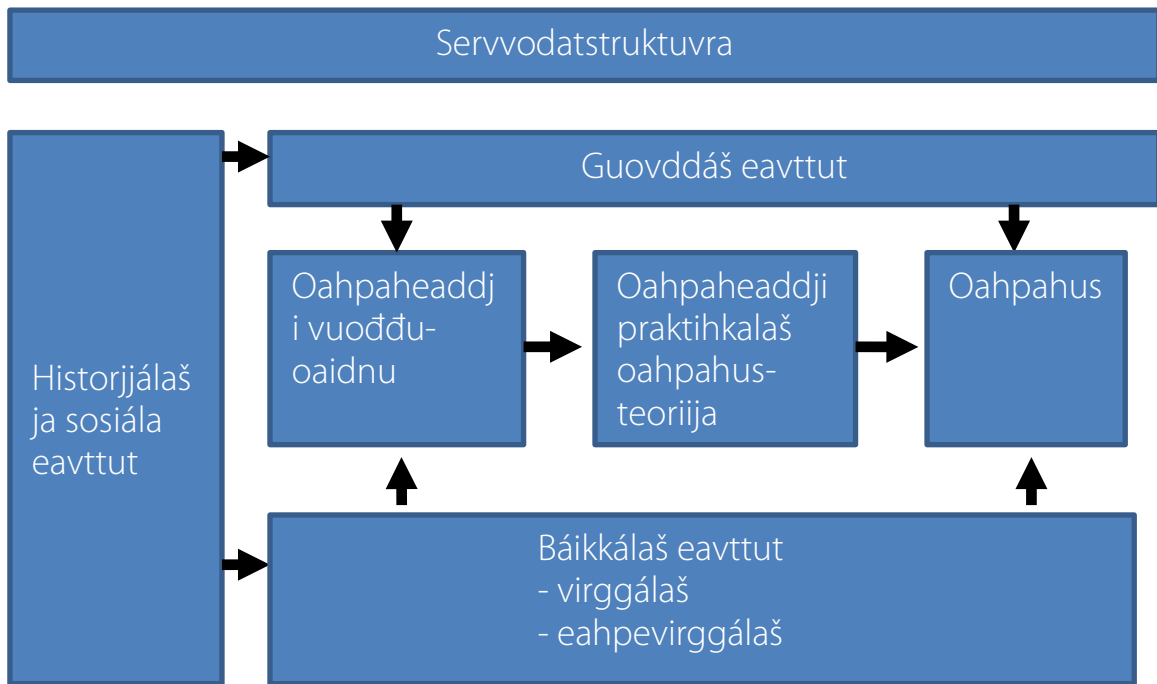
Dákkár lahknanvuohki speadjalastá vuosttažettiin vejolaš struktuvrraid maid oaidnit dálá Norgga dábálaš ortnegiin. Lea dattege nu, ahte dása gullá maiddái áššái gullevaš dulkonbealli. Oahppoplána dulkon ja dárkilet plánen skuvlavuogádagas dáhpáhuvvo mángga dásis ja dulkon maid doaimmahuvvo oahpaheaddji ja oahppi dásis. Engelsen (2008) čujuha Lundgrena álgomodealla viiddideapmái. Lundgren lea lasihan namalassii árvvoštallanvuogádagaid stivrema mii lea laskan 1990-jagiid rájes.

Lundgrena modealla lea ožžon kritihka go dat govvida vuogádaga guovddáš eiseváldiid mearrádusaid vuodul ja eai leat eahpevirggálaš rápmafaktorat vuhtiiváldojuvvon. Su modeallas sihke skuvla, oahpaheaddji ja oahppi orrot leamen virggálaš ja bajit dásiid vullosaččat ja duohken.

Dattege sáhttit vuordit sihke sullasaš vuogádatdási ja ásahusdási hástalusaid go galgá álggahit ja/dahje čađahit rievdademiid sámi skuvllas ge. Seamma vuogádagat mat dás čilgejuvvojit doibmet maid dai sámi oahppoásahusain.

7.2 Modealla mii lassin vuhtiiváldá servvodatstruktuvrra ja eará servvodateavttuid

Čuovvovaš modeallas (Svingby modealla geahča Engelsen 2008) galget leat vuhtiiváldon maiddái eahpevirggálaš, muhto doaibmi bealit mat váikkuhit mángga dássái oahpahusvuogádagas.

Govus 3. Oasáš Svingby modeallas geahča Engelsen 2008. Sámás: Jan Henry Keskitalo.

Svingby jurddašeami mielde skuvllaide ja oahpahussii dieđus váikkuhit guovddáš mearrádusat ja mearit. Dat leat guovddáš eavttut. Muhto lea dattege vejolašvuohta oahpaheaddjái hukset **doaibmalanja**, namalassii doppe gávdno oahpaheaddjái vejolašvuohta hábmet oahpu. Movt dat vejolašvuohta loahpas hábmejuvvo sáhttá leat oahpaheaddji pedagogalaš vuodđooainnu duohken. Oahpaheaddji vásáhusat váikkuhit oahpaheaddji válljemiidda ja vuoruhemiide. Oahpaheaddjis lea praktihkalaš teoriija masa son doahttala ja dan ektui hábme oahpus.

Svingby čujuha servodatstruktuvrii oppalaččat. Dan sáhttá ipmirdit dego servodatmálla mii eaktuda mii sáhttá čađahuvvot ja movt sáhttá čađahuvvot. Son čujuha maid historjjálaš ja sosiála eavttuide. Dat ovttas huksejit guovddáš eavttuid ja báikkálaš eavttuid. Guovddáš ja báikkálaš eavttuid lea fas dás einnostuvvon váikkuhit oahpahussii sihke njuolga servodagas oahpahusdillái, muhto maidái dulkojuvvon oahpaheaddji vuodđooainnu ja praktihkalaš oahpahusteoriija bokte.

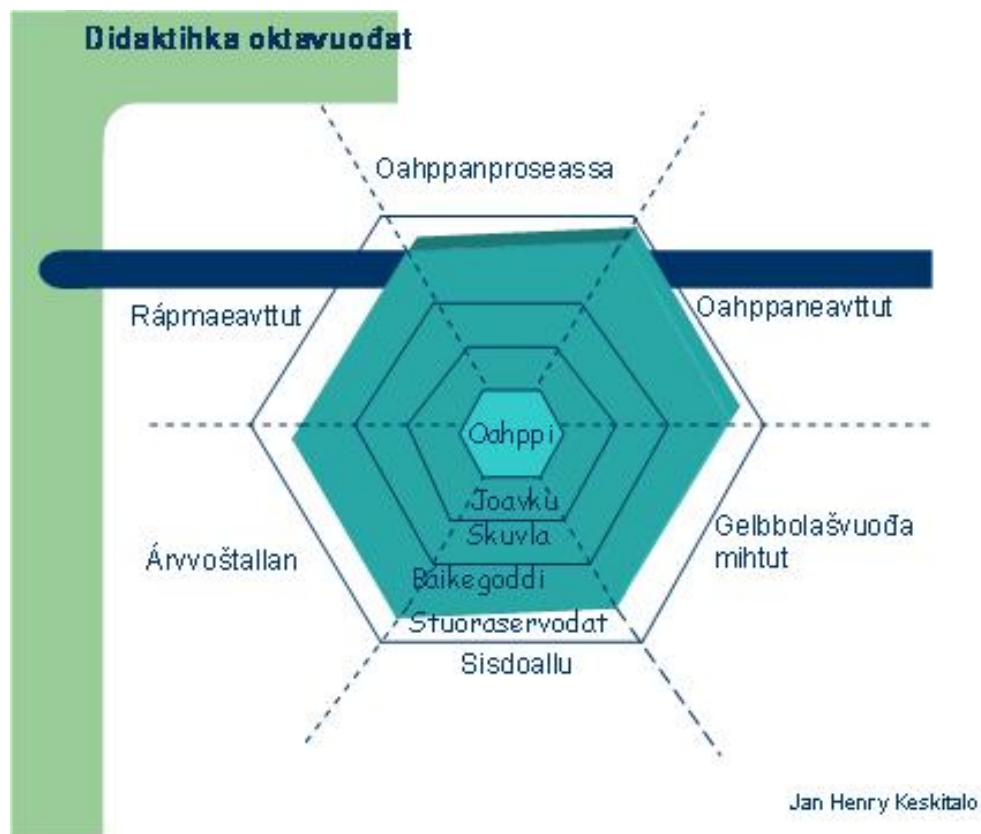
7.3 Lassi diskursaperspektiivvat mat hástalit buot modeallaid ja ipmárdusaid

Dás bajábealde namuhuvvon modeallaide bohtet lassin iešguđet dásiid sierra struktuvrra čuolmmat sámi oahppovuogádahkii: stáhta regionála dássi, stáhta sámepolitihkalaš dássi, suohkaniid dássi ja oahpahasovttadagat. Ja dat doibmet iešguđetge ládje. Nie gártá otná struktuvrra govva sámi oahpahasvuogádagas sakka seagáš (*multilaterála*) govva. Dásit leat mánnga, beallalaččat mánnga ja oktavuođat mánnga, mánngga ládje gođđojuvvon oktii. Bajimus dási ideála čovdosat gártet sakka digaštallojuvvot báikkálaččat, ja eai nu álkit čađahuvvo. Earenoamážit sáhtta čujuhit dilálašvuodaide mas báikkálaš politihkkarat geahččalit eahpidit sámi vanhemiid vuoiggalaš gáibádusaid dohkkehahttivuođa: Namalassii nu, ahte doppe leat mánnga bealálaččat mat iešguđetlágán beroštumiin geahččalit váikkuhit bohtosiidda go geahččalit njeaidit vuoigatvuođa ollašuhhtima árvvu. Diekkár ságalonohallama (diskursa) oktavuođas dávjá lea čalbmáičuohcci oktavuohta mas sámi skuvla, sámi oahppit, sámi vanhemat ja sámi oahpaheaddjit bággehallojit gáržžiduvvon dillái. Dan sáhtta gohčodit ***asymmetralaš relašuvdnan***.

Hástalussan dáidá leat ii dušše geavahit analysareaidduid mat gullet juo ásahuvvon vuogádahkii, go dat dáidet leat sihke njárbadat ja geanoheamit bastit hukset molssaeavttuid. Muhto lasihit daidda lassi ipmárdusvuođu mii vuhtiiváldá sosio-kultuvrralaš dilliid ja fápmohuksehusaid.

7.4 Didákttalaš oktavuođajurddašeapmi

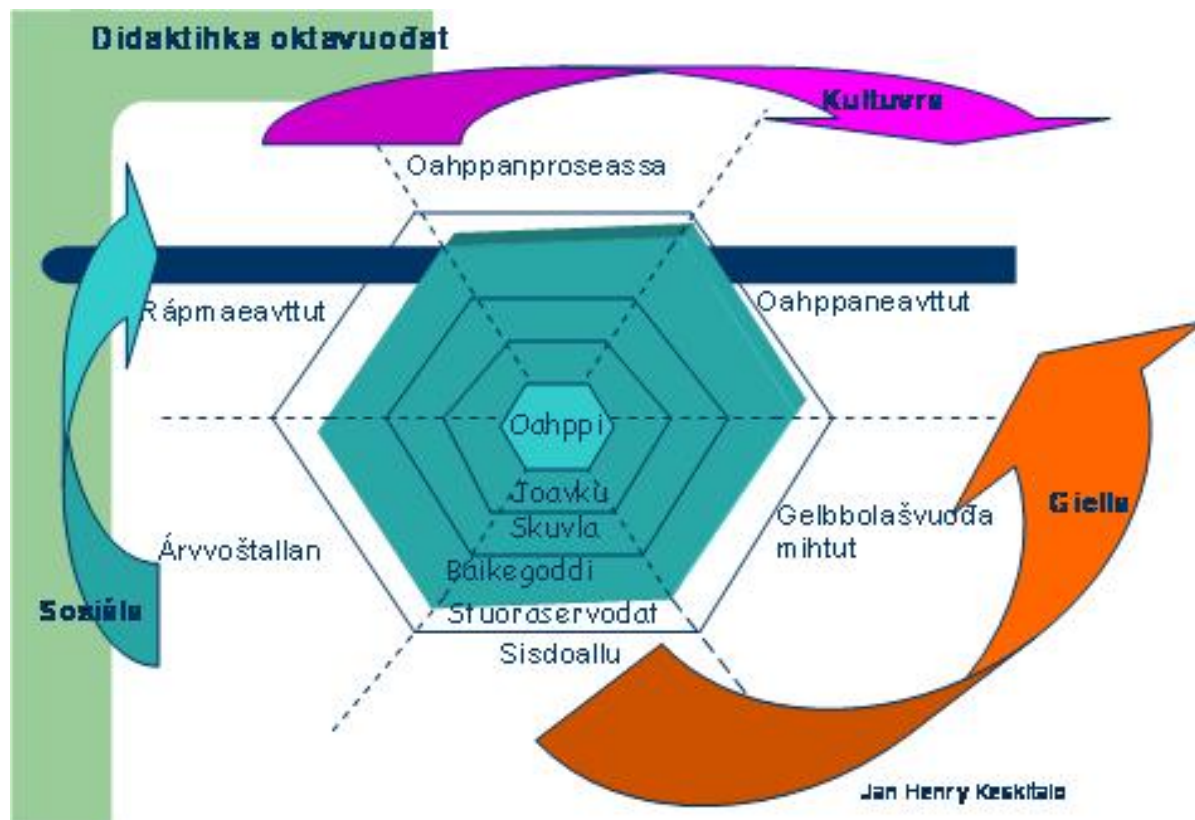
Orru leamen dárbu ásahit lassi beliid struktuvrralaš ipmárdusreaidduide. Lea dárbbášlaš vel eanet guorahallat movt diskurssat iešguđet servvodatdásiin váikkuhit daidda ipmárdusaide maiguin gártat ráhččat buoridit ja rievdadit. Dás vuos geahčadat didákttalaš oktavuođajurddašeami mii dávjá geavahuvvo lahknanvuodđun oahpahusa hástalusaid čoavdimii.

Govus 4. Didákttalaš jurddašeapmi viiddiduvvon dásiiguin.

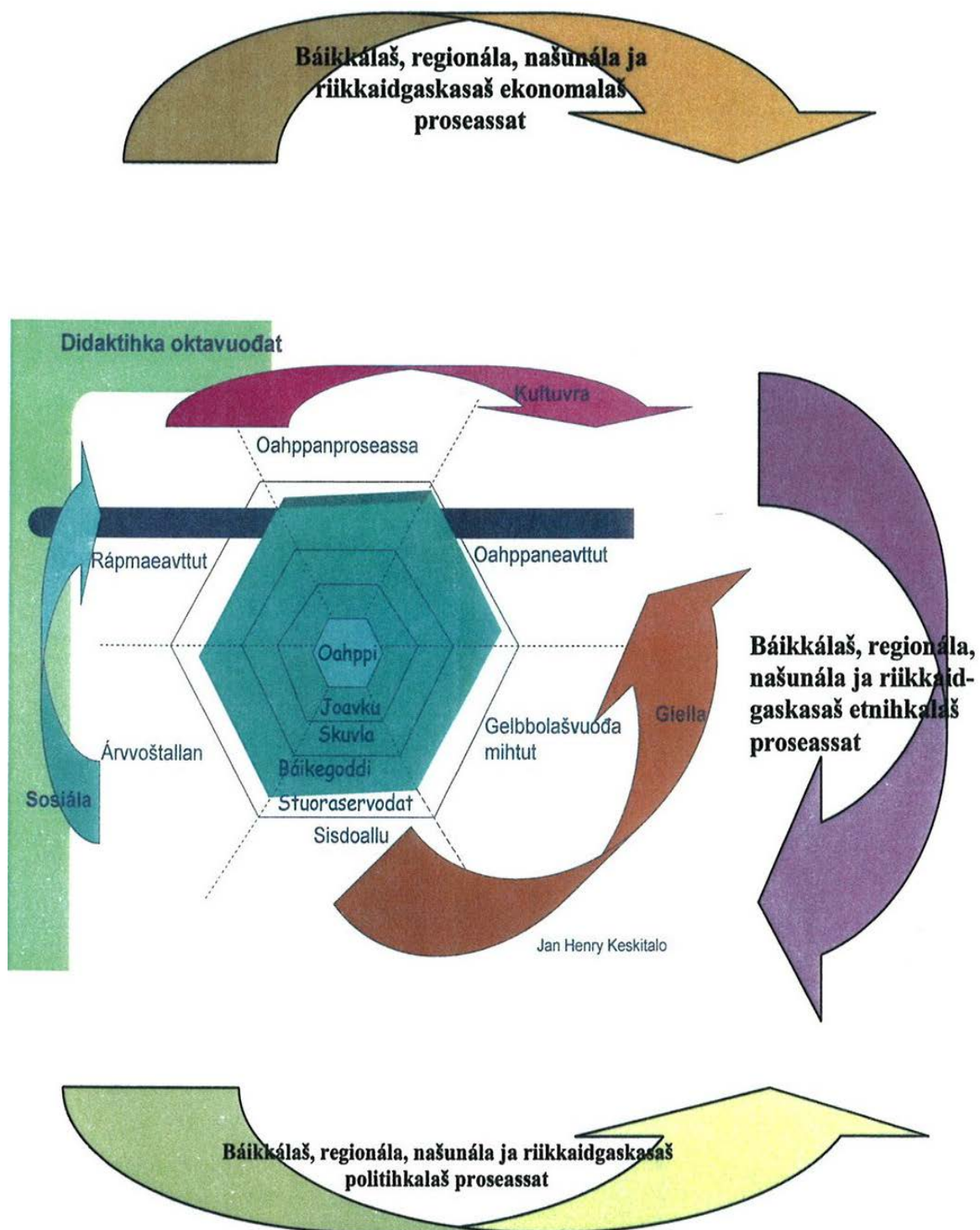
Dábálaččat unnán oidnosii ja millii bohtet viidát diliid váikkuhusat áššiide mat váikkuhit didaktihka oktavuodáide. Gielalaš, kultuvrralaš ja sosiála dilid ja proseassat sáhttet dieđus leat fárus rápmaeavttuid ja oahppaneavttuid siskkobealde. Dás leat vuos dábálaš didaktihka oktavuodáid govvideapmái lasihan dásiid mat leat doaimmalaččat didaktihka proseassain: stuoraservodat, báikegoddi, skuvla ja joavku. Dát dásit birastahttet oahppi ja buot beliid govvosis ja leat sosiála vuogádagat mas oahppi lea oassi, vaikko rollasisdoallu ii leat seamma iešguđet oktavuodas. Dásiid gaskavuodát, movt sierranas dásiid doaimmat ja árvvut oktiilheivehit ja nanusmahttet guđet guimmiideaset, das jurddašuvvon didákttalaš oktavuodáin addet vejolašvuodát viiddidit oktavuodá ipmárdusa.

Vai šaddá vel čielgaseappot leat govvosii lasihan kultuvrralaš proseassaid, giellaproseassaid ja sosiála proseassaid. Dat galgá ge fátmmastit sierralaš sámi guovlluid iešvuodaid ja hástalusaid, go dat dilit ja proseassat leat iešguđetláganat.

Govus 5. Didákttalaš jurddašeapmi mii vuodđoduvvá gielalaš, kultuvrralaš ja sosiála diliide ja proseassaide.

Dás govviduvvo didákttalaš jurddašeapmi mii vuodđoduvvá gielalaš, kultuvrralaš ja sosiála diliide ja proseassaide. Dát dilit ja proseassat sámi oahpahusdili oktavuodas eai leat ollenge ovttaláganat. Girjás sámi servvodagain ferte ipmirdit dáid proseassaid váikkuheaddjin, muhto iešguđet ládje iešguđet dilis. Dan dihte dárbbášuvvo iešguđet dásiin buot jurddašuvvon viidodagaid ektui dárkilis analysa ja plánen vuodđun oahpahusa rievvdadan- ja ovddidanbargguin.

Govus 6. Viidát politihkalaš, etnihkalaš ja ekonomalaš proseassat mat váikkuhit didáktálaš jurddašepmái.

Kultuvra, giella, sosiála ja ekonomalaš dilit ja proseassat leat maid jurddašuvvon govvidit lassi čanastemiid. Dás váldit de vuolggasaji Darnell ja Hoëm (1996) teorehtalaš modeallas maid soai ovddideaba ipmárdusvuodđun go analysereba davvi-guovlluid álgoálbmogiid oahpahusdili. Soai deattuheaba dárbbu vuhtiiváldit sihke máilmmiviidosaš, máilmmiosiid, našunála, regionála ja báikkálaš kultuvrralaš ja etnikkalaš proseassaid. Gielladilálašvuhtii, kultuvrralaš dilálašvuhtii ja sosiála dilálašvuhtii váikkuhit sihke báikkálaš, regionála, našunála ja riikkaidgaskasaš politihkalaš proseassat. Nu leat sihke báikkálaš dahje guovllu politihkalaš dilálašvuodát ja máilme politihkalaš dilálašvuodát váikkuheaddjit gitta oahpahusa čađaheami dilálašvuhtii.

Seamma ládje ja seamma dilálašvuodáide váikkuhit maid báikkálaš, regionála, našunála ja riikkaidgaskasaš etnikkalaš proseassat. Maid dai báikkálaš, regionála, našunála ja riikkaidgaskasaš ekonomalaš proseassat váikkuhit.

Soapmásat dain leat oidnosis ja oahppasat, maid olmmoš sáhtta árvvoštallat, vuhtiiváldit muhto maid dai doaivut sáhttit hilgut. Eará dáhpáhusat gis leat oaidnemeahtumat, dat sáhttet leat áššit maid lea váttis fuobmát ja váttis árvvoštallat, garvit dahje hilgut.

Mađi buoret nagoda skuvlla heivehit birrasa árvvuide ja beroštumiide, dađi buoret vejolašvuolta lea joksat buore ja dárbbalaš ovttasdoaimmama. Dilálašvuodát soitet maid leat nu ahte vuodđoárvvut gal sáhttet leat oktasaččat skuvllas ja servvodagas, muhto lihka eai soaitte beaivválaš dili vuoruhuvvon beroštumit ovttaláganat. Dat dagaha ovttasbarggu ja lihkostuvvama váddáseabbon, muhto ii fal veadjemeahtumin. Eará dilálašvuodáin gis soitet beroštumit leat oktasaččat, muhto eai čiekralet árvvut. Dán dilis ii leat doaimmi vuostálasvuodát ja bohtosiid álki einnostit. Muhto jus fálaldagaid hukse oktasaš árvvuid ala vaikko beroštumit eai soaitte ovttaláganat, de áiggi mielde dat sajáiduvvet ja nanusmuvvet. Dattege dárbbaha virkos ja dárkilis hálddašanproseassa vuodđoárvvuid ektui, amaset dat geanohevvet ja láivvihuvtat. Jus dilálašvuolta lea nu ahte oktasaš árvvuodđu váilo, muhto beroštumit leat

ovttaláganat de lea gal orru álki vuosttaš geahčastagas ásahit fáldaga. Muhto dat ii boađe seailut ja šaddat bistevaš, dásseidis čoavddusin muđui go čađat šaddá virkkosmahttit beroštumi dassáži go ásahuvvo árvun. Darnell ja Hoëm (1996) árvalus leage ahte mađi buorebut nagoda fállat servodahkii ja/dahje oahppái heivvolaš oahppofáldagaid mat deivet sihke árvvu ja beroštumi dađi buoret lea vejolašvuolta lihkestuvvat fáldagaiguin. Ja dakkár bohtosat de maid sajáidahttet ja suodjalit skuvlla dohkálašvuođa, árvvu ja saji servvodagas.

7.5 Modeallaid ávkálašvuolta

Go galgá hukset gelbbolašvuođa čuovvulandihte M06S gealbogáibádusaid seammás go geahččala vuhtiiváldit oahppoásahusovdánahttima, de berre dárkilit plánet bajábealde namuhuvvon hástalusaid čoavdit.

Mealgadii dás namuhuvvon hástalusaid váilevaš čoavdin lea mánggaid oahpahuš-áššiid dutkanbargguid oktavuodas cuiggoduvvon. Dat lea maid njuolga dal čadnon M06S gealboloktema čađaheapmái (Nordlandsforskning 2010). Orru leamen nu ahte čuolmmat leat dakkárat mat gessodit oahpahušvuogádagas beroškeahttá guđe ođasteamis lea sáhka. Dat addá dađi stuorit ovddasvástádusa bures ráhkkanit refoipmaide ovdal go daid johtuividjá. Muhto dat hástala maid dárkileappot bargat ja vuhtiiváldit dás čujuhuvvon áššiid.

Dás bajábealde namuhuvvon didaktihkka ipmárdus masa lasiha Darnell ja Hoëm (1996) viidát oktavuodaid veahkeha sihke dárkkistit rievddadanbargguid kvalitehta.

Seamma ládje sáhhtá dadjat Lundgren rápmafáktormodealla birra. Lundgren modellii ferte lasihit servodatlaš proseassaid ja diskursa vai dat šaddá eanet ollislaš veahkkereaidun ášši dutkamis. Svingby modealla eanet vuhtiiváldá servvodatokta-
vuođa. Didáktalaš oktavuođa modellii maid sáhhtá lasihit viidát váikkuhusaid ja nu šaddá dat ge vuogas ollislaš lahkonanvejolašvuolta ipmirdit hástalusaid.

Modeallaid geavaheapmi gáibida dattege vuodđodieđu ášši birra ja hájáneami

dárkilet bargovuohkáí. Ferte leat sihke gealboloktema oahppanfáddá oahpás-
muvvat analysareaidduide ja oahppat daid hálddašit, ja nuppi vuoru dat ferte
oahpaheaddji dutkanreaidu maid sáhtta geavahit ovdánahttinbargguid čuolmmaid
ipmirdit, ja dan geavahit plánemis, čađaheamis ja árvoštallamis.

8 Oahppevaš organisašuvdna ja oahppevaš skuvla

8.1 Oahppevaš skuvla

Organisašuvdnateorijas lea doaba oahppevaš organisašuvdna dovddus ja geava-huvvo oktavuodain go lea sáhka organisašuvnna ovdáneami birra. Doaba dattege skuvlaovdánahttima oktavuodas lea oalle ođas. Doaba, vaikko vuolgá eará ásahus-kultuvrras go maid skuvlavuogádat ovddasta, hástala pedagogaš jurddašeami. Skuvllaid oktavuodas dát doaba galggašii govvidit viggamuša buoridit skuvlla vai skuvla attašii sihke buoret ja buohkaide heivehuvvon oahpaheami.

Doaba ii dárbbas máksit ahte skuvla iešalddis galgá dušše háhkat lassi máhtu ja gealbbu. Oahppevaš skuvla Máhttoloktema oktavuodas (Aikio 2009) mearkkaša skuvlla mii oahppá iežas vásihusain. Skuvla galgá lassin oahppat buorebut hálddašit ja oaidnit ávkki dan gealbbus mii mielbargiin lea. Dán de galgá geavahit buoridandihti oahppi oahppandilálašvuoda.

Oahpahusa prinsihpat – Sámi cealká ná (*Máhttolokten Sámi Oahppoplánabuvttus s. 39*): “Skuvla ja oahppofitnodat galget leat oahppavaš organisašuvnnat ja láchčit dili nu ahte oahpaheaddjit sáhttet oahppat guhtet guimmiineaset go ovttasbarget oahpahusa plánemiin, čađahemiin ja árvoštallamiin”

Dat lea dasto vuogádaga prinsihppa mii galgá čađahuvvot. Dat bidjá stuora ovddasvástádusa skuvladási jođiheddjiide ja skuvlla eaiggádiidda. Dát lea čielga ođastangáibádus.

8.1.1 Mii "oahppevaš organisašuvdna" sáhtta leat?

Åke Dalin girjjistis "*Veier til en lærende organisasjon*" (1999) váldá čielggadettiin oahppevaš organisašuvnna vuolggasaji doahpagiin oktagaslaš oahppan, organisatuvrralaš oahppan ja minstarat.

Oktagaslaš oahppan galgá su ipmárdusas mearkkašit daid áššiid mat rievdadit ja ovdánahttet ovttaskas olbmo gelbbolašvuoda ja vel ovttaskas olbmo minstariid (Dalin 1999: 74).

Oktagaslaš minstarat galgá mearkkašit olbmo dihto jurddašuvugiid, láhttenvugiid, bargodábiid ja oktavuodađadábiid (Dalin 1999: 74).

Organisatuvrralaš oahppan galgá mearkkašit organisašuvnna miellahtuid oktasaš oahppanáššiid mat mielddisbuktet ahte sin dálá minstarat nannejuvvojit, rievdaduvvojit dahje ođđa minstarat ceggejuvvojit (Dalin 1999: 74).

Organisatuvrralaš minstarat galgá leat ásahusa doaimmat oktan vuogádagaiguin ja čovdosiiguin ja dat ipmárdusat ja dábit mat stivrejit beaivválaš vuoruhemiid (Dalin 1999: 74).

Dás ii leat duššefal oahppanbirrasis sáhka. Dalin (1999) earuha gaskal oahppanbirrasa ja oahppi organisašuvnna vaikko leat sulastahtti dilálašvuodat. Oahppanbirras leat vásihuvvon vejolašvuodat gáržžit ásahusdilálašvuodain. Dat lea eanet čadnon dilálašvuodaide juogo ovttaskas olbmo dásis dahje joavkodásis. Skuvlla ektui sáhttit mii jurddašit dan mii dáhpáhuvá gaskal ovttá oahpaheaddji ja su ohppiid, dahje moatti ovttasbargi oahpaheddjiid gaskal ja sin ohppiid ektui.

Oahppevaš organisašuvdna gis Dalin (1999) oaivila mielde lea ásahus mas sihke vuogádatlaš ja kultuvrralaš minstarat leat ásahuvvon movttiidan dihte oktasaš oahppanproseassaid.

Vásihuslonohallan ja analyhtalaš jurddašeapmi leat reiddut maid sáhtta geavahit cegget oktasaš árvvuid. Dakkár proseassa go dan geavaha systemáhtalaččat, ovddida ásahusa. Dat sáhtta ovdánahttit jurdagiid cegget buori oahppanbirrasa. Viidáseappot sáhtta dakkár proseassa bokte cegget oktasaš vuordámušaid ja ulbmiliid.

Oahppi organisašuvnnas leat viidát mearkkašumit. Vásihusoahppan vuogádathámis lea oassin dan mearkkašumis. Dalin (1999) deattuha *searválas vásihusoahppama ja rabasvuoda birra ektui*.

Ovdánahttingáldut dákkár dilálašvuodas mearkkašit sihke siskkáldas vásihusat ásahusa siskkobeaide, ja eará ásahusaid/birrasiid vásihusaid ja maid dat leat hutkan.

Doaibmi oahppevaš organisašuvdna gáibida maid čielga vuordámušaid ja ulbmiliid. Dát guoskkaha sihke ásahusa ja bargi beali. Muhto buorre lihkestuvvan, dat lea go sihke ásahus ja bargi dássedit ovdánit ja devdet áigumušaideaset, de gáibiduvvojit maiddái čielga meanut ja vuogit man bokte árvvoštallá dákkár vuordámušaid ja olahusaid.

Skuvlla ođasteamis lea sáhka goit golmma áššis dahje hástalusas. Vuosttaš hástalus lea sáhtta go skuvla oppanassiige iežas rievdadit ja nuppástuhttit, ja jus, de guđe muddui nákke skuvla iežas rievdadit ja nuppástuhttit. Dat dáidá leat oalle guovddáš hástalus maid ferte atnit čalmmis, man ektui ferte plánet ja man ferte čoavdit jus galgá sisafievrridit rievdademiid. Dás sáhtta leat sáhka vuos viidát oktavuodas juohke skuvlla ipmárdusa ja jurddašeami iežas mandáhta, ovddasvástádusa ja doaimma birra. Dat gullá skuvlla gearggusvuhtii ja gelbui cegget višuvnnaid ja ulbmiliid ja dasto välljet ja vuoruhit daid doaimmaid ja vugiid mat dolvot olles ásahusa välljejuvvon višuvnnaid ja ulbmiliid ollašuhhtima guvlui. Dasa gullá maid gealbu árvvoštallat, välljet, vuoruhit, organiseret, johtuividjat ja jođihit siskkáldasat ásahuskultuvrii gullevačča relevántta materiála, sosiála ja kultuvrralaš rápmaveavttuid ja proseassaid.

Nubbi hástalus gis lea movt skuvla nákce oamastit ođđa vásihusaid, ođđa dieđu, máhtu ja ipmárdusaid. Dás lea sáhka ásahusa siskkáldas bargovugiin das movt háhkat, systematiseret ja ovttas bargat vásihusaiguin. Dása gullá sihke ovttaskas miellahtu iežas vásihus ja bargoveaga oktasaš vásihus ja movt daid ovttas ávkkástallá profešuvnnalaččat go ságasta daid birra, daid analyseret ja doibmii bidjat oahpahusa dásis.

Máhttolokten 06 Sámi oahppoplánabuvttus lea oassin buoridanrahčamušain mat čuvvot Stuorradiggedieđáhusa nr. 30 (2003-2004) *Kultur for læring*. Buoridanrahčamušaide gullá skuvlaovdánahttin. Skuvlaovdánahttin fas čadnojuvvo gelbbolašvuodahuksemii. Skuvlaovdánahttin ja gelbbolašvuodahuksen leat oasis hástalusain mat gullet dálá máhttoservodahkii. Máhttoservodat dárbbáša skuvllaid main lea gelbbolašvuolta dađistaga iežas ođasmahttit. Dakkár ođasmahttimii dárbbášuvvo sihke vuogádat ja stivren. Muhto jus ođasmahttin galgá šaddát dásseidis ovdáneapmin, de dárbbášuvvo vuogádagas siskkáldas gealbu ja dáhttu dađistaga árvoštallat ja jus, dárbu rievdadit ođasmáhttima strategiiid, skuvlla kultuvrra ja bargiid praksisa. Oahppevaš organisašuvdna lea ge doaba geavahuvvon stuoradiggedieđáhusas čilget dakkár skuvlla mii iežas nákce ođasmáhttit. Oahppevaš skuvla lea reaidu man bokte buorebut joksá ja seailuha dásseidis ovdáneami. Dan bokte seammás das lea maid iešalddis árvu.

M06 oppalaš árvoštallan duodašta hástalusaid gaskal oahppevaš skuvlla vuodđojurdaga ja ovdánahttinbarggu M06 oahppoplánareforpma oktavuodas. Engelsen (2008) oaivvilda dárbbášlažžan atnit báikkálaš oahppoplánabarggu ja skuvla oahppevaš ásahussan oktiigullelaš áššiin. Oahppevaš skuvlla ovdánahttima rámmat berrejit hukset oktasaš meriid ala. Dan olahivččii jus báikkálaš oahppoplánabarggu ja báikkálaš ovdánahttinbarggu manašigga giehtalaga. Engelsen (2008) oaivvilda dat unnán dáhpáhuvvá M06 sisafievrrideami oktavuodas. Baicca orru leamen dego dat guokte ášši leaba sierra áššit. Unnán dáhpáhuvvá skuvlaeaiggát-dásis báikkálaš oahppoplánabarggu čuovvolemiin. Oahppevaš skuvlla nannoset

beliid sáhtta bidjat vuodđun báikkálaš oahppoplánabarggus. Dan sáhtta dulkot heajut beallin ja hástalussan oahppoplánareforpma čađaheamis. Sámi skuvllaid ektui leat vuos unnán doallelaš dieđut áššis go M06S árvoštallan ii leat loahpahuuvvon.

8.1.2 Oahppevaš skuvla - vuogádatjurddašeapmi ja ollislašvuoda-jurddašeapmi

Oahppevaš skuvllas vuosttažettiin lea sáhka ollislaš jurddašeamis dahje vuogádat-jurddašeamis. Das vuhtiiváldo ásaahas osiid oktavuodát. Mii sáhttit čujuhit čuovvovaš bargominstariidda mat sáhttet leat dovdomearkan oahppevaš skuvllas.

- Skuvllas lea sisafievrriduvvon vuogádatjurddašeapmi
 - Doppe leat mánggalágan oktiigullelašvuoda vuogádaga oasážiid gaskkas
- Doppe lámččojuvvo ja gáibiduvvo ovttaskasolbmo iežas persovnnalaš hálddašeapmi
 - Oahppevaš vuogádaga ollašuttin lihkestuvvá easka jus juohke ovttas iešalddis lea duohta dáhttu ja náka oahppat
- Doppe jurdagiid hábmejit dađistaga skuvlla birra
 - Ovdanbuktit jurdagiid hámis modeallaid dahje árvalusaid movt skuvla doaima ja ságaškuššat daid jurdagiid
- Lea áigi, sadi ja dáhttu searválaga ásaht jurddagovaid
 - Gávdnat dakkár oktasaš jurddagovaid boahpteáiggi birra mat ovddidit duohta movtta sihke bargui ja oassálastimii ja daid ovttahttit
- Doppe hástaluvo oahppan searvejoavkkus
 - Ásahusa miellahtut sáhttet guhtet guimmiideaset doarjut

8.2 Dássedis ovdáneapmi

Dás ovdanbuktit soames mearkkašumiid mat váikkuhit skuvlla dássedis ja bistevaš rievdamá guvlui.

Vel oahppevaš skuvla dárbaša liigereaidduid sealluhit buriid áigumušaid. movt sáhttit mii jurddašit skuvlla birra buorebut bissut oahppevaš ásahussan? Oahppevaš skuvla lea skuvla mas ortnegat sihkkarastet ahte gealbu ja vásihus gilvojuvvo miehtá organisašuvnna buorin bargiide ja ohppiide. Dakkár skuvla doaimmaha ovdánahttima dássedis ipmárdusain ja doaimmain.

8.2.1 Dássedis ovdánahtti skuvla

Dá leat soames áigeguovdilis árvalusat man bokte lea vejolaš govvidit dássedis ovdánahtti skuvlla:

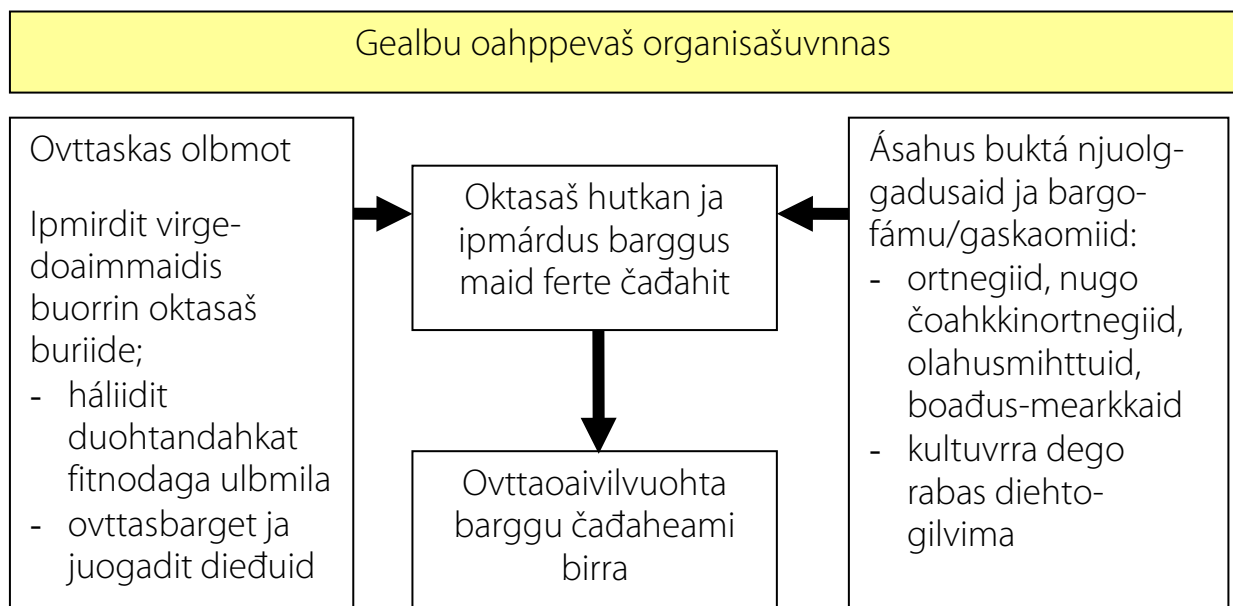
- lea skuvla mas bargit beroštit earáid oainnuin ja ipmárdusain ja iežaset oainnuid ja ipmárdusaid guorahallet: beroštit gullat earáid ákkaid, mieđidit kritihkalaš ságastallama, ángirvuolta ohcat čovdosiid buoridandihte dili
- mas bargit dovddastit ja mihtet veahkkedárbbu earáin eai ge čuoččut sis álohii lea riehta
- ja gávdno searvevuolta mas berostuvvo guđet guoibmáset buoremus beliiguin ja bargoskihpárat nanosmahttet guđet guoibmáset
- go skuvllii leat ásahuvvon miellagiddevaš áigumušat
- go mielbargit lonohallet gealbbu ásahusa siskkobealde ja olggobealde
- go mielbargit árvoštallet ja fuolahit dieđuid ja vásihusaid ruovttuluotta earáide
- ja go mielbargit árvvusatnet mánggageardásašvuoda iežaset ovdánahttimis

Dát leat dattege áššit mat fertejit biddjot vuogádatlaš čovdosii. Dás vulobealde de guorahallat vejolaš čovdosiid mat veahkehit ovdánahttit oahppevaš skuvlla.

8.2.2 Gelbbolašvuodaipmárdus oahppevaš skuvllas

Skuvla- ja oahpuságastallamis dávjá lea sáhka máhtu, dieđuid, čehppodaga ja miellaguottuid birra. Dal gelbbolašvuolta dađistaga eanet ahte eanet adno váldo- doahpágiin go lea sáhka oahpahussuorggi hástalusaid čoavdimis. Dát doaba bohtá priváhta servodatoasis, *management* jurddašeamis gos erenoamážit lea sáhka movt buoremusat geavahit fitnodagas buotlágán čehppodaga vai buore- musat ceavzá gilvomáilmmis. Dakkár jurddašeapmi skuvllaid ektui goit gáibida erenoamáš várrogasvuoda. Oahpahus galgá ovddidit dárkilis ja kritihkalaš jurdda- šeaddji olbmo. Oahhusmihttu gáibida vuogádatlaš čovdosa gelbbolašvuoda jurdda- šeami ektui mii lea heivehuvvon skuvlla mánggagardásašvuhtii.

Boreham (2006) lea ovddidan ipmárdusa mas gealboipmárdus čadno sosio- kultuvrralaš ipmárdussii. Gelbbolašvuoda čuolmma ipmárdussii gullá maid okta- vuolta gaskal bargi ja organisašuvnna.

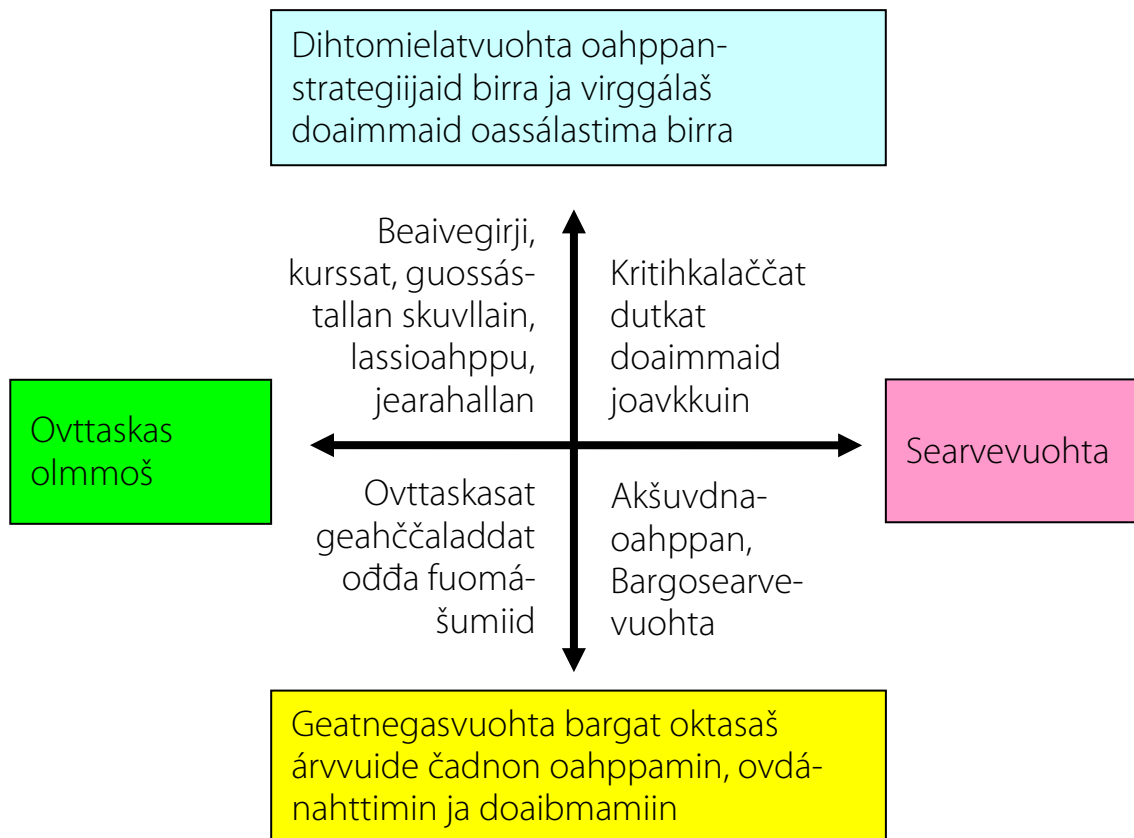
Govus 7. Gealbu oahppevaš organisašuvnna. (Gáldu: http://www.skolenettet.no/moduler/templates/Module_Article.aspx?id=36581&epslanguage=NO 19.02.2010.) Sámás Jan Henry Keskitalo.

Dakkár ipmárdusas lea gelbbolaš organisašuvdna dakkár mas lea huksejeaddji doaibmi ásahuskultuvra mas lea gullelaš sajáiduvvon dihto praksis. Lassin das leat bargit mat čađahit dakkár praksisa diehtomielaččat seammás go dađistaga oassálastet iežaset praksisa buorideamis ja ođasmahttimis. Dát doaimmahuvvo ovttas earáiguin huksejeaddji kritihkalaš vugiin.

Diet dagaha gealbohuksema sosiála huksehussan. Dat gullá dihto organisatuvrralaš oktavuhtii, man vuodul ferte ipmirduvvot. Oktavuhtii gullá sihke organisatuvrralaš dilálašvuohhta, dasa gullá ovttaskas olbmo dilálašvuohhta, ja bargosaji searvevuohhta. Dakkár jurddašeapmi mielddisbuktá hástalusaid nu go movt vuhtiiváldit ovttaskas olbmo oainnuid ja dárbbuid oktasaš hutkamis nu ahte son dovdá iežas vuhtiiváldon. Seammás, movt joksat ovttaoaivilvuoda oktasaš vuoruhemiid ektui?

Makkár deatalaš bealit leat organisašuvnnaid oahppanproseassain?

Gealbohusen skuvllas dáhpáhuvvá dilálašvuodas mas gávdnojit mánnga iešguđetlágán beroštumi. Leat sihke ovttaskasolbmo dárbbut ja maiddái searvedárbbut. Lea seammás maid sáhka sihke geatnegasvuodaid muhto maiddái ovddasvástádusaid birra.

Govus 8. Gelbbolašvuodahuksen gaskal ovttaskas olmmoš ja searvevuodas, oassálastima ja geatnegasvuodas. (Gáldu: http://www.skolenettet.no/moduler/templates/Module_Article.aspx?id=36581&epslanguage=NO 19.02.2010.) Sámás: Jan Henry Keskitalo.

Sáhtta vuos sirret gaskal movt organisašuvnna bargoveahka ollislaččat (kollektiiv-
valaččat) doaibmá ja movt juohke sierra miellahttu vásiha (ovttaskas miellahtu
jávohis máhtu). Dat doalvu eará hástalussii, namalassii movt jávohis máhttu nuppi
vuoru ipmirduvvo miellahtuid gaskkas, ja movt dat gaskkustuvvo miellahtuid
gaskkas. Go gaskkustuvvo de ii lea šat jávohis máhttu, gárta leat dovddastuvvon ja
oktasaš máhtun, maid organisašuvdnamiellahtut ovttas dovddastit. Movt dat johtu
dáhpuhuvvá, guđe eavttuid vuodul, gárta leat guovddáš kvalitehtajearaldahkan.
Dat soaitá gártat diehtogáldun go vällje geainnu ovddasguvlui, namalassii
diehtovuodđun strategalaš mearrádusaide.

Dieđuid kvalitehta ja proseassaid kvalitehta gárta leat guovddáš áššiin organisa-
šuvnna ovdáneamis. Proseassat mat čatnasit dieđuide main lea heajus kvalitehta

dáidet áiggi mielde hukset ollásit boasttu čovdosiid. Nuppi dáfus buorit dieđut sáhttet duššat heajos proseassain ja nu eai olat buoridit organisašuvnna. Dan dihte gárta leat dárbblašlažžan organisašuvnna siskkobealde bures hálddašit vásihusoahppama osiid ja proseassaid ja dáid laktin oahppevaš organisašuvnna dovdomearkkaide ja proseassaide.

Vásihusoahppan iešalddis boahotá dáhpáhuvvot. Dan proseassa dihtomielatvuohta dattege ii leat dáhkiduvvon muđui go láhčá dasa proseassa, kultuvrra ja praksisa. Dalle easka vásihusoahppan šaddá duohta ávkin organisašuvnna oahppanprosessii.

8.2.3 Organisašuvdnaoahppan

Nubbi vejolaš lahknanvuohki organisašuvdnaoahppamii sáhtta gávdnat Argyris ja Schön (1978) lahknanvuogis. Sudno vuolggasadji lea čuožžiluvvon dárbu gávdnat ja divvut boasttuvuođaid organisašuvnnas dahje ásaahas. Soai sirreba gaskal ean̄kil- ja duppalrieggá oahppama. Sudno mielas ean̄kil-rieggá oahppan dáhpáhuvvo go vástádussan hástalussii lea dohppet soames molssaeavttu mii orru heive-me alma dárkilet árvvoštallama. Dakkár proseassas unnán biddjojit jearaldagat ulbmiliidda, árvvuide, ja vuoruhemiide. Lea gal sihke stivrejupmi ja lea maiddái biddjon deaddu čađahit ulbmiliid maiddái nu ahte boadus árvvoštallojuvvo. Lea maid vejolaš oħcat ja johtuibidjat buoret čovdosa jus lea dárbblašlaš. Muhto dát proseassa deattuha tekniħkaid ja buoridit tekniħkaid. Dakkár jurddašeapmi deattuha rutiinnaid ja dárkilis plánaid. Seammas deattuha bearráigeahču.

Duppal-rieggá oahppan lea fas refleksiiva proseassa go dárkilit dutká ja árvvoštallá makkár ráđđejeadji jurdagat leat molssaeavttuid duogábealde. Dakkár proseassa vuodul sáhtta čuožžilit dárbu ásaħit čiekŋalet rievdademiid dahje divvumiid ásaħusa strategiijii ja vuoruhemiide. Dat gáibida eanet dárkilis jurddašeami ja hutkái-vuođa. Organisašuvnnat mat galget birget eahpesihkkaris dilis ja dávjá gártet doaimmaidis nuppástuhttit, galggaše eandalii ásaħit duppalrieggá-oahppama.

Argyris ja Schön (1978) gohčodeaba dán lahkonanvuogi “akšuvdnadieđa”. Sudno čilgejuvvon vuohki lea jurddadási proseassa man bokte hástala jurddašeami, hástala divvut jearaldagaid ja fuobmát áššiid ja dan bokte jurddašišgoahit ja ipmirdišgoahit movt áššit doibmet. Sudno metodalaš lahkonanvuohki lea DIPE: *discovery* (fuobmát), *invention* (gávdnat čovdosa), *production* (ráhkadit čovdosa) ja *evaluation* (árvoštallat bohtosa).

Sudnos ledje guokte duogášipmárdusa olbmo daguide. Okta lea vuohki maid olmmoš geavaha go viggá sániiguin čilget duogáža iežas daguide. Nubbi fas olbmo jurddastruktuvrrat mat duođai stivrejit olbmo dagu, dahje geavatlaš beali (jávohis máhttu).

Dakkár jurddašeami ja lahkonanvuogi sáhhtá váldit atnui fierpmádagaid vuodđu-dettiin vai sihkkarastá proseassa mas ásahusat áiggi badjel atnet buoret ávkki áiggis ja ruđas mii ferte dása várrejuvvot.

Lea dalle sáhka dárbbu birra árvoštallat mii juo lea jođus skuvllas. Dasto movt dan sáhhtá dahje dárbbáša buoridit, ja mii lea maid ferte hutkat álggu rájes deavdin-dihte dárbbuid. Argyris ja Schön (1978) lahkonanvuohki addá buori ja vuđolaš čujuhusaid bargovuohkái maid sáhhtá geavahit gelbbolašvuodáloktemis ja ovdánahttinbarggus, ja addá buori vejolašvuoda laktit ovdánahttinbarggu vásihusoahppamin mii dás manjelis čilgejuvvo.

8.2.4 Vásihusoahppan

Vásihusoahppan čujuha prosessii mas mii hálddašit iežamet vásihusaid nu ahte dat sáhhtet jorgaluvvot máhttun. Lea proseassa man bokte mii buvttadit ávkkálaš máhtu. Tiller (2006) govvida proseassa oahppama ráhppan. Das leat njeallje ceahki. Vuolimus ceahkis mis lea dušše veháš ságastallan vásihusaid birra. Nubbi ceahkkái leat ollen go mii álgit čorget iežamet vásihusaid, mii diehtit mas lea sáhka. Goalmmát ceahkis mii oaidnit ja čatnat oktavuođaid vásihusaid gaskkas. Ja njealját

ceahkis mii čatnat vásihusaid teoriijii. Vásihusoahppan lea ge dasto bargovuohki maid skuvla sáhtta ásahit ja dat heive bures reaidun ollašuhttit oahppevaš skuvlla.

8.2.5 Dássedis ovdáneapmi

Dássedis ovdáneapmi lea doabá mii dávjá gullo servodatovdáneami áššiid oktavuođas. Dássedis ovdáneapmi dáidá gal vuosttažettiin guovddáš doabá luonddu geavaheami ja luonddu hálldašeami oktavuođas. Dieid namuhuvvon surggiin váldomearkkašupmi lea dássidis geavaheapmi ovdamearkka dihte riggodagaid geavaheami ektui. Luondduriggodagaid badjelmearálaš loaktin, eambbo go maid luondu sáhtta buhtadit almma nu ahte ferte eahpelunddolaš vugiiguin dan buhtadit dahje ii dan oba sáhte ge buhtadit, de ii leat dássedis ovdáneapmi. Dássedis servodatovdáneapmi dáidá gis mearkkašit servodatdilálašvuođa mas servodat nagoda iežas ođasmahttit máhtuin, gealbbuin maid dárbbša čoavdit hástalusaidis. Jus loakta osiid iige bearráigeahča omd. lasihit gelbbolašvuođa go šaddá dárbu de loakta organisašuvnna.

Dákkár doahpaga sisafievrrideapmi oahpahasáššiide dáidá leat vuosttáš čalbmeravkaleamis oalle amas. Dattege lea dárbu gávdat molssaeavttuid čilgendihte sámi skuvlaovdánahttima iešvuođaid, hástalusaid ja dárbbuid. Go hástalus lea sisafievrridit ovdamearkka dihte molssaevttolaš bargovugiid miehtá sámi skuvllaid, de ferte bargat rievdademiin sihke skuvllaid kultuvrraid ektui ja oahpaheaddji iežas doaimma ektui. Jus ovttat ládje čađaha dušše gealboloktenkurssaid ovttaskas oahpaheddjiide de dat šaddá gáržžes ovdáneapmi. Ferte baicca geatnegahttit viidáset gilvit ođđa dieđuid siskkáldasat skuvllas bargoskihpáriidda. Ja seammás ferte gealbolokten čadnot konkrehtalaččat skuvlaovdánahttinbargui dahje pedagogalaš ovdánahttinbargui mii nuppi vuoru fas árvoštallo ja vel buoriduvo. De dáidá leat dássedis ávki ja dássedis bistevaš boađus gealboloktemis.

Dássedis ovdáneapmi geavahuvvon oahpahasáššiid gealboloktema ektui mearkkaša dasto dán čielggadanbarggu oktavuođas:

- gealbolokten plánejuvvo reaidun lasihit gealbbu dárbbášlaš ja vuoruhuvvon surggiin plána vuodul
- gealbolokten galgá addit movtta ja gealbbu sihke ovttaskas oahpaheaddjái ja skuvlii
- gealbolokten čadno geatnegahtton/dárbbášlaš/vuogádatviidodahkii ávkkálaš ovdánahttinbargguide

9 Vásihusat ovddeš fierpmádatsullasaš organiserejuvvon ovdánahttinbargguin

Dás buktit ovdan soames vásihusaid fierpmádatsullasaš organiserejuvvon ovdánahttinbargguin fállujuvvon sámi skuvllain. Válljema duogážin leat ovdamearkkat mat fátmastit sihke heivehuvvon gealboloktema lassioahppokurssaid- dahje virggálaš joatkkaoahppofálaldagaid bokte, ja pedagogalaš ovdánahttinprošeavtta/skuvlaovdánahttinprošeavtta čađaheami oktan bagadallamin.

Ovdánahttinbargguin lea leamaš vuodđun sihke sámi skuvllaid dárbbut muhto maid našunála strategiijaid čađaheapmi sámi oahpahas. Ovdamearkkain leamaš maid iešguđetlágán stivrenortnegat, ruhtadanortnegat ja eaiggádat. Dat addet vuoddu ipmirdit hástalusaid oahpaheaddjifierpmádaga ceggema oktavuodas.

Lea dárbbášlaš álggus vuos čujuhit diliide earet dáid válljejuvvon ovdamearkkaid. Mánngaid jagiid leat juo suohkanat, dahje vuodđooahpu skuvlaeaiggádat ovttasbargat suohkanrájiid badjel. Goit buot golmma davimus fylkkain gávdnojit diekkár organiserenčovdosat. Dat leat gal iešguđet ládje organiserejuvvon, stivrejuvvon ja ruhtaduvvon. Muhto dat eai vuosttažettiin speadjalaste sámi oahpahusa organiserema. Ja nu ferte de sierra fas álgit ráhkadit smávit sámi organiseremiid daid siskkobealde. Sámi skuvllat bieđganit iešguđet regiovnaide iige šatta oktavuoha. Nu maddái šaddá sámi skuvlla dilli hearkkibut, go sámi oahpahas ii oačču ollislaš čovdosa.

Gávdno maid ovttasbargu gaskal sámi hálddašanguovllu suohkaniid gokko lea vejolaš ásahit vel nannoset ovttasbarggu oahpahusa váras. Seammás lea hástalus skuvllaid ektui hálddašanguovllu olggobealde, go dat eai gula dán oktavuhtii.

Gávdno maid juo ásahuvvon sámi mánáidgárdefierpmádat mii lea doaibman mánnga jagi. Dat lea juo ovdamearkan movt sáhtta ovttasbargat fierpmádat-

jurdagiin. Dakkár fierpmádagat gávdnojit organiserejuvnon juogo sihke giella-
guovlluid mielde ja sierra fáttáid mielde. Dakkár čoavddus lea buorre vuodđu
viidáset organiseremii.

Sámediggi, fylkkamánit ja Sámi allaskuvla ovttas leat mánggaid jagiid ovttas
doallan sámi oahpahuskonferánssaid. Vaikko dát iešalddis eai leat fierpmádagat, de
leat juo ásahuvvon oktavuodát ásahusaid, eiseválddiid ja gelbbolašvuodaásahusaid
gaskkas. Dás lea maid sáhka jahkásaš deaivvadanbáikkiid birra man álkit sáhtta
jorahit buorin fierpmádatbargguide.

Muđui ge gávdnjot juo julevsámi- ja lullisámi oahpahuskonferánssat mat juo
geavahuvvojit gelbbolašvuodáloktema váras ja gávnadanbáikin. Dáid ge sáhtta
jurddašit jorahit buorin fierpmádatbargguide.

Eará gávnadanbáiki leat maid dego Sámi pedagogalaš fágabeaivvit maid Sámi
earenoamášpedagogalaš doarjja (SEAD) lea doallán mánggaid jagiid. SEAD ja Davvi
Statped maid hálddašeaba sámi earenomášpedagogalaš doaibmafierpmádaga
man oktavuodas čađahuvvojit ovttasbarggut bálvalusaid oktavuodas,
earenoamášpedagogalaš kártenneavvuid ja oahpponeavvuid ovdánahttin.

9.1 Sámi oahppevaš fierpmádat

Dát fierpmádatovdamearka lea ávkkálaš sihke oahpponeavvodili buorideamis ja
DGT-teknologijja geavaheamis oahpaheamis. Goappašat áššit leat maid guovddáš
áššit sámi skuvlla oppalaš dárbbus muhto maid M06S vuodđogálggaid ja sámi
oahpaha prinsihpaid čađaheamis. Muhto das leat maid ovdamearkkat movt
sáhtta organiseret fierpmádatbarggu, čatnat dan allaskuvlavuogádahkii ja fállat vel
virggálaš gealboloktema. Vuodđun fierpmádaga ceggemii lei našunála áigumuš
loktet DGT-gelbbolašvuoda, muhto heivehuvvui sámi skuvlla dárbbuide. (Gáldut:
Sámi allaskuvlla bargonotáhtas oahpponeavvuid birra JHK, MPB, KN 06.12.09 ja
Sámi allaskuvla: Sluttrapport for samisk lærende nettverk 20.mars 2009/LŠ)

Fierpmádat lei oassin riikaviidosaš prošeavttas. Prošeavttain galggai virkkosmahttit skuvllaid ja oahpaheaddjioahpu álggahit ja bargat DGT-vuođđuduvvon ovdánahttinbarggu, ja doarjut dáid barggu dieđuid ja máhtu lonohallamiin ja viidáset ovddidit sin máhtu ja vásáhusaid.

Prošeavtta áigumuš lei ovdánahttit oahpaheddjiid gealbbu bargat digitála reaidduiguin teknologalaččat ja pedagogalaččat oahpahusbarggu oktavuodas.

Ulbmil lei hukset oasseváldiide gealbbu geavahit válljejuvvon digitála reaidduid vai ohppet sihke báddet, redigeret ja hábmet loahpalaš buktagiid vuođđuduvvon sin iežaset kultuvrii ja birrasii.

Movttiidahttin dihte Oahppevaš fierpmádaga oasseváldiide fálai Sámi allaskuvla sidjiide vejolašvuođa čatnat prošeavttaideaset oahpponeavvopedagogihka fáldaldahkii. Sin fierpmádatčoagganeamit ledje heivehuvvon dan oahppofáldaldahkii.

Fierpmádaga bargovuohki lei heivehuvvon oasseváldiid praksisii vai sii dađistaga galge sáhttit váldit atnui ođđa jurdagiid ja čehppodaga.

Dakka manjil čoagganemiid ja bagadallama oasseváldiin galggai vejolašvuohta bargagoahtit oahppanressurssaiguin oassálasti skuvllaid dárbbuid ektui. Dainna lágiin lei vejolaš goallostit fierpmádatbarggu iešguđet skuvlii ja duohta bargočuoimmaide.

Prošeavtta sámi oasis lei sihke prošeaktajodiheddji, fágaveahkit ja bušehtta. Muhto ii lean sierra stivrenjoavku, go našunála dásis lei stivrenjoavku.

Hástalusat mat bohte ovdán:

Jus galgá bastit bures ja dárkilit atnui váldit DGT ođđa oktavuodain, ja ásahit ođđa doaimmaid, de fertejit rusttegat leat ođđaáigásaččat. Dalle sáhtta easka bures daid vejolašvuođaid ávkalažžan návddašit. Ja dasto ferte vel dađistaga rusttegiid ođasmáhttit ja muđui ge čuovvut suorggi ovdáneami servvodagas.

Jus galgá lihkostuvvat DGT atnui váldimis de fertejit dat ovddasvástádusat čadnot maid jodiheddji dássái dainna lágiin ahte jodiheddji lea duogábealde doarjume.

Lei váttis sisafievrridit DGT jus skuvlla jodiheddji ii beroš dakkár ovdánahttinbarggus. Jus oahpaheaddjit okto gártet ovddasvástidit sisafievrrideames DGT oahpahusbargui de manná áigi ja resursa oažžut áššiid čađa ja oažžut dohkálaš ruhtadeami investeremiidda.

Kommentára:

Sámi allaskuvla lea bargonotáhtas juovlamánu 2009 čujuhan dárbbuide ja hástalusaide mat fátmmastit sihke oahpponeavvodárbbuide ja sámi skuvlla digitála dárbbuide. Jus ovttas árvoštallá dán guokte ášši de leat soames guovddáš ášši maiguin sáhtášii bargagoahtit.

Berre johtuiddjot vuogádatlaš skuvlaovdánahttinbargu ásahandihte dárkilis ja buriid oahpahan- ja bargovugiid oktan oahppanressaiguin heivehuvvon geabbilis oahppanarena jurdagii. Dakkár barggu sáhtta organiseret gaskal Sámi allaskuvlla mii dán áššiin ferte árvoštallot resursaguovddážiin, ja daid skuvllaid mat sáhtášedje šaddat resursaskuvlan iešguđet guovlluin dakkár fierpmádagain.

Miehtasámi perspektiiva ferte konkrehtalaččat vuhtiiváldot dakkár barggu organiseremis.

Berrešii čatnat oahppofálaldaga dakkár fierpmádahkii, sihke virggálaš joatkkaoahpu, ja lassioahpahuskurssaid. Fierpmádaga dihte berrešii ásahit bagadallanfierpmádaga ja fágafierpmádaga (fága, teknologijja, vásihus.- ja jurddalonohallama didaktihkalaš fierpmádagas.

Oahpponeavvuid ovdánahttinstrategiijaide sáhtta maid čatnat dakkár vuogádatlaš organiseremii.

Dakkár fierpmádaga organiserema bokte jovssašii sihke fágalaš ovdáneami, skuvlakultuvrra buorideami ja oahpaheaddji praksisa ovddideami.

Organiserema sáhtašii jurddašit mánngga dásis: miehta sámi oppalaš organiseren, ja regionála ja báikkálaš organiserema gitta skuvllaid siskkáldas organiseremii.

Dakkár vuogi mielde joksá sihke ovttaskas oahpaheaddji ja skuvlla dárbbu báikkálaš heiveheami dárbbuid, joksá guovlluid dárbbuid ja oppalaš sámi dárbbuid duhtadit.

Dát ovdamearka addá vuogas vuodu jurddašit konkrehtalaččat viidáset digitála gealbohuksema birra. Dás lea geahččaluvvon sihke virggálaš gelbbolašvuoda-huksen masa lea čatnon prošekta, das lea geahččaluvvon digitála reidduid geavahit ja ovdánahttit. Oassálastit leat mánnga vuogi mielde geahččalan ávkás-tallat oahpu oahpponeavvodili buorideami várás. Čovdosis leat geavahuvvon digitála gulahallanvuogit mat addet buori vejolašvuoda gulahallat guhkes gaskkaid badjel. Dat addá áigequovdilis ja beaktillis čovdosa.

9.2 Giellaealáskahttin

Sihke mánáid ja ohppiid oktavuodas, ja máddái rávisolbmuid oktavuodas lea ulbmilin ahte sámit galget beassat váldit gielaset ruovttoluotta; ođđa buolvat galget beassat oahppat dan maid ovddit buolvat eai leat beassan oahppat.

Ráđđehusa sámegeielaid doaibmaplána sisttisdoallá áššái gullelaš sihke ákkastalla-miid, ulbmiliid, hástalusaid čilgen ja golbma váldooasi: Oahppat, Geavahit ja Oaidnit. Giellaealáskahttin doaba geavahuvvo mánnga ládje sámi oahpahusvuogá-daga oktavuodas: oassin guovttegielatvuoda ovddideami strategiijas, giellamovttii-dahttima oktavuodas, váldit ruovttoluotta giela, giellalávgun, jnv. Nie ipmirduvvon lea dávjá sáhka vugiid birra. Eará sániiguin gis sáhtta čilget dat lea demokratiseren-proseassa. Dat lea oassin olbmo ja joavkku gielalaš vuoigatvuodaid ollašuhttimis. Dat lea maid oassin daid vuoigatvuodain mat gullet borgárvuoigatvuodaid ja

borgárgeatnegasvuodaid ollašuhttimis. Dáinna ipmárdusain lea sáhka mánáid, ohppiid ja rávisolbmuid vuoigatvuodaid ollašuhttimis.

Buot dás bajábealde namuhuvvon čilgehusat, ákkat, ulbmilat ja doaimmat buot unnit eanet gullet juogo njuolga sámi oahpahasahusaide, dahje leat oasit servodatlaš proseassain mat váikkuhit bajásšaddamii ja oahpahussii. Dás geahččalit kommenteret moadde ášši mat earenoamážit guoskkahit mánáidgárddi ja oahpahusa ja mat maid gusket M06S čađaheapmái.

Leat áiggiid čađa čađahuvvon mánnga proševtta giellaealáskahttima oktavuodas. Oahppoásahusaid ja mánáidgárdefálaldagaid oktavuodas leat juo guhkit áigge leamaš doaimmat. Soames daid doaimmain álggahuvvojedje árrat 1990 jagiin go vuos lei sáhka oassin guovttegielatvuoda ákkastallama birra. Juo árrat lei ovttagu bargu gaskal sámi ásahusaid ja ásahusaid eará unnitlogu giellaguovlluin Eurohpás ja álgoálbmogiiguin Ođđa Zealandas ja Hawaiiis. Ásahuvvojedje áiggi mielde sihke kurssat, giellaguovddážat, mánáidgárdefálaldagat, oahpastallamat ja ásahuvvojedje mánngat oktavuodat.

Oarjelsámegiell ealáskahttin prošekta, mii maid gohčoduvvui giellamovttiidahttinprošekta čađahuvvui Svahken Sijte guovllus (Elgå). Sámediggi ja guovllu olbmot ieža álggahedje proševtta maid Sámi instituhtta/Sámi allaskuvla lei veahkin čađaheame. Modeallan lei maori giellabeassi. Sámediggi ruhtadii proševtta. Engerdal suohkan hálldašii proševtta. Dat lei 5 jagi prošekta man bokte galggai geahččalit guovllu lullisámegiela hástalusaiiguin bargat mánáidgárddis ja skuvllas.

Proševtta raporttas (Dieđut 1/2007) árvvoštallojit bohtosat. Daddjo (s 146) ahte bohtosat leat buorit muhto áššit fertejit čuovvolahttot. Lea dehálaš ahte giellamovttiidahttinbargu vuodđuduvvo báikkálaš birrasii. Go nu čađaha barggu de buorebut nannejuvvo maiddái kultuvrralaš iešdovdu. Jus skuvllat ja mánáidgárddit barget almma oktavuodain báikkálaš servvodagain de ii šatta boadus nu buorre. Lea maid dárbblaš ásahtit jođiheami mii sáhhtá ovttastahttit skuvlla ja birrasa

oktavuođa ja ovttasbarggu. Lea maid dárbu beassat eret geahččaleami ja prošeaktastáhtusis (s 131), oažžut fásta ruhtadeami ja ásahit modeallaid ja fierpmádagaid. Lassin berrešii earret eará ásahit giellaoahppo-, guovttegielatvuođa-, unnitlogugiela- ja giellaplánenkurssaid. Dutkan maid berre čadnot viidáset bargui.

Lea maid čađahuvvome lullisámi giellalávgon, mii lea EU ruhtaduvvon prošeakta mii lea ovttasbargu gaskal Nordlándda fylkkamánni ja ruotabeale Sámeskuvlastivrra. (Sámegielaidda doaimmaplána Doaimmabidju 23 Oarjelsámi giellabeassi). Dan fálagas dollojit intensiivakurssat nuoraide maid deaivvademiid čuvvot maid oahpaheddjit, kultur- ja astoáiggebargit. Lea gávnnavuvvon dárbu ásahit dilálašvuodaid (arenaid) mas besset geavahit sámegiela, čatnat ja nannet gielalaš oktavuođaid, oassálastit fierpmádagain. Sámi Radio neahttasiiddu mielde dadjá 19.03.09 (http://www.nrk.no/kanal/nrk_sami_radio/1.6532164) prošeaktajođiheaddji dárbbaslažžan maid oahpaheddjiide, geat maid orrot bieđgguid, gávnnadit ja oažžut fágalaš ja sosiála nanusmáhttima go čuvvot oahpuideaset giellalávgungávnnavademiide.

Go ráđđehus almmuhii Sámegielaidda doaimmaplána (Bargo- ja searvadahttindepartemeanta) evttohuvvon doaimmabidjuidda gaskkas leat bealit main ulbmil lea nannet oahpahusa, ja bealit mat leat deatalaččat oahpahusa čađaheapmái.

Doaimmaplána Oahppat oasis ulbmil nannet oahpahusa davvi-, julev- ja oarjelsámegiela ja –gillii buot dásiin njuolga guoskkaha sámi mánáidgárddiid, skuvllaid ja rávisolbmuidoahpahusa. Doaimmaplána maid muhtin muddui bidjá eavttuid čađaheapmái ja juohká doaimmaplániid gullelaš čađaheami ovddasvástáduša. Doaimmaplána eará bealit Geavahit ja Oaidnit fas sakka ovddidit eavttuid oahppamii. Dan dihte berre buot daid beliid atnit čalmmis go bargá gelbbolašvuodáloktemiin M06S oktavuođas. Seamma ládje ferte maiddái atnit čalmmis mánáidgárddiid rápmaplána gelbbolašvuodáhuksema ja čuovvuleami oktavuođas.

Sámediggi ja Sámi allaskuvla leaba soahpan álggahit rávisolbmuid 5-jahkásaš oahpahasprográmma sámegielas (Sámegielaiddoaimmaplána doaimmabidju 12).

Dien oahpahasprográmmii ásahuvvo miellagiddevaš organiseren. Prográmmas lea čállingoddi Sámi allaskuvllas namalassii prošektajođiheaddji ja prošektakonsulleanta. lešguđet prošektaguovllus ovttasbargoásahusat maid leat fágakoordináhtorat ja kursafágabargit. Prošektajođiheaddji čuovvuláhtta ja bagadallá daid kursafágabargiid geat oahpahit Sámi allaskuvlla kursafálaldagain. Lea maid prošektajođiheaddjis vejolaš ovttas fágabargiiguin ovdánahttit oahpahanvugiid. Lassin lea allaskuvla ceggen metodafágamielbargiivoavkku.

Dát namuhuvvon proševttat sisttisdollet organiserenovdamearkkaid maid sáhtta ávkkástallat sámi oahpaheaddjifierpmádaga ceggema oktavuodas.

Kommentára:

Bajábealde čilgejuvvon ovdamearkkat čájehit maid vejolaš geainnuid hástalusaid čoaudit. Organiseren sáhtta lágiduvvot juogo báikkálaččat, regiouna ektui dahje regiounaid rájaid rastá. Muhto orru dárbu gávdnat buriid muhto beaktillis organiserenčovdosiid ja stivrema vai lea álki gulahallat, gávnadit, árvoštallat ovdáneami ja bohtosiid.

9.3 Sámeziel gáiddusoahpahas

Dás čujuhuvvo erenoamážit Oahpahasdirektoráhta sámi gáiddusoahpahas plánii 2009.

Sámegiel gáiddusoahpahas lea ásahuvvon dehálaš gaskaoapmin deavdindihte sámi ohppiid vuoigatvuodá sámegieloahpahussii. Gáiddusoahpahas lea prinsihpalaččat juhkkujuvvon golmma giellaguovlluide, lulli-, julev- ja davvisámi.

Gáiddusoahpamus leamaš organiserejuvvon prošeaktan iešguđet giellaguovlluin giellaealáskahttima oktavuodas. Prošeavttaide leamaš fállujuvvon ruhtadeapmi.

Sámegiel gáiddusoahpus leat golbma váldooasi: neahttaoahppa, johttioahpaheddji /guosseoahpaheddji ja guosseoahpastallan. Prinsihpalaččat fálaldat gokčá buot vuodđooahpamus dásiid. Sivas go dilálašvuhta lea iešguđetlágán de leat praktihkalaš čovdosat ge iešguđetláganat. Plána ákkastallamis čujuhuvvo vuđolaš lánkaásahusaide, mat buohkat čujuhit ohppiid vuoigatvuodáide:

Stáhta ovddasvástádus sámi oahpamusii, Norgga vuodđolága § 110a vuodul. Oahpamusláhka § 6-1 – 6-4 addá ohppiide vuodđooahpamus čielga vuoigatvuodáid sámegieloahpamusii ja oahpamusii sámegillii. Oahpamuslága § 7-1 njuolggadusas namuhuvvo gáiddusoahpamus vejolaš oahpahanvugiin. ILO-konvenšuvdna addá namuhuvvon plána mielde álgoálbmogii čielga vuoigatvuodáid ja dasto stáhtii ovddasvástádusa ásaht heivvolaš fálaldagaid ovtas álgoálbmogiin, dego artihkkalat 26, 27, 28-31.

Čujuhuvvo muđui guovddáš sámepolitihkalaš dokumeanttaide, main earet eará lea sáhkkan sealluhit ja nannet sámegiela, ásaht oahpaheddjigelbbolašvuoda ja heivvolaš oahpahanvugiid dego buori gáiddusoahpamus.

Dás namuhuvvojit hástalusat mat plána mielde orrot oktasaččat beroškeahttá otná čovdosiid.

- Dárbu gávdnat ovttahttojuvvon teknikkalaš standárdda.
- Dárbu fállat oahpaheddjiide gealboloktema teknihka hálddašeamis
 - o Dat ovddidivččii sámegiel gáiddusoahpamus kvalitehta
 - o Lassioahpamus attášii oahpaheddjiide gealbbu geavahit DGT ja eará digitála mediaid vejolašvuodáid pedagogalaččat
- Dárbu ovttahttit fálaldaga organiserema vai sáhtta buorebut sihkarastit kvalitehta sihke pedagogalaččat ja organisatuvrralaččat

- Árvaluvvo juohkit erenoamáš gelbbolašvuodáloktema ovddasvástádusa soames allaskuvllaide
 - o Lulli- ja julevsámi: Høgskolen i Hedmark, Høgskolen i Nord-Trøndelag, Høgskolen i Bodø, Høgskolen i Nesna
 - o Davvisámi: Romssa universitehta/UVETT ja Sámi allaskuvla
 - o Earret eará čuovvovaš áššiide:
 - Ásahit gelbbolašvuodáovdánahttima oahpaheddjiide
 - Ovdánahttit dutkanprošeavttaid
 - Digitála oahppanlávddiid geavaheapmi
 - Digitála oahppanressurssaid ovddideapmi ja heiveheapmi
 - Gáiddusoahpahuspedagogihkka
 - Ásahit fierpmádagaid ja semináraid

Miehtasámi ovttasbargu berre viidásetfievrriduvvot ja nannejuvvot, ja erenoamážiid gelbbolašvuodáloktemis

Kommentára:

Juo jagi 2000 čállui raportta davvisámegiellá gáiddusoahpahusa birra. Finnmárkku fylkkamánni lea lágidan čielggadeami man čađahii Finnut fitnodat. Prinsihpalaččat čielggadeapmi lei jurddašuvvon sámegeiela nubbingielaoahpahusa váras. Raporttas dattege čujuhuvvo ahte organiserenvugiid sáhtta geavahit eará ge dárbbuide sámi oahpahas. Earret eará ledje mielde čielggadanbarggus referánsan Sámi allaskuvla ja Sámediggi. Raporta meannuda vuđolaš hástalusaid gáiddusoahpahusa organiseremis ja čađaheamis. Dat addá buori vuđu vel otná dili viidáset bargguide.

Go Oahpahusdirektoráhta 2009 plánas evttohuvvo sihke bargujuohkin ja vuoruhuvvon dárbbut de berre dáidda vuos gávdnat ollislaš organiserema ja ruhtadeami.

Lea čielga dárbu ásahit ovttasbargofierpmádaga oahpaheddjiide geat barget sámegeiellá gáiddusoahpahasain. Fierpmádaga bokte berre maid fállat bagadallama ja virggálaš oahpu. Dárbbut leat čielggaduvvon ja bohtet ovdán raporttas ja plánas.

Muhto orru dárbu ođđasit árvvoštallat organiserema. Evttohuvvon organiseren orru geahnoheapme juste dan dihte go ii leat ovttahttojuvvon organiseren. Ovddasvástádus berre biddjot dakkár báikái gos sihke bargo gealboloktemin suorggis, sámegielain ja sámi oahpponeavvopedagogihkain.

Eahpitkeahttá leat gáiddusoahpahussuorggis dárbbut mat maid guoskkahit oahpponeavvosuorggi dárbbuide.

Gáiddusoahpahus iešalddis lea ruhtaduvvon muhto eará bealit fertejit ruhtaduvvot sierra.

Gáiddusoahpahusfierpmádat lea Sámegeielaid doaimmaplána doaimbaidju 7 maid Oahpahusdirektoráhta/Fylkkamánit/allaskuvllat ovddasvástidit áigodagas 2009-2010.

9.4 Earenomášpedagogalaš fierpmádat

Sámediggi lea manjimus 10 jagi čađahan gelbbolašvuodáloktema earenomášpedagogihkas.

Dasa lei ráhkaduvvon plána (Plan for heving av spesialpedagogisk kompetanse i barnehage og grunnskole 2001-2003, Sámediggi/Sametinget 2001).

Das manjil álggahuvvui nubbi prošeakta 2004 (*Sametingets plan for kompetanseheving i spesialpedagogikk 2004 med fokus på språkutvikling, språkvansker, lese- og skrivevansker og tospråklighet i lulesamiske- og sørsamiske områder, samt områdene sør-Troms og nordre Nordland*).

Ovdal dan lei stáhta Davvi-Norgga prográmma fállan gelbbolašvuodáloktema earenomášpedagogihkas. Prográmma heittiheapmi lei duogáš ovddasvástádusa ja ruđaid sirdimii Sámediggái. Nu ásahuvvojedje sierra sámi nannendoaimmat earenoamášpedagogalaš suorggis.

Váldoulbmil lei ahte sámi skuvllain ja mánáidgárddiin galge joksat seammá gelbbolašvuotta erenoamášpedagogihkas go muđui riikkas. Plána doaimmat ledje mearriduvvon ovddeš (dan rájes lea hálddašanguovlu viiddiduvvon) hálddašanguovllu rektoriid ja oahpaheddjiid vuoruhemiid vuođul. Maiddái ledje mielde julevsáme- guovllu skuvllat ja mánáidgárddit, ja soames skuvllat olggobealde hálddašanguovllu.

Vuosttáš plánas lei lassi- ja joatkkaoahppofálaldat golmma lohkanbaji badjel mii biddjui johtui. Lohkan- ja čállinváttisvuođat, sosiála-, emošunála-, ja doaibmanváttisvuođat ja mánggagielat ovdáneapmi ja giellaváttisvuođat ledje vuoruhansuorggit.

Manjit plánas ledje giellaovdánahttin, giellaváttisvuođat, lohkan- ja čállinváttisvuođat ja guovttegielatvuotta julev- ja lullisámis ja vel lulli Romssa ja davvi Norlánda guovlluide.

Bargovuohkin goappašiid plánain lei välljejuvvon lassin ovdánahttinprošeavttaid iešguđet skuvllaid ja mánáidgárddiid pedagogalaš bargiid beaivválaš čuolmmaid ektui. Ovdánahttinprošeavttat sáhtte maiddái leat oassin erenoamášpedagogihka lassioahpus. Sámedikki oahpahasossodat, Sámi allaskuvla ja Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalus ovttasbarga álggahit dáid bargguid ja čađahedje barggu muhtin muddui ovttas. Lassioahppoprošeavtta olis lei Sámedikki oahpahasossodagas bagadallanovddasvástádus. Sámi allaskuvllas lei oahppofálaldahkii/lassioahppofálaldahkii ovddasvástádus. Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusas lei ovddasvástádus ovdánahttit fágalaš sisdoalu oahppooassái ja searvvai maid logaldallin. Manjit oasis lei maid ovttasbargu

Dán gelbbolašvuođaloktemis leat ráhkaduvvon evaluerenraportta plána čađaheami ektui. Evaluerenraporttat vuđolaččat meannudit plánejuvvon bargguid čađaheami, ja doppe lea ollu viežžat go viidáseappot galgá plánet suorggi ovdáneami. Dáid

raporttaid sáhtta ja berre geavahit viidáset plánemis go fal mudde árvalusaid otná dili ektui.

Kommentára:

Raporttain muđui gal oaidná ahte prošeavttat ja fáttát mat leat válljejuvvon leat mealgadii fáttát ja áššit mat čuožžilit go ja jus dábálaš mánáidgárdde- ja oahppo-fálaldagat eai leat vuodđuduvvon eaige doarvai heivehuvvon sámi ohppiid dárbbuide. Dakkár fáttáid sáhtašii čoavdit dábálaš gelbbolašvuodáloktema oktavuodas: Giellaovdánahttin, lohkan- ja čállinváttisvuodát ja guovttegielatvuohta leat daid surggiid gaskkas mas dieđus sáhtta ja soaitá berret geavahit erenoamáš-pedagogalaš lahkoneami ja bargovugiid. Muhto fágalaš gealbohuksen berre čadnot dábálaš gealbohuksemii daid surggiin. Bagadallan dihto dilálašvuodaid ja máná dahje ohppiid ektui sáhtta ásahit erenomášpedagogalaš fierpmádagaid bokte.

Dakkár fierpmádagaid berre vuodđudit Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusa oktavuhtii ja geavahit Statped vuogádaga sámi fierpmádaga oassin ja veahkkin. Statped vuogádaga sámi fierpmádat lea juo guhkká bargán suorggi fágalaš ovdánemiin prošeavttaid bokte ja sin organiserejuvvon bálvalusa bokte. Sii leat maid ásahan Sámedikki doarjagiin ja Sámi allaskuvlla ovttasbargguin Sámi earenoamášpedagogalaš fágabeivviid mat lea šaddan sámi earenomášpedagogalaš bargiid bivnnuhis gávnnadanbáikin. Dakkár gávnnadanbáikki berre doalahit ja ain viiddidit nu ahte fas šaddet jahkásaš earenoamášpedagogalaš doalut. Berre maid fállat dakkár doaluid oktavuodas virggálaččat lágiduvvon gealboloktenkurssaid ja fierpmádatčoahkkimiid.

Dan rájes go dát plánat čađahuvvoje, de lea earenoamášpedagogihkašsuorggis maid dai riikaviidosaččat čađahuvvon čielggadeapmi maid ferte atnit čalmmis viidáset plánemis.

Boahtte lávki viidáset plánenbargguid oktavuodas berre leat ásahit bargojoavkku/ovttasbargojoavkku gaskal Sámedikki, allaskuvllaid ja Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusa. Dakkár joavku sáhtášii ovttas sámi hálddašanguovllu skuvla- ja mánáidgárdeeaigggádiiguin plánet ja vuoruhit gealboloktenfierpmádagaid dárbbuid mielde.

Sámi allaskuvla fállá bachelordásis earenoamášpedagogihka fálaldaga mii lea vuodđuduvvon sámi dilálašvuoda dárbbuide.

Sámi allaskuvla ovttas Finnmárkku allaskuvllain fállaba masterdási oahpu heivehuvvon oahpaheamis ja earenoamášpedagogihkas, mas leat oasit heivehuvvon sámi dilálašvuoda dárbbuide.

Muđui leat earenoamášpedagogihka suorggis joatkkaoahppofálaldagat mángga allaskuvllain bachelordásis gitta masterdássái.

Nu guhkká go lea vejolaš berre dáid fálaldagaid ovttahttit ja geavahit konkrehtalaččat mánáidgárddiid ja skuvllaid vuoruhuvvon dárbbuid ektui. Lassin sáhtta bachelor dási fáddákurssaid fállat allaskuvllaid ortnegiid bokte dađi mielde go lea gealbolokten dárbu.

9.5 Sámegiel álgoohpahuš

Sámegiel álgoohpahuš prošeakta lei 5-jagaš Sámedikkis vuolggahuvvon- ja ruhtaduvvon prošeakta, jagiid 2000-2005. (Sámegiel álgoohpahuš. Evalueren. Marit Myrvoll. Sámediggi 2005).

Proševtta ulbmil (Sámegiel álgoohpahuš 2005: 8) lei gávdnat lohkanvugiid ja lohkanmetodihka mii buoremusat heive ohppiide geain lea sámegiella vuosttašgiellan ja ožžot vuodđolohkanoahpu sámegillii.

Dát prošeakta lea miellagiddevaš oahpaheaddjifierpmádaga jurddašeapmái dan dihte go dasa gulai sisafievrridit ođđa jurddašuvugiid ja praksisa sámegiela álgooahpahussii. Diet bealli dagaha dán prošeavtta ávkalažžan go galgá ođđa sullasaš áššiid sisafievrridit, nu go M06S čuovvuleapmi lea. Nuppi bealis, prošeavtta fáddá gullá oahpahusa vuodđogálggaide. Álgolohkan- ja čállin, ja lohka ja čállima sadji guovddáš reaidun oahppamis lea maid guovddáš fáddán Máhttolokten M06S čuovvuleamis.

Prošeakta lei ovttasbargu gaskal Sámedikki, Sámi allaskuvlla, Davvinorgga gealbo-
guovddáža, Sámi earenoamášpedagogalaš doarjalusa, Sámi Instituhta, Finnmárkku fylkkamánni ja Nasjonalt Senter for leseopplæring og leseforskning.

Prošeavtta bokte ledje organiserejuvvon bargoseminárat, dutkan- ja ovdánahttin-
barggut. Lei maid vejolaš oažžut oahppočuoggáid lassioahppun allaskuvladásis ja
sidjiide guđet dan válljejedje lei maid vejolaš váldit joatkkaoahpu allaskuvladásis. Go
prošeakta sisttisdoalai ođđa jurddašuvugiid de fállu oktagaslaš bagadallan
čuovvuleapmin manjil bargosemináraid.

Jus geahčadit evaluerenraportta de oaidnit prošeavttas leamaš čuovvovaš
struktuvra (Sámediggi 2005 s 29):

- prošeaktaeaggát
- ovttasbargi ásahusat
- stivrenjoavku (oassálasti ásahusaid bajimus jođiheaddjit)
- prošeaktajođihangoddi (fágalaš/hálddahuslaš gealbu)
- prošeaktajoavku (fágalaš prošeaktajoavku mii lea ovttasbargan
prošeaktajođihangottiin.

Prošeakta lea árvoštallamis govviduvvon "... guhkes meahccemátki amas
duovdagiin" (op.cit s 47). Prošeavtta árvoštallama čoahkkáigeasus deattuhuvvo
dárbbaslažžan dakkár prošeavttain (s 47) bures ráhkanit. Jus galgá lihkostuvvat de

gáibida dihtomielalaš plánema, buriid reaidduid háhkama, gelbbolaš jođiheddjiid válljema, nana organiserema ja bargojuohkima.

Go prošeaktaáigodat lei guhkki, de árvvoštallui jierpmálažžan juohkit golbma oasseprošektii. Nu maid lea maid šaddan rievdadit prošeaktaorganisašuvnna prošeavtta sisdoalu ektui. Muhto deataleamos oasit leat bisson oalle dássidin. Deataleamos oassin dás leamaš oahppit ja sin oahpaheaddjit. Namuhuvvo ahte prošeavtta jođihangoddi lea nagodan hálddašit vuorddekeahkes geaidnoválljenhástalusaidd. Prošeakta lea fágalaččat lihkestuvvon. Oahpaheaddjit mat oassálaste oaiivildit (op.cit s 48) prošeavtta posiitivvalaččat váikkuhan sidjiide ja addán buoret ja ávkkálet oahpahusvuoddu, hukset buriid oktavuodaid ja deaivadanbáikin oahppamii, ovdáneapmái ja digaštallamii.

Prošeaktaárvvoštallan addá vuđolaš gova hástalusaidd mat sáhttet čuožžilit dakkár barggu čađaheamis. Dakkár árvvoštallamis lea ávki go galgá sullasaš doaimmaid johtuibidjat. Nu dat gárta maid deatalaš ovdamearkan viidáset gealbohukseamis.

Namuhuvvo dárbbaslažžan viidásetfievrridit ja čuovvuláhttit prošeavtta. Raportta hástala skuvlajođiheddjiid jođihit prošeavtta viidáseappot skuvllain, ja ásahit bargoustibagadallama ja sisafievrridit mánggagardánit skuvlavuogádagas.

Maidái Sámediggi ja Sámi allaskuvla hástaluvojit álggahit čuovvolahttin-doaimmaid. Namuhuvvon doaimmat leat buohkat deatalaččat, sihke kurssat, bagadallangirjjážat ja oahppofálaldagat. Muhto prošeaktaoasseváldiid gelbbolašvuoda maid ferte čuovvuláhttit, sihke gáhttet ja geavahit juohkelágán oktavuodain praksisa buoridit.

Kommentára:

Dát prošeakta sisttisdoallá ovdamearkkaid mat leat miellagiddevaččat oahpaheaddjefierpmádaga álggaheami ektui. Vuodđun lei oahpahussuorggi dárbu aiddo fal dan dihte go beaivválaš organiseren ii lean doarvái čoavdit hástalusaidd.

Oahpaheaddjit dáhtto lasi gelbbolašvuoda ja dáhtto bargat veahkkálaga. Bargguid lei dárbblaš ovttahttit, stivret ja raporteret. Bagadallanortnet, deaivvadeamit ja diehtelasat ruhtadeapmi ledje guovddáš eavttut. Maidai lei ovdamunni go gelbbolašvuodaásahusat ledje čatnon bargguide. Fáddá ja organiseren lea iešalddis juo hui guovddáš ášši mas raporttas čujuhuvvo dárbbui čuovvulahttit. Muhto hástalus boahtá go prošeakta ja prošeaktaorganiseren loahpahuvo, gii galgá ja movt čuovvulahttit. Fádda lea maid otná Máhttoloktema vuodđogálggaide guoskevaš. Dát ovdamearka boktá dárbbu geahčadit ja gávdat eanet bistevas struktuvrraid ja čovdosiid.

9.6 Alaska ovdamearka

Ovdamearka vuogádatlaš ovdánahttinbarggus eará álgoálbmotguovllus.

Alaskas čađahuvvui jagiid 1995 – 2000 stuorit prošeakta mas áigumuš lei vuogádatlaččat ovttahttit álgoálbmotmáhtu ja oarjemáilmmi dieđalaš máhtu. Prošeakta-áigodagas galge geahččalit systemáhtaláččat duodaštit guovllu álgoálbmogiid máhttovuogádagaid (dát dieđut leat gáldus Alaska native/rural education consortium prošeaktačoahkkáigeassu. li beaiváduvvon). Dasto vel ovdánahttit pedagogalaš praksisa man bokte sáhtii beaktilit ovttaiduhhtit álgoálbmotmáhtuid oahpahasprográmmaide.

Dát prošeakta váldo mielde ovdamearkan movt sáhtá vuogádatlaččat bargat guhkit áiggi badjel ja masa searvat iešguđet guovllut, iešguđet kultuvrralaš joavkkut iešguđet gielaiguin ja liika nagodit fállat prinsihpalaččat sullii ovttaárvosaš kvalitehta ja ovdánahttinvejolašvuoda. Seammás galgai dat maid ovttahttit viggamušaid doallat oktavuoda ja hukset šalddi guovlluid gaskka ja nu seammás maid hukset oktavuoda ja oppalašvuoda.

Prošeakta jurdaga vuolgaheaddjit lei álgoálbmogiid serviid oktasašlihttu Alaska Federation of Natives. Sii ovttasbarga našunála dutkanfoanddain ja University of

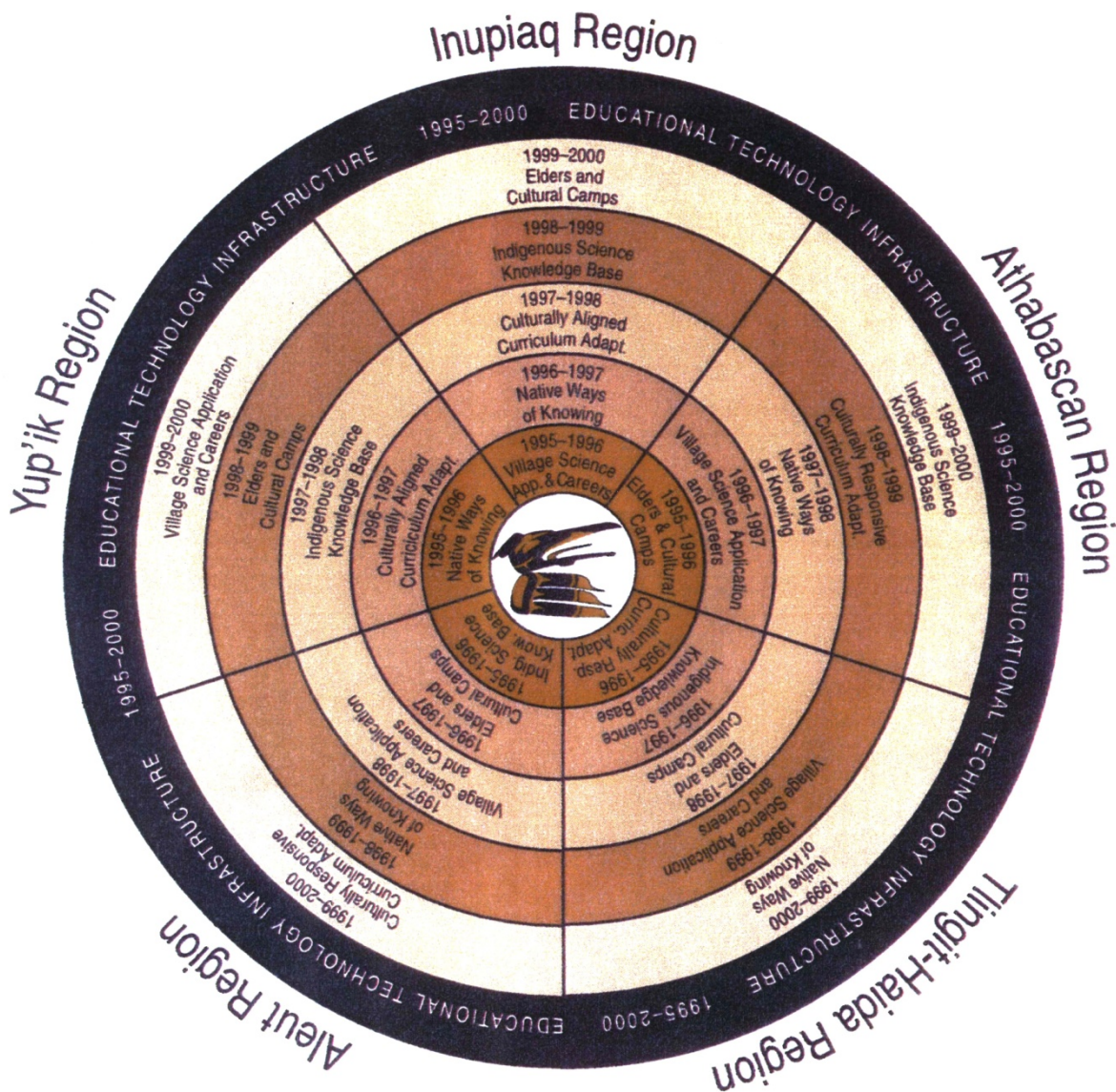
Alaska Fairbanks, ja ásahedje ovttasbargofierpmádaga Alaska Native/Rural Education Consortium man bokte ovddidedje ovdánahttinjurdaga ja ovttas ohce dutkanruđa.

Prošeavtta bokte fállui vejolašvuohtha Alaska álbmogii ja earenoamážiid álgoálbmogiidda hábmet ođasmahttojuvvon oahpahasortnega. Dát ortnet galggai fátmastit oahpahasortnega struktuvrra, sisdoalu ja proseassa. Dat galggai addit álgoálbmogii buoriduvvon vejolašvuodha oassálastit bargguide álgoálbmotmáhtu ja oarjemáilmmi dieđalaš máhtu ovttaiduhttimii čoavdindihte Árkatalaš guovlluid olmmošlaš hástalusaid.

Válljejuvvojedje 6 váldoberoštumi man vuodul prošeakta lei organiserejuvvon:

1. Álgoálbmot máhttu- ja oahpahanvuogit
2. Kultuvrralaččat hábmejuvvon oahppoplánaheiveheamit
3. Álgoálbmot luonddumáhtu diehtovuodđu
4. Vuorraset geardi ja kultursiida
5. Báikegotti luonddufágalaš heiveheamit ja vejolašvuodhat
6. Oahpahusteknologalaš huksehusortnet.

NATIVE PATHWAYS TO EDUCATION

Alaska Rural Systemic Initiative

- ◀ Alaska Federation of Natives ▶
- ◀ University of Alaska Fairbanks ▶
- ◀ National Science Foundation ▶

Govus 9. Alaska Rural Systemic Initiative. Gáldu: Alaska Native Knowledge Network
<http://www.ankn.uaf.edu>

Álgo vihtta beroštumi galge dihto ortnega mielde čađahuvvot. Juohke álgoálbmot kultuvrralaš guovllus álge ovttain dihto beroštumiin ja nu lonohalle vuoruid mielde dassái go buot guovllut ledje čađahan buot beliid. Juohke bealis lei sihke dokumentašuvdnabargu, árvoštallan ja raporterren masa bargguide serve sihke vuorraset olbmot, oahpaheaddjit ja dutkit. Guđát oassi gis galggai vihtta jagi badjel ásahuvvot dassái go buohkat sáhtte beaktilit geavahit oahpahusteknologiija. Go nie iešguđet guovllus vuoruid mielde barge ovttain áššiin ain hávális, de galggai leat vejolaš bállet sihke vuodjudit áššiide ja seammás govdadit bargat. Maid dai go vuoruid mielde barge galggai lea vejolašvuolta oahppat nuppis ja nu vásihusaid bokte veahkehit ja rávvet nuppi guovllu. Dakkár vuogi mielde galggai sáhttit hálddašit oalle viiddis prošeavtta man muđui livččii váttis čađahit.

Prošeavtta váras ásahuvvui prošeaktahálddahuš man stivrii álgoálbmotlihttu Alaska Federation of Natives ovttasráđiid universitehtain ja dutkanfoanddain. Lei okta hálldahušlaš jođiheaddji prošeakta eaiggádis ja guokte fágalaš jođiheaddji, álgoálbmotmáhtu jođiheaddji gii jođihii álgoálbmotmáhtofierpmádaga, ja boaitto-bealleguovlluid oahpahuš jođiheaddji gii jođihii álgoálbmot luondufágaoahpahuš lihtu. Sii ledje gaskaneaset juogadan bargoviidodagaid ja goappás ge ledje golbma guovlluassisteantta mat jođihedje guovllu bargguid. Guovlluassisteanta galggai bálvalit ja doarjut guovllu bargguid ja láidestit molsuma go lonuhedje vuoruid ja álge ođđa bargoviidodagain. Prošeakta galggai gokčat sihke dárbbalaš kurssaid, bagadallama ja oahppomateriála ovddideami. Bargguide gulai maid ovddidit lohkan- ja čállingálggaid, matematihka ja muđui eanáš dábálaš skuvlafágaid.

Prošektii ledje searvan ollu servodatlaš bealušteaddjit geat buohkat ledje vuollái-čállán soahpamuša prošeavtta doarjut. Nu oažžu dadjat dát organiserenvuohki lei measta de go servodatlihkadus.

Prošeavtta evalueren (<http://www.aypf.org/publications/rmaa/pdfs/Alaska.pdf>) duodašta ahte bargu lea bures lihkestuvvan. Oahppit unnit manjidedje skuvlla,

eanebut oahppit leat lohkgaohtán alit oahpahusa. Earret dan daddjo ahte guovllut mat jámmat duodalaččat barge lihkostuvve buorebut. Smávva prošeavttat smávit báikkiin mat eai lean nannosit čadnon váldoprošektii eai lihkostuvvan. Buorre oktavuoha gaskal prošeavtta ja báikegotti ovddida ja buorida bohtosiid. Dasa gullá maid ovttas báikegottiin dahkat mearrádusaid ii ge dušše bivdit ráđi báikegottis. Dakkár vuohki juohkit jođiheami ovddida báikkálaš eaiggátvuoda. Dakkár prošeavtta vásihusain sáhtta oahppat sihke dan vuodđoáigumušas ja organiseremis.

Servvodaga eaiggátvuodadovdu ja ovddasvástádus orru ávkkuheami dakkár rahčamušaid čađaheamis. Dás lei searvan álgoálbmot searvelihhtu mii gal váikkuhii olu.

Bargui ledje searvan sihke universitehta, organisašuvnnat ja fágasearvit. Muđui ledje čielga soahpamušat gaskal prošeavtta beallalaččaid, ja gaskal prošeavtta ja doarjjaorganisašuvnnaid. Organiserenvuohki orru addime vejolašvuoda sihke vuoruhit sisdoalu ja bargovugiid guovllu iešvuodaid ektui seammás go olaha hukset oktavuoda ja searvevuoda guovlluid ja báikkiid gaskka.

Čielga áigumušat, čielga organiseren, čielga bargoprográmma ja oasseváldiid eaiggátvuodadovdu dagaha vejolažžan vurrolaga molsut bargoviidodagaid.

Manŋil go gerge vuosttaš vuoruin de jotke nuppiin vuoruin 2000- 2005 geardduhit ja vel buoridit bargguid. (Geahča: <http://www.aaanet.org/committees/commissions/aec/nativepathways.htm> ja <http://www.ankn.uaf.edu/download/AKRSI2005FinalReport.doc>)

Kommentára:

Jus sulastahtta Alaska ja sámi dilálašvuoda de oaidnit ahte leat oalle ovttalágánat. Leat mángga, muhto maid oalle sierralágán giellaguovllu, ja leat kulturerohusat muhto dat vuodđuduvvojit oalle muddui sulastahtti sosio-ekonomalaš árvvuide mas luondu lea guovddážis. Nu lea maid Sámis.

Alaskas leat sihke inuihtaid ja indiánaid kultuvrrat. Sámis lea sámi kultuvrraid ja servodagaid gaskkas mealgat lagat oktavuodát.

Diekkár lahknanvuohki mii lea čađahuvvon Alaskas ii berre leat nu veadje-meahhtun Sámis. Sámis lea vel dat ovdamunni ahte gávdno välljejuvvon Sámediggi mii ovddasta sámi servvodaga ja suohkanat mat leat skuvlaeaiggádat.

Lahkonanvuogi vuogádatlaš bajáshuksen ja vuogádatlaš bargoortnet lea maid miellagiddevaš. Dat addá vejolašvuoda dađistaga oažžut vásáhusaid buot surggiin vaikko čađahuvo gal sierra guovlluin. Diet dađistaga riggodahttá olles vuogádaga go lea ásahuvvon jođihan- ja ovttastahttinuogit mii dagaha ahte dađistaga sáhtta loktet vásihusaid digaštallama ja árvoštallama dássái. Dat maid dai de addá vejolašvuoda sisafievrridit buorideami go guovllut lonuhit bargovuoruid. Ledje maid ásahuvvon oktasaš gávnadanbáikkid vai guovlluid oassálastit sáhtte lonuhit vásihusaid, besse doallát bargobájiid ja buktit ovdán ođđa fuomášumiid.

Jus vällje diekkár lahknanvuogi de oaidnit ahte dárbbášuvvo lagas oktavuoha gaskal Sámedikki, skuvlaeaiggádiid, dutkanásahusa/alit oahppaásahusa, bargiid organisašuvnnaid, ja dutkanruhtadeddjiid.

Muđuid leat Alaskas ásahan álgoálbmotoahpahusa váras sierralágán doarjjavuogádaga (<http://www.ankn.uaf.edu/>). Dasa gullá web-siidu masa leat čohkkejuvvon oahpponeavvut, evttohusat, fágalaš čállosat jna. Dasa gullá maid ásahuvvon kultuvrralaš mihttomeriid vuogádaga. Skuvllat ja ásahusat servet dien ortnegii man universitehta jođiha ovttas mielbargi ásahusaiguin ja organisašuvnnaiguin.

10 Movt cegget Sámi oahpaheaddje fierpmádaga?

Dás árvaluvvo sámi oahpaheaddjefierpmádaga áigumuš, ulbmil, organiseren, sisdoallu

10.1 Áigumuš Sámi oahpaheaddjefierpmádagain oppalaččat

Oahpaheaddjefierpmádaga(id) áigumuša árvalusa mii vuodđudit prinsihpaide ja hástalusaid maid mii leat čielggadan ovddabealde. Vuodđoeaktun biddjojit prinsihpat mat huksejit álgoálbmot vuoigatvuodaid ja kvalitehta gáibádusaid ala (geahča omd. kap. 5 ja 6). Dás váldo vuhtii sámi skuvlla doaimma prinsihpat, hástalusat ja iešvuodat.

Sámi oahpaheaddjefierpmádaga berre cegget áigumušain deavdit sihke sámi skuvlla otná dárbbuid Máhtolokten – Sámi čuovvuleami oktavuodas ja seammás hukset gealbbu ja gearggusvuoda bastit dustet hástalusaid mat dađistaga čuožžilit. Dát soaitá gal sáhttit ipmirduvvot viehka stuora ja eahpideaddji áigumuš. Dattege go fierpmádaga ásaheami bokte sisafievrrida vásihusoahppama bargomodeallan, ja ása sámi oahpahušvuogádhkii dakkár modealla oahppevaš organisašuvnna mihttomeriin de galgá álkibut bastit dustet ođđa hástalusaid.

Earret dáid namuhuvvon dárbbuid, berre muđui vuhtiiváldit mat árvaluvvojit jearahallamiid bokte.

Gelbbolašvuodálokten lea guovddáš áššiin. Muhto gelbbolašvuodálokten ferte fievrriduvvot ávkin praksisa buorideapmái. Diekko bohtá fierpmádatásaheapmi guovddáš reaidun. Dasa leat goallostuvvon bargoortnegat mat galget sihkkarastit bistevaš bohtosiid: vásihusoahppan ja oahppevaš skuvla. Dát ortnegat leat sihke

reaidun ollašuhttit gelbbolašvuoda áigumuša ja seammás leat dat maid ieš alddis ulbmilat. Dat sihkkarastet buori vuodu dásseid ovdáneapmái ja sihkkarastet gearggusvuoda hálldašit ođđa hástalusaid maid skuvllat galget dustet.

10.2 Oahpaheaddjefierpmádaga ulbmil

Oahpaheaddjefierpmádaga(id) bokte galgá sáhttit:

- sihkkarastit álgoálbmotoahpahusa prinsihpaid vuhtiiváldima kvalitehta huksema oktavuodas
- ovddidit máhttovuodu ja gelbbolašvuoda viidáset hukset sámi oahpahusvuogádaga strategijaid, ásusaid kultuvrra ja oahpahedjiiid praksisa
- hukset organisatuvrralaš ja fágalaš gearggusvuoda ja gelbbolašvuoda bargat oahppevaš skuvlla prinsihpaid vuodul
- ásahit vuogas reaiduid gelbbolašvuodaloktema ja gelbbolašvuodajuohkima váras
- organiseret vásihuslonohallama ávkin gealboloktemii ja skuvlaovdánahttimii
- láchit vejolašvuoda organiseret gealboloktema fágain sámi oahpahas ja muđui pedagogalaš doaimmaide sámi oahppoásahusain
- láchčit dárbbalaš diehtujuohkima ja diehtogilvima sámi oahpahusvuogádahkii
- ásahit miellagiddevaš, nana ja beaktilis fágalaš gávnadanbáikkiid gaskaoapmin sámi skuvlaovdánahttimii
- buoridit fágalaš oktavuoda ja fágalaš ságalonohallama sámi oahpahedjiiid gaskkas, oahpahusvuogádaga dásiid gaskkas, ja miehtá sámi guovlluid gaskkas

Dat bajábealde namuhuvvon ulbmilat vuhtiiváldet iešguđet ládje čielggadeami jearaldagaid. Dasto dat vuhtiiváldá dárbbuid mat leat ceggejuvvon Máhttolohten – Sámi prinsihpaid bokte ja guoskevaš Riikkaidgaskasaš ON konvenšuvnnaid ja ON

Álgoálbmot Vuoigatvuodaid Julggaštusa bokte. Dat vuhtiiváldet dárbbuid álgoálbmot oahpahusa kvalitehta dárbbuid ektui ja vástadusaide čađahuvvon jearahallamis.

10.3 Oahpaheaddjefierpmádaga organiseren ja sisdoallu

Oahpaheaddjefierpmádaga(id) organiserema árvalusa mii vuodđudit prinsihpaide, hástalusaide ja áigumušaide maid mat leat čielggadan ovddabealde.

Dás mii vuos geahčadit soames ovttasbargoortnega ja vuoruhemiid mat juo leat doaimmas.

10.3.1 Ásahuvvon ovttasbarggut ja fierpmádagat

Gávdnojit juo ásahuvvon ovttasbarggut mat geavahuvvojit doallat oktavuoda ja koordineret bargguid mat maid gusket sámi oahpahusa áššiide, omd. gaskal hálddahaslaš ortnegiid, allaskuvllaid ovttasbargguid váras ja maid suohkaniid gaskkas. Dat leat buorin sámi skuvllaid gealboloktema váras, ja eai sierra ceggejuvvon M06S čađaheami oktavuodas. Dat leat iešguđet ládje organiserejuvvon ja dain lea iešguđetlágán sisdoallu.

10.3.2 Sámi oahpaheaddjioahppu

Sámi oahpaheaddjioahpahas lea juo sierralágan dovdomearka (Forskrift om rammeplan for de samiske grunnskolelærerutdanningene av 1. mars 2010) go das lea sierra lánkaásahus ja njuolggadus. Sámegielaid ovddasvástádus lea juhkon golmma allaskuvlla gaskkas: Sámi allaskuvla, Universitetet i Nordland ja Davvi-Trøndelaga allaskuvla. (Geahča: http://www.regjeringen.no/en/dep/kd/tema/hoyere_utdanning/larerutdanningsreformen/samisk-larerutdanning.html?id=574603). Ásahusat ovttasbarget gokko ja goas vejolaš. Sámi allaskuvllas lea guovddáš rolla ovttasbarggut ja fállá ollislaš sámi oahpaheaddjioahpahas sámegillii. Manjil go lánka ásahuvvui de lea maid soabaduvvon cegget sierra sámi

oahpaheaddjeoahpu regiovnna. Earet dien golbma namuhuvvon ásahusa de servet maid Romssa Universitehta ja Finn Márkku allaskuvla dien ovttasbargui. Dan dihtii Sámi oahpaheaddjeoahpus berre leat guovddáš rolla maid dai sámi oahpaheaddjefierpmádaga ásaheamis ja doaimmaheamis.

10.3.3 Doarjja-, dárkkistan- ja ovttasbargodoaimmat

Maid dai sámi oahpahusašvuogádaga doarjja-, dárkkistan- ja ovttasbarggu bálvalusat leat juhkkon mángga hálddahušguovlluid ortnegiid. Dás buktit soames ovdamearkka: Finn Márkku fylkkamánni bearráigeahččá davvisámegiela oahpahusa ja koordinere davvisámegiela gáiddusoahpahusa, Nordlándda fylkkamánni bearráigeahččá julev- ja oarjelsámegiela oahpahusa ja koordinere julev- ja oarjelsámegiela gáiddusoahpahusa. Dát stáhta fylkkadási hálddahušortnegat muđuid maid ovttasbarget allaskuvllaiguin ja Sámedikkiin ovttahttin dihtii ovttasbarguid maid juogo sakka guoskkahit dahje njuolga gullet sámi oahpahussii. Dat ovttasbarggut maid fátmastit Statped Nord. Sullasaš ovttasbarggut leat maid dollon fylkkadásis omd. Finn Márkku Fylkkamánni bokte. Oahpahušdirektoráhta lea maid ráhkadan plána sámegiela gáiddusoahpahusa váras ja lea doallán fierpmádatčoahkkimiid guoskevaš skuvllaide. Sámi joatkkaskuvllat ges leat stáhta ásahusat main lea sierra stivra, muhto muđui earret dán guovtti skuvlla de fylkkasuohkanat hálddašit sámegieloahpahusa joatkkaskuvladásis.

Boazodoalu ja duodjeoahpu fágaoahpu váras lea ceggejuvvon bagadallanortnet oktan (<http://www.reindrifstoppplaering.no>) hálddahušlaš ovttahttimiin. Fágaoahppu ja oahpahallanortnet doaimmahuvvo našunála oahppoplánaid ja dohkkehuvvon ortnegiid vuodul. Dakkár organiserejuvvon bagadallanortnet eahpitkeahttá lea ovdamearkan movt sáhtta organiseret oktasaš ortnegiid gaskal oahppoásahusaid ja fitnodagaid.

Suohkanat maid barget ovttas rastá suohkan- ja guovllurájiid. Golbma davimus fylkkain gávdnojit diekkár ovttasbarggut mat leat juhkkujuvvon regiovnnaide. Dat

leat iešguđet ládje organiserejuvvon ja doibmet iešguđet ládje. Lea maid mearkkašáhtti ahte sámi skuvllat ja sámi hálddašanguovllu suohkanat leat biđgejuvvon mánŋga dakkár sierra suohkanovttasbargoortnegiidda. Gávdnojit maid soames suohkaniin ásahuvvon suohkandási skuvllaidgaskasaš sámi oahpaheaddjefierpmádat.

Sámi hálddašanguovllu suohkaniin maid lea guhka leamaš doaimmas ovttasbargoortnegat. Dát maid guoskkahit oktasaš rahčamušaid mánáidgárdde- ja oahpahusvuogádagas.

Vaikko dihto muddui leat fálaldagat, dattege orru govva nu ahte oktasaš vuogádatlaš ovdánahttinrahčamuš váilo. Ovttasbarggut mat juo leat ásahuvvon berrejit gal dieđus atnot ávkin oahpaheaddjefierpmádaga ceggema ja organiserema oktavuodas.

Dan sadjái go ahte oahpaheaddjefierpmádat gáržžida juo ásahuvvon doaibmi ovttasbargguid berre nu guhkas go vejolaš geahččalit atnit ávkki ásahuvvon oktavuodain ja geavahit vejolašvuoda nanosmahttit ja buoridit oktavuodaid.

Dattege, lea hástalus dáin oažžut ovttasdoaimma ávkki, *-synergija-*, go nu mánŋga eiseválddit, hálldahusdási ja -ortnegat galget ovttasdoaimmat almma nu ahte ovttasge orru válđoovddasvástádus ásahtit viidát vuogádatlaš ortnega mii duste ja gokčá álgoálbmotprinsihpaid.

Jus galgá ovttahttin dárbbuid buoridit ávkin oahpaheaddjefierpmádagaide de berre ovttasbargoipmárdusa ja áigumuša mii čielggada vuodu ovttasbargui, ovttasbarggu prinsihpaid, iešguđet ásahusa rollaid ja vejolaš goluid juohkima.

Sámediggi sáhtta čujuhit dakkár ovttahttindárbui go dat maid gullá álgoálbmot oahpahusa kvalitehta duohtandahkamii ja buorideapmái.

10.3.4 Guovlluid ja dásiid oktavuodát

Fierpmádaga(id) organiseren berre hábmejuvvot vai buoret sáhtta ovttasbargat guovlluid ja dásiid gaskkas. Organiseren berre huksejuvvot lunddolaš ja ásahuvvon ortnegiidda gokko lea vejolaš. Buorit gulahallanvuogit leat dieđus guovddáš áššit, muhto sámi oahpahusbirrašiid ja sámi servvodagaid duohta váikkuheapmi čovdosiid hábmemii ja vuoruhemiide lea guovddáš ášši.

Organiseren ferte vuhtiiváldit dárbbu ovddidit sámi skuvlla ollislašvuoda ja oktavuoda didáktalaš jurddašeamis muhto seammás vuhtiiváldit báikkálaš dárbbuid, eavttuid ja gullelašvuoda.

Dasa gullá maid ovddidit ovttasbarggu joksandihte miehtá sámi čovdosiid gokko fal lea vejolaš sihke gelbbolašvuodáloktema- ja fierpmádatbarggu oktavuodas.

Fierpmádagat berrejit fátmmastit sámi vuodđooahpahusa skuvllaid, oahpaheddjiid, skuvlaeaiggádiid ja oahpaheaddjioahppoásahusaid. Sámi mánáidgárddit ja sámi fidnoahppu galgá sáhttit oktii laktit fierpmádagaide gokko lea vejolaš ja dárbbalaš.

Jearahallama bohtosis vuhtto lea eanet dárbbalaš organiseret oahpahusa dásiid ektui go regiovnnaid ektui. Dattege dan ferte árvvoštallat regiovnnaid dárbbuid ja eavttuid ja sámi oahpahusa oktasaš oppalašvuoda.

Jus galgá doalahit mielváikkuheaddji prinsihpa, de ferte sihke organiserema ja loahpalaš sisdoalu hábmemma v́aras ásahit proseassa mas servet guoskevaš bargiid f́agaorganisašuvnnat ja skuvlaeaiggádiid/suohkaniid lihttu.

10.3.5 Organiserema eavttut

Dán oasis ákkastallojuvvo vuodđu organiseremii. Organiserema vuodđun bidjat eavttuid mat leat guorahallojuvvon čielggadeami álgoosis.

Álgoálbmot oahpahuskvalitehta gáibádusaid gaskkas leat eavttut maid ferte vuhtiiváldit. Diet oassi lea meannuduvvon 6. kapihttalis. Dás leat dehálaš čujuhusat sihke oktavuodávugiide ja sisdollui.

Álgoálbmotservodat galgá oassálasti sihke hábmema, johtuibidjama ja árvoštallama oktavuodas. Prinsihpalaččat sáhtta ipmirdit dán ollašuvvon go Sámediggi ja skuvlaeaiggádat leat mielde mearridanproseassas.

Reforpma 097S čađaheami árvoštallan duodaštii ahte oahpaheddjiid mielas sámi skuvlii earenoamáš dárbbut eai lean vuhtiiváldon. Nu sáhtta maid dulkot M06S árvoštallama (Nordlandsforskning 2009, 2010). Seamma árvoštallamiin orru maid boahtimin ovdan ahte suohkaniid vuoruheamit ja reaidoválljemis lea sakka buoridanmonni. Árvoštallamis árvaluvvo čađaheami nannoset strukturerema mii attašii buoret vejolašvuoda hukset eanet diđolašvuoda deattohemiid sámi perspektiivaid čađaheamis (Hirvonen 2003:33, Hirvonen ja Keskitalo 2004).

Čujuhuvvo buoridanmonni earret eará sámegiela ovddideamis (geahča maid Nordlandsforskning 2009, 2010), gelbbolašvuoda loktemis, skuvllaid gielalaš reaidduid válljemis ja diđolašvuoda bajideamis bargat baikkalaš ja árbevirolaš máhtuin (op.cit).

Dát bealit mas ovddit sámi skuvlla reforpma (O97S) čađaheamis ledje sámi skuvlla ereñoamáš hástalusat sáhttet maid dulkojuvvot leat guovddáš oasit M06S reforbma hástalusain mat eai leat čovdojuvvon (Nordlandsforskning 2009, 2010). Čađaheami plánen ja struktureren galgá ain leat guovddážis go galgá gelbbolašvuodamihtuid jorgalit doaimbi sisdoalu huksema ja bargovugiide báikkálaččat. Vuodđogálggat leat dehálaččat, ja sámi prinsihpaid galgá bidjat vuodđun, jna. Juo vuosttaš M06S árvoštallan duodašta skuvllaid hástalusaid aitto dáid áššiiguin. Skuvllain lea (Nordlandsforskning 2009 s 147) hástalus duohtandahkat individuálalaš ja báikkálaš heiveheami. Lea gal friddjamunni bargagoahtit oažžut oahpaheami mas lea buorre kvalitehta sámi giela, kultuvrra ja servvodaga vuodul. Dat ovddasvástádus lea gal

báikkálaš dásis, muhto riikaviidosasá sámi čuolbman ja hástalussan gárta gávdat ortnegiid mat sihkkarastet buori fágalaš gealbbu man vuodul dat sáhtá dáhpá-huvvot. Ja vel nu ahte miehtasámi oktavuoha nannejuvvo, ja ahte ortnegat ja gealbu dohkálaččat vástidit riikkaidgaskasaš álgoálbmot meriide ja sámi siskkáldas meriide. Muhto, seammás galgá doalahuvvot báikkálaš hábmenvejolašvuoha ja ovddasvástáduš.

Máhttolokten Sámi M06S árvvoštallama nubbi oassi Nordlandsforskning 2010 (s. 6) čilge movt sámi skuvla doaibma nu iešguđetlágán dilálašvuodain. Leat stuora erohusat servvodaga doarjagis gaskal ohppiid guđet čuvvot dárui plána ja sámi ohppiid iešguđetlágán nannoset dahje hearkkes sámi birrasiin. Báikegotti gielladilli, oahpaheaddjidilli ja oahpponeavvodilli sierranas sámi báikkiin ledje áššit man ektui árvvoštalle Máhttoloktema M06S sisafievrrideami. Go skuvllas leat heajos olgguldas eavttut ja ii oačču ovttárvosaš doaibmandoarjaga de šaddá váttisin joksat ovttárvosaš skuvlla ohppiide.

Oktiibuot dát guokte árvvoštallama čujuheaba hástalusaid mat leat čadnojuvvon reforpmáid čađaheapmái. Čađahanvuogit- ja bohtosat eai leat seammaláganat skuvllaid gaskkas ja guovlluid gaskkas.

10.3.6 Muvt de sáhtá fierpmádatbarggu bokte buoridit dili?

Mii leat válljen praktihkalaččat sirret gaskal guokte beali. Namalassii gelbbolaš-vuodahuksen mas vuosttažettiin ulbmiljoavku leat ovttaskas oahpaheaddjit, ja ovdánahttinproseassa oktan bagadallamin fierpmádagaid bokte mas vuosttažettiin skuvllat leat ulbmiljoavku. Dát berre dattege fálojuvvo ja organiserejuvvo ulbmiliin ahte leat bealit seamma proseassas. Skuvllaid searvan ovdánahttin-prosessii gáibida skuvllas leat oahpaheaddjit geat leat oassálastán gelbbolašvuodá-hukseamis. Nuppi bealis gelbbolašvuodahuksen fálo ulbmiliin ahte skuvllaid oahpaheaddjit de servet fierpmádatdoaimmaid.

10.3.6.1 Gelbbolašvuodahuksen ja dárbbuid deaivan

Das lea dasto eambo sáhka das movt lámhá dili go galgá ásaht sidjiide lassioahpu dahje joatkkaoahpu. Gelbbolašvuodahuksen lassioahpu dahje joatkkaoahpu hámis berre fálljuvvot válljejuvvon ja vuoruhuvvon fáddáviidodagain dahje fágain. Metodalaččat berre fállat dakkár málle mielde mainna joksá sihke oahpaheddjiid mat barget váttis dilis okto dahje moattis, gitta sidjiide guđet barget stuorit sámi skuvllain alma dárbbážit cegget buohtalas fáldagaid. Fáldat berre baicca lágiduvvot vejolašvuodain čađahit barggaid nu ahte buohkaid diliin beroštit ja veahkehit.

Vuogádatlaččat dát mearkkaša ahte oahpuid, kurssaid ja bargobájiid fáttáid/sisdoalu berre fállat nu ahte áššit deivet guovddáš oktasaš viggamušaid álgoálbmot kvalitehta gáibádusaid ektui.

Lassin dasa ja buohtalaga dainna galgá deaivat M06S oktan Oahpahusa Prinsihpaid – Sámi gáibádusaid ja áigumušaid ektui.

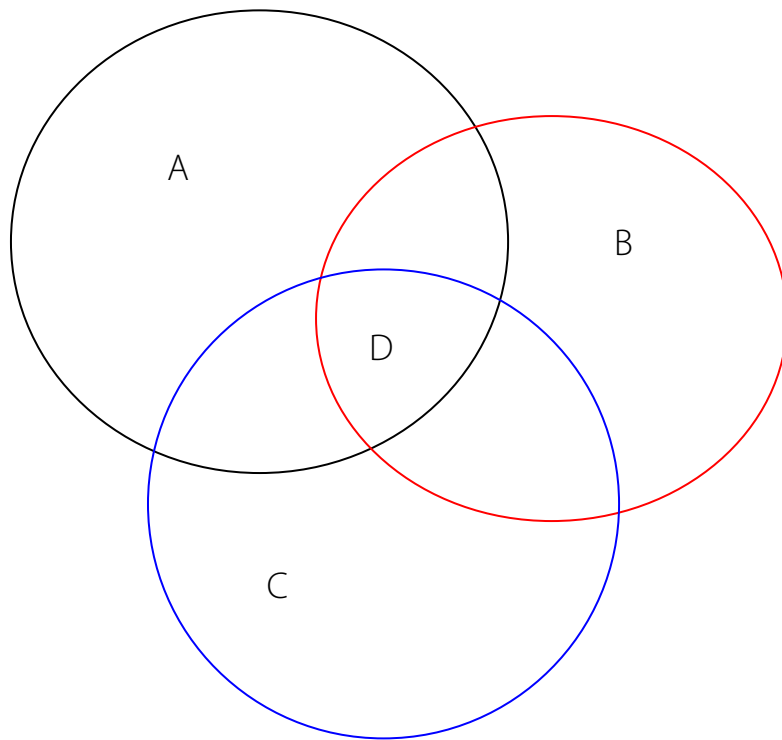
Dasto fertejit áššiiguin bargojuvvot nu ahte daid oktasaš prinsihpaid vuodul sáhtta dárbbuid konkretiseret mánggaid diliide ja hástalusaid.

Dát oahput ja kurssat sáhttet ásahuvvot sihke nu ahte addet oahppočuoggáid muhto seammás čadnojit ovdánahttinbarguide. Ovttaskas oahpaheaddji ovdáneapmi nie čadno dihto oahppodili ja skuvlla konkrehta buorideapmái. Ovttaskas oahpaheaddji gealbu jurddašuvvo nie leat seammás sihke vuodđun, oassin ja lassin fierpmádatsiskáldas doaimmaid.

Fierpmádatsiskáldas doaimmat leat doaimmat maid fierpmádat ieš lágida daid hástalusaid vuodul mai oasseváldit vásihit iežaset bargosajis ja maiguin ovtas barget kritihkalaččat ja konkrehtalaččat. (geahča omd. kap. 4.1)

Diekkár vuohki sáhtta maid gohčodit servvodat- ja kultuvrra ektui profeshonaliseren.

Dás vulobealde áigut soames áššái gullelaš hástalusa čilget. Vuos geahččalit govvet dárbbu (dás heivehuvvon) Venn-diagrámma prinsihpain.

Govus 10. lešguđetlágán dárbuid duhtadeapmi gealbohuksema ja fierpmádatbarggu bokte čilgejuvvon Venn-diagrámmain.

Dán govvosis riekkis A mearkaša ovttaskas bargi/olbmo persovnnalaš vásihus dihto konkrehta dilis ovta oahppoásahusas dihto báikegottis. Riekkis B lea viidát sámi ollislaš oahppodilli. Riekkis C gis govvida vejolaš fágalaš rievdadeami sisafievrrideami; dat mearkaša profešuvnnalaš ođasmáhttin dárbbu A dilis ja B dilis.

A dilli lea oasáš viidát vejolaš sámi oahppodilis B, mas oktiibuot leat mánnggalágan vejolaš A dilli. Eai buot bealit osiin A ja B leat ovttaláganat. Sáhtta namuhit áššiid dego sosioekonomálaš eavttut, kultuvrralaš eavttut, historjjálaš eavttut, giella-eavttut, oahpahusdássi mas bargá jna. A ja B gaskkas lea gal oktasaš oassi AB, mii sáhtta leat bargiid ja ásahusaid oktasaš referánsa. Oktasaš referánsa AB ii leat juohke

dáfus čielggas, ii AB viidodaga sturrodaga iige AB dili konkrehta sisdoalu dáfus. Dattege lea vejolaš AB vuodul bargat ovttas. AB lea dat mii áššis guoddá ipmárdusa sámi oktasaš searvevuoda. Dattege searvevuoda vuolggasadji ja vuodđu gávdno konkrehtalaččat A dilis ja B dilis. Dan dihte ferte A ja B atnit árvvus, namalassii sihke sámi servvodagaid girjáivuoda, muhto maiddai mii čatná diliid oktii. Hástalus lea fuobmát/oaidnit oktavuodaid dahje maid erohusaid gaskal A ja B, ja ráddjet mii/gokko lea oktasaš ja mii lea ovttaskas olbmui dahje dilálašvuhtii čadnojuvvo.

Riekkis C galgá dás govvidit fágalaš dili maid galgá ovddidit. Dat lea dán konkrehta oktavuodas namalassii juogo gealbolokten, skuvlaovdánahttin, dahje fágaovdánahttin. Dakkár fágalaš ođasmáhttima sisafievrrideamis lea ulbmil váikkuhit A dilálašvuhtii, B dilálašvuhtii ja dasto maid AB oktavuhtii. Lea prinsihpalaččat nu ahte vaikko oahppoásahus, oahppoásahusa sisdoallu, lágideapmi ja jođiheapmi orru mealgadii fágalaš ášši C, go daid galgá profešuvnnalaččat ovddidit ferte gávdnat čovdosiid A, B ja AB vuodul ja eavttuid mat addet buoremus vejolaš bohtosa. Dan gávdná go láchce oktavuoda gaskal A, B ja C ja dan bokte gávdná D.

10.3.6.2 Fállat vuodu ollislažžan

Dan bajábealde namuhuvvon prinsihpa dihte ferte oktanis fállujuvot sámi skuvlla vuodđojurdagiid, áigumušaid ja hástalusaid skuvlen vai fágabargu ja sámi skuvlla oppalaš mihttomearit ja doaimmahástalusat gártet oasit seamma barggus ja proseassas.

Dat berre ásahuvvot systemáhtalaš vuogi mielde vai áiggi badjel joksá buot guovlluid, vaikko ii juste seamma áigge. Dan sáhtta čađahit gealbohusen oahpu ja fierpmádat oktavuodaid bokte guovlluid mielde organiserejuvvo. Dás jurddašuvvo vejolašvuhta oahppat lassi fága ja bargovugiid dego vuodđogálggaid ektui. Muhto dat ferte dađistaga sisafievrriduvvot praksisii dakkár dilis ahte oažžu bagadallama sihke bargokollegain (Lauvås earáiguin 1999) ja olggobealde viidát guovllu bagadallanfierpmádagas.

Eará dárbbášlaš bealit leat ollašuhhtit ovdánahttima oahppevaš skuvla váldo-prinsihpaid ektui ja vásihusoahppama bokte. Dát bealit leat čielggaduvvon sierra muhto galget vuhttot eaktun organiseremii.

10.4 Organiseren

10.4.1 Sámi oahpaheaddjefierpmádaga organiseren

Olahusmihttomearri (geahča ulbmil kap. 10.1) oahpaheaddjefierpmádagain gokčá sihke ovttaskas oahpaheaddji ja skuvlla gealboloktema ja ovdánahttima. Dat guoskkaha sihke fáktadieđuid sisafievrridit, dat guoskkaha ipmárdusa ja gálggaid ovdánahttima, praksisa buorideami, ovttasbarggu lágideami ja ovdánahttima, ja olles skuvlla organisašuvnna doaibmama ovdánahttima.

Dat sisttisdoallá maid oahpaheaddji ja skuvlla gearggusvuhtii doaimmalaččat ja dihtomielalaččat ráhkkanit dustet rievdademiid ja hástalusaid oppalaččat doaibmat sámi oahpahusain. Dát olahusmearit bohtet ovdan čielggadeamis kap. 10.1, muhto buot čielggadeami oasit čatnasit dása (geahča omd. kap. 7 ja 8). Dát galgá dáhpuhuvvat vuogádatlaš bargovugiiguin ja oahppevaš skuvlla ja vásáhusoahppama prinsihpaid vuodul (geahča kap. 8). Dat galgá ásahit buoriduvvon gearggusvuoda dustet, vuodđudit ja viidáset hukset álgoálbmot prinsihpaid (geahča kap. 3) sihke máhttoloktema (M06S) čuovvulahttima ja dárbbuid mat muđui čuvvot sámi skuvlla hástalusaid.

Oahpaheaddjefierpmádat sáhtta nie veahkehit ovdánahttit dárbbášlaš rievdademiid ollašuhhtima. Dat veahkehit boktit beroštumi ja cegget máhtu dahkat buorideami dihte. Dat galgá ollašuvvat sihke dihtomielalaččat välljejuvvon strategijaid bokte, vuogas organisašuvnna kultuvrra ásaheami bokte ja oahpaheaddji dihtomielalaš praksisa bokte (geahča omd. kap. 3.8 ja govus 1).

Oahpaheaddjefierpmádaga berre cegget nu ahte das lea okta váldofierpmádat mii lea virggálaš fierpmádat.

Dasa sáhtta laktit fáddáfierpmádagaid dárbbu ja vejolašvuoda mielde.

10.4.2 Sihke geatnegahtton ja eaktodáhtolaš

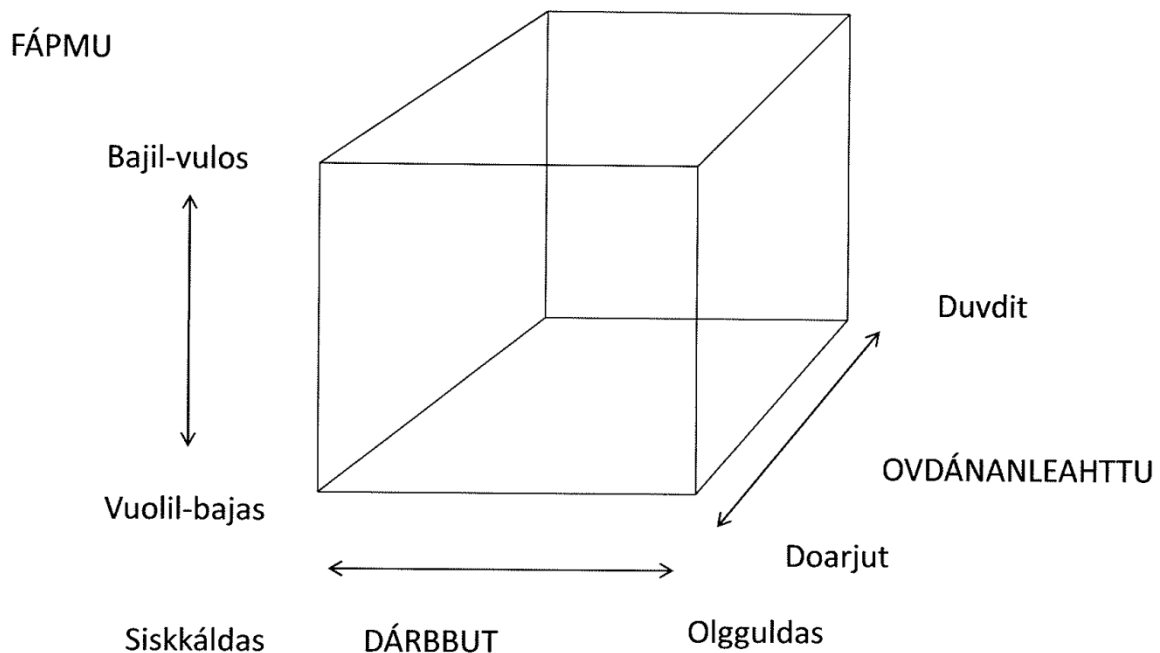
Čuovvovaš evttohusas geahččalit earuhit gaskal politihkalaččat sisafievrriduvvon ortnegiid čuovvuleami ja profešuvnnalaš ovdáneami čuovvuleami. *Máhttolokten – Sámi* ja *Sámi oahppoplakáhtta* vuolggageaba dihtolágán čuovvulandárbbuid mat vulget bajimus politihkalaš dásis ja galget čuovvulahttojuvot gitta oahppi vásihusa dássái. Dakkár ortnet lea čielga bajil-vulos stivrenortnet. Ortnet mearrida dihto muddui makkár prinsihpaid ja máhttodárbbuid galgá vuoruhit oahpaheaddji-barggus. Dat lea láchkaortnet mii gal lea jurddašuvvon galgat čađahuvvot muhto mii diehtit das soitet oasit dahje bealit báhcit dagakeahhtá.

10.4.3 Profešuvnnalaš ovdáneami dárbbut

Profešuvnnalaš ovdáneami dárbbuid čuovvoleapmi lea eanet buohtalasvuoda ortnet, vuosttažettiin ipmirduvvon *kollegiála* ortnegiin. Dat sáhtta leat oahpaheaddji beroštupmi ja bargovásáhus masa son ohcá ovttasbarggu ja ovttas earáiguin son duddjo čovdosa. Dakkár sosiála konstruktivistalaš vugiin oahpaheaddjit searválaga vuolggahit de ođđa fuomášumiid mat gilvojuvvojit viidáseappot, ja sáhttet maid láktasit máhttun stuorit jovkui. Mii sáhttit dan ipmirdit vuolil-bajás proseassan ja mii ipmirdat dan vuosttažettiin vuolgjit fágalaš beroštumis ja fágalaš dárbbuin. Dat sáhtta ipmirduvot eaktodáhtolaš proseassan muhto vuosttažettiin dat lea oassin barggus maid mii vuordit oahpaheaddji berre sihke hálddašit ja doaimmahit.

Gávdnojit mánga vejolašvuoda dulkot movt skuvlaovdánahttima dáhpáhusaid sáhtta ipmirdit ja hálddašit vai gártet vuogas dáhpáhusat. Schratz ja Steiner-Löffler (Abrahamsen ja earát 2010 s 146) leaba ásahan ovttas vejolaš čilgenvuogi.

Schratz ja Steiner-Löffler
skuvlaovdánahttinguđahas

Govus 11. Skuvlaovdánahttinguđahas (Gáldu: Abrahamsen ja earát 2010). Sámás: Jan Henry Keskitalo.

Vuosttaš oassi čilgehusas, láskkonjuolggat, galgá govvidit dárbbu. Dás lea jearaldat lea go ovdánahttinbargu vuodđuduvvon olgguldas vai siskkáldas dárbbuid váras. Nubbi oassi, ceaggut, čilge gos vuolgá fápmu ásaht skuvlaovdánahttima. Dán bokte sáhtá čilget makkár fápmooktavuođat leat ovdánahttinbargus.

Gova čiknodat ges addá vejolašvuođa čilge makkár árijain bargu ovdána.

Dárbbáša go vuosttažettiin doarjaga vai ferte go duvdit ovddas? Evttohuvo ipmirdit buoremus čovdosiid gávdnat dilis mat leat gaskamuttus rávddaid siskko-bealde leažžá dal sáhka dárbbuid ektui, fámu ektui dahje ovdánahttinleahtu birra. Muhto sáhtá maid ipmirdit ahte go lea dásseid deatta goappašiid bealde de rahčamušat soitet buorebut lihkostuvvat. Dán sáhtá ipmirdit dainna lágiin ahte nuppástuhttinvigamuš maid álohii ferte olgguldasat ja bajil – vulos duvdit

ovddasguvlui das eai leat ii oru vejolašvuohta seailut organisašuvdnii, praksis ii boađe rievdat namuhanveara.

Oahpaheaddjefierpmádaga doaimma dakkár bajábealde čilgejuvvon ipmárdusain mávssašii omd. vuos ahte jodiheaddjit váldet ovddasvástádusa ja dorjot ovdánahttinjurdaga ja plánejit dárbbalaš vuoruhemiid ja resurssaid barggu váras. Muhto lea dárbu oažžut bargiid mielde prosessii, fállat gealboloktema, plánen- ja doaimmaresurssaid. Dat gáibida dárbbu gilvit ipmárdusa bargiide, movttiidahttit bargiid, ásahit luohtehahtti ortnegiid bargiide, ja čuovvuláhttit dáid ortnegiid. Bargiid dahje oahpaheddjiid beroštumi haga ii leat vejolaš joksat lihkostuvvama. Bargi ferte sihke dovdat iežas bivnnuhin ja oažžut veahki viidáset doibmii. Son ferte dovdat barggu sutnje gullevažžan.

li dáidde buot áiggiid nu čielggas oaidnit erohusaid dahje earuhit gaskal das namuhuvvon geatnegasvuođa ja friddjavuođa. Diehttelasat sáhtta čuožžilit profesuvnnalaš ovdáneami hástalus aitto fal dego oahppoplána ođasteami bokte. Dan duogábealde sáhtta leat duohta fágalaš dárbu ja beroštupmi. Sáhtta ákkastallat ahte politihkalaččat plánejuvvon ođasteapmi diehttelasat geatnegahtta profesuvnnalaš čuovvuleami.

Diekkár proseassas sáhtta geavahit fierpmádatbarggu, muhto das leat de mihttomearit ja gáibádusat mat bidjet eavttuid fierpmádatbargui, ja nu ii gártta fierpmádatbargu dakkár ipmárdusain álohii friddja, kreatiiva profesuvnnalaš proseassa. Ideála dilis fierpmádatproseassa vuodđuduvvo profesuvnnalaš ovdáneami dárbbuid čuovvuleapmin. Dalle biddjojit fágalaš beroštumit, fágalaš hástalusat ja čuolmmat vuodđun fierpmádatásaheapmái. Mii oaidnit dás leat erohusat gaskal geatnegasvuođa ja ollislaš profesuvnnalaš friddjavuođa. Muhto nuppi dáfus vuolgá oahpaheaddji dilálašvuođas son galgá maid čuovvuláhttit oahpahusa njuolggadusaid.

Stuorimus erohus dakkár dilis dáidá gullat skuvlaeaiggáda ja oahpahuseiseválddiid geatnegasvuhtii. Geatnegahtti rievdadusaide vurdo ásahuvvot virggálaš ruhtadanortnet ja organiseren. Ođasmáhttin mii lea njuolggadusa rievdadeami čuovvuleapmi vuolggaha ruhtadandárbbuid, resurssaid vuoruhemiid, gelbbolašvuođaloktema dárbbuid, jnv.

Fierpmádagat mat ásahuvvojit eanet friddja profešuvnnalaš beroštumi vuođul dáidet eanet gártat gillát bargoáiggi ja ruhtadeami vátnivuođa. Nuppi dáfus nu movt lea čujuhuvvon, dakkár profešuvnnalaš fierpmádagat go dat ollašuvvet gártet maid buorin skuvllaide ja oahpaheddjiide. Lassin vel, fierpmádatbargu beroškeahtá leažžá dal njuolggadusaid sisafievrrideami vuođul dahje ii, lea buoret go bođu kurssat ja bargobájit, muhto seammás dat berrejit leat oassebargoreaidut fierpmádatproseassas.

10.4.4 Politihkalaččat sisafievrriduvvon ortnegiid ollašuhhtin

Dás vuos geahčadit álggus vuos vuođu olles vuogádaga nuppástuhttimis mii lea eaktun buot eará beliide.

10.4.4.1 Máhttolokten – Sámi ja Sámi oahppoplakáhtta geatnegahtá

Máhttolokten – Sámi ja Sámi oahppoplakáhtta geatnegahttiba skuvlaeaiggáda ja oahpaheadji seammás go dat buktá gelbbolašvuođaloktendárbbu. Dat addiba ođđa njuolggadusaid mat galget čađahuvvot, mat seammás leat profešuvnnalaš hástalusat. Dása ferte sihkkarastit buori ja áigeovuodilis máhttovuođu mii sihkkarastá ahte skuvllat ovdánit rievttis guvlui oppalaččat ja oktasaš ipmárdusain. Dán dássái gullá bargat sámi skuvlla vuodđohástalusaiguin nu movt čielggadeapmi lea čujuhan. Máhttovuođđu ferte leat áigeovuodilis sihke sámi oahpahusdutkan ja ovdánahttinbarguid bohtosiid ektui, ja riikkaidgaskasaš máhttovuođu ektui. Dasa gullet maid álgoálbmot- ja sámi oahpaha láidesteaddji kvalitehta prinsihpat. Viidáset galgá dasa laktot máhttu skuvllaid strategijaid, ásahuskultuvrra ja praksisa

hástalusain oktan skuvllaid organiserenteoriijas dego oahppevaš organisašuvdna ja skuvllaid dássedis ovdáneapmi. Dasa gullá maid oahpahusa jođiheapmi guovddáš áššiin.

Skuvlejupmi ja fierpmádat ferte fátmastit sihke Máhttolokten oahpahusa prinsihpat Sámi ja Máhttolokten – Sámi vuodđogálggaid.

Dán máhttovuođu sáhtá sisafievrridit vuos lassioahppofálaldaga ja dasto fierpmádatásaheami vuodul buohtalas dáhpáhusan. Dás ferte sihke sámi ollislašvuohta muhto seammás báikkálaš dárbbuid vuhtiiváldit.

Oahpaheaddjioahpu ásahus mas lea gelbbolašvuohta sámi oahpahusáššiide sáhtá fállát oahpu vuos oktasaš kurssa bokte sierra guovlluid kursadolliide omd. hálddašanguovllu suohkaniidda.

Dakkár kursadoallit ásahit miehtasámi guovddáš fierpmádaga mat das maŋŋil ovttasbarget viidáseappot ja ožžot bagadallama oahpaheaddjioahppoásahusas. Sii gis fáallet ja heivehit kurssaid suohkan/skuvladássái dađi mielde go skuvlaeaiggádat ja oahpaheaddjit mearridit dán dási organiserema.

Dien vuodul ásahuvvojit *kollegiála* fierpmádagat mat barget báikkálaš hástalusai-
guin skuvlaovdánahttima- ja pedagogalaš ovdánahttima váras. Dat dáhpáhuvo oahpaheaddjifierpmádaga vuodul maid skuvlaeaiggát sáhtá organiseret skuvla-
dásis ja suohkandásis muhto maid dai go lea vejolaš suohkaniid ja guovlluid gaskas.

Fierpmádagaide berre ásahuvvot *mentor-ortnet* mii lea bagadallanortnet masa skuvlaeaiggát oastá veahki gelbbolašvuodaásahusas okto dahje ovttas earáiguin ja kollega-bagadallanortnet mii čadno *mentor-ortnegii*.

Oassálastin fierpmádagas lea prinsihpalaččat eaktodáhtolaš ja lea fállaldat. Dattege go vuos searvá de geatnegahtá. Dat lea maid rabas earáide olggobealde sámi hálddašanguovllu ja miehta sámi. Dattege ruhtadeapmái sáhtá čatnat geatnegas-
vuoda čadhit ovdánahttinprošeavttaid ja searvama bagadallanortnegiidda.

10.4.4.2 Stivrenjoavku

Dakkár bajábealde namuhuvvon ortnega váras berre ásahit stivrenjoavkku mas leat mielde proseassa bealálaččat skuvlaeaiggádat ja oahpaheddjiid áirasat. Stivrenjoavku dahká vejolažžan hálddašit fierpmádaga oppalaččat ja rávvet fierpmádagaid ásaheami, mearrida vuoruhemiid ja organiseremiid, ásahit gulahallanortnegiid ja diehtogilvima. Stivrenjoavku ovddasvástida árvoštallanortnegiid, raporterema ja oktavuoda olggos guvlui ruhtadeddjiide ja eiseválddiide. Stivrenjoavku maid ovddasvástida ja hálddaša oktasaš ruhtadanbarggu, ruhtajuohkima oktasaš ruhtadanhivvodagas ja daid ollislaš ekonomalaš raporterema. Ruhtahálddašeapmi ferte soabaduvvot vai deavdá juolludeddjiid gáibádusaid.

Dakkár stivrenjoavku sihkkarastá oktavuoda ja oktiigullelašvuoda hálddašanguovllu suohkaniid gaskkas ja skuvllaid ja oahpaheddjiid gaskas. Stivrenjoavku berre oktiibiddjot nu ahte oktiibuot vástida oahpahusa dásiide ja iešguđet sámi guovlluide. Sámi guovllu skuvlaeaiggátáirasiin galgá leat eanetlohku nammaduvvon sámegeiela hálddašanguovllu suohkaniid ovttasbarggu bokte ja sámi joatkkaoahpahusa bokte.

Stivrenjoavku ásaha alcces áššedovdi čehpiid/ásahusaid dárbbu mielde ja dahká singuin šiehtadusaid. Stivrenjoavku maid ásaha alcces dárbbu mielde bargojovkkuid dustet ođđa áššiid ja doaimmaid.

10.4.4.3 Koordinerenčállingoddi

Jus fierpmádagat galget bures doaibmat de ferte ásahit buori diehtujuohkinortnega ja koordinerema (stivren ja vuoruheamit gullet stivrii). Koordineren čállingotti hámis bargá diehtujuohkinbargguid stivrenjoavkku ovddas, hálddaša oktasaš diehtujuohkima ja web-siiddu, hálddaša beaivválaš čuolmmaid, čohkke- ja pláne áššiid maid stivra galgá áigu čoavdit. Čállingoddi maid čohkke ja systematisere

raporttaid ja daid doalvu stivrii. Dakkár čállingoddái berre bidjat fierpmádaga ruhtahálddašeami oktasaš oasi.

Lea stuora ovdamunni jus dakkár čállingoddi ásahuvvo soames gelbbolašvuoda-ásahussii/guovddázii mas lea sihke sámegiellgelbbolašvuoha, sámi kulturgelbbo-lašvuoha ja oahpahuš/skuvlaovdánahttingelbbolašvuoha. Dat berre maid álkit sáhttit gulahallat ja hálddašit profešuvnnalaš koordineremiid universitehta- ja allaskuvlabirrasiidna.

Dakkár čállingoddi ii evttohuvvo ásahuvvot ođđa ásahussan muhto oassedoaimman dakkár ásahussii dahje ásahusaidda ovttasbargguide man bokte lea vejolašvuoha doarjut fierpmádagaid hálldahuslaš, fágalaš kurssaiguin, bagadallamiin ja dutkamiin.

Orru lunddolaš jurddašit ásahit čállingotti sámii oahpaheaddjeohppui juogalágan rápmasoahpamuša vuodul.

Čállingotti vuollái sáhtta ásahit juohke giellaregiovnaide koordináhtora mii rávve ja láidesta guovllus vuoruhuvvon fierpmádatdoaimmaid. Dáid sáhtta jurddašit ásahit sámii resursaskuvllaide (omd. otná julevsámii resursaskuvla modealla mielde) vai koordináhtoris lea fágabiras mas doaimma.

Sámegiela gelbbolašvuoha ja sámii kulturgelbbolašvuoha ferte leat guovddázis ja láidesteadji prinsihppa vuodđun koordinerenčállingotti doaimmami.

10.4.4.4 Fáddáfierpmádagat

Fáddáfierpmádagat leat fierpmádagat mat ásahuvvojit dárbbu ja vuoruheami vuodul oppalaš sámii oahpaheaddjefierpmádaga ortnega siskkobeaide.

Dat galget gokčat ja sihkarastit Máhttoloktema vuodđogálggaid báikkálaš heiveheami rávagihppagiid vuodul. Fáddáfierpmádagat ásahuvvojit váldofierpmádaga máhttovuoddu ja prinsihpaid ala muhto galget fuolahit erenoamáš barggu vuodđo-

gálggaid oktavuodas. Dat huksejit vuoddu vuodđogálggaid konkrehta čađaheami skuvlla ja praktihka dásis. Nie gávnnadit ja čovdašuvvot áššis sihke virggálaš ja kreatiiva bealit.

Sámedikkis lea erenoamáš ovddasvástádus guovtti oahpahusfágii: sámeigiella ja duodji. Dáid oktavuhtii lea earenoamáš ovddasvástádus ásahit doaimmi fierpmádagaid.

Seamma ládje lea oahpponeavvodilálašvuohta earenoamáš hástalus sámi skuvlaeiseválddiide ja skuvlaeaggádiidda. Digitála gelbbolašvuohta lea gal juo oassin Máhttoloktema vuodđogálggain. Dattege gárta vuoruhit oahpponeavvohástalusa viidát go digitála gelbbolašvuođa okto duste. Ferte ásahit nana didaktihka vuoddu oahpponeavvoovdáneapmái ja buori skuvlejumi digitála fierpmádatpedagogihkas.

Gáiddusoahpahus mielddisbuktá hástalusaid maid sáhtá muhtin muddui čovdit fáddáfierpmádaga bokte.

Sámi mánáidgárdefierpmádat berre maid organiserejuvvot oassin sámi oahpaheaddjifierpmádaga stivrra vuollái.

10.4.4.5 Dán oasis evttohit fierpmádaga organiserema vejolaš fáttáid

10.4.4.5.1 Gelbbolašvuođaloktenprográmma

Gelbbolašvuođalokten sáhtá čađahuvvot lassioahppokurssaid, joatkkaoahppofálaldagaid ja semináraid/bargobájiid oktavuodas. Lea ávkkálaš jus báikkálaš skuvlaovdánahttinprošeavttat ja pedagogalaš ovdánahttinbarggut čadnojit oktii oahpuin nu movt čilgejuvvon kap. 10.2 álggus.

Fierpmádagat vuodđuduvvojit čuolmmaide mat ihtet barggadettiin gelbbolašvuođaloktenfáttáin ja dáhtu ja dárbbu praksisa buoridit. Dat goallostuvvojit ovdánahttinbargguide juogo skuvladásis (skuvlaovdánahttin) dahje pedagogalaš

ovdánahttinbargguide (masa earjkiloahpaheaddjit servet), dahje juo smávit čuolmmaide ja fáttáide.

Dás buktit árvalusaid guđe fáttáiguin sáhtta bargat

Fáttát čujuhit guovddáš prinsihpaide ja viidodagaide maid Máhttolokten – Sámi sisafievrrida. Daid ferte ipmirdit ja duohtandahkat daid viidát prinsihpaide masa čielggadeapmi čujuha. Prinsihpaid ollašuhttin dáhpáhuvvo go čađahuvvojit ja konkretiserejuvvojit buot oahppoplánadásiin gitta oahppi vásihuvvon oahppoplána rádjái. Dan dihte dat guoskkaha sihke sisdoalu válljema, oahpu organiserema, bargovugiid válljema ja árvoštallama.

Gealbolokten virggálaš hámis lea okta dain dárbbuid ja vuoruhemiiguin mii bohtá ovdan geavaheaddjijearahallamis.

Sámi oahpahusa prinsihpat ja kvalitehtat

Láidesteaddji prinsihpat

- Álgoálbmot vuoigatvuodát (ILO 169, ON Álgoálbmotjulggaštus)
- Olmmošvuoigatvuodát
- Mánáid vuoigatvuodát (ON Mánáidkonvenšuvdna)
- Álgoálbmot kvalitehta standárdat (UNESCO ja eará)
- Sámi oahppoplakáhtta, ja M06S prinsihpat ja sámi skuvla
- Sámi skuvlla báikkálaš heiveheapmi M06 báikkálaš heiveheami prinsihpaid vuodul
- Jođihanbargu sámi oahpahasas
- Bargu árbevirolaš máhtuin sámi oahpahasas – lahknanvuogit ja prinsihpat

10.5 Makkár fierpmádagaid cegget

Sivas go vejolašvuodát sáhttet mánnga de välljet buktit soames ovdamearkka fierpmádatfáttáide mat sáhttet juogo ásahuvvot sierra fierpmádahkan dahje časkojuvvot oktii ja baicca lehket lunddolaš proseassa mas váldobargoášši molsašuvvo. Mii välljet ásahit vuos ovttá ovdamearkka.

10.5.1 Álgoálbmotoahpahusa prinsihpaid ja kvalitehta vuhtiiváldin ja sisafievrrideapmi

Čujuhus: Máhttolokten – Sámi Oahppoplánabuvttus:

- Oahpahusa prinsihpat – Sámi (s.35)
- Sámi oahppoplakáhtta (s. 35)
- Sosiálalaš ja mánnggakultuvrralaš gelbbolašvuoha (s. 37)
- Oahppama ja oahppanstrategiijaid movttiidahttin (s. 37)
- Ohppiid mieldeváikkuheapmi (s. 37)
- Heivehuvvon oahpahus ja ovttadássásaš vejolašvuoha (s. 38)
- Oahpaheddjiid ja bagadalliid gelbbolašvuoha ja rolla (s. 39)
- Ovttasbargu ruovttuin (s. 39), ovttasbargu báikkálaš servodagain (s.40)

Álgoálbmotoahpahusa prinsihpaid ja kvalitehta mearit, nu go oassi dain ovdanbohtet Sámi oahppoplakáhtas ja Oahpahusa prinsihpat – Sámi (Máhttolokten Sámi Oahppoplánabuvttus 2008 geahča bajábealde) galget biddjot eaktun oahpaheaddjifierpmádaga ceggemii ja dasa gullevaš gealboloktema sisdollui ja fierpmádaga organiseremii.

Dalle lea oahpaheaddjifierpmádahkii sihkkaraston doaibmavuodđu oahpahusa prinsihpaid ja árvvuid bokte. Dakko bokte prinsihpat ja árvvut seammás gártet oahpaheaddjifierpmádaga bokte vuodđun sámi skuvlla viidáset ovdáneapmái. Oahpaheaddjifierpmádaga galgá de bures sáhttit ákkastallat leat oahpahusdoaimma lánkaásahusa áigumuša ja viidodaga siskkobeaide. Dalle lea easka

oahpaheaddjifierpmádaga doaibma ja oassálastin oassin skuvlla ja oahpahusa dábálaš plánemis ja praksisa ovdánahttimis sihke skuvlla vuogádatdásis.

Muhto lassin dasa, oahpaheaddjiefierpmádat lámhá vejolašvuođa dihtomielalaččat ovttas ovdánahttit skuvllaid ja skuvllain buot beliid.

Dát vuodđu galgá fierpmádatbarggu bokte vuohkkasit váikkuhit skuvlla ja oahpahusa dási strategijjaide, kultuvrii ja praksisii. Skuvlla eaiggát ja skuvla galget dihtomielalaččat dihkadit iežaset bálgá ovddasguvlui ja ollašuhttit prinsihpaid ja kvalitehta. Sii galget cegget ulbmiliid, ásaht ja vuoruhit sisdoalu, čujuhit movt ollašuhttit ulbmiliid ja sisdoalu, ásaht vuogas organisatuvrralaš oahppama, ja bidjat meriid ollašuhttima árvoštallat. Dat galgá maid vuohkkasit laktojuvvot ja váikkuhit skuvlla kultuvrii, namalassii makkár dábiiguin ja struktuvrraiguin doaibmat. Oahpaheaddji iežas praksisii fas galgá dihtomielalaččat ásaht ja čatnat oktii áigumušaid, sisdoalu, ja barggu oahppanstrategijjaiguin kritihkalaš refleksiiva proseassa bokte.

Dan ferte deavdit sihke gelbbolašvuodáloktema bokte skuvlejumi hámis ja praktihka buorideami bokte. Prinsihpat ja kvalitehta gáibáduosat guoskkahit buot áššiide ja beliide skuvlla doaimmain.

Dat guoskkahit sihke skuvlla ekonomalaš, sosiála ja politihkalaš struktuvrii (govus 2), ja dan bokte galget váikkuhit sihke ulbmilvuogádahkii, rápmavuogádahkii, njuolggadusvuogádahkii ja árvoštallamii (govus 2). Buot dát struktuvrralaš oasit ja daidda gullelaš vuogádagat váikkuhit oahpahusa čađaheapmái ja oahppi oahppamii. Dát vuogádat maid fáttmasta (govus 3) báikkálaš eavttuid, sihke otná dili ja historjjálaččat, virggálaččat ja eahpevirggálaččat, ja viidát didaktihka dili ja proseassaid (govus 5 ja 6).

Dan dihte fertejit leat mielde buot skuvlla oassálaččat: olles skuvlabiras; sihke eaŋkil oahpaheaddjit; skuvllaid jođiheaddjit; vanhemat ja skuvllaid eaiggádat. Buohkain ferte leat vuodđoipmárdus ja -máhttu áššis ja ipmárdus ja gálggat movt ášši

ovdánahttit ja hálddašit su iežás ovddasvástádusa guovdu. Seammás ferte dán bokte hukset miehtá sámi ollislašvuoda, iige juohkit sierrá guovlluide ja dásiide. Buohkat fertejit oahpásmuvvat ja dovdat prinsihpaid ja buoremus lea go skuvlejumi ii biđge bearehaga muhto dásiid čatná oktii.

10.5.1.1.1 Skuvlejupmi

Dakkár fáttá gelbbolašvuodaloktemii gullá vuosttaš ceahkkin skuvlejumi bokte oahppat prinsihpaid riikkaidgaskasaš áigeguovdilis álgoálbmot oahpahusvuoigatvuodaid ja kvalitehtagáibádusaid birra. Skuvlejupmái gullá čuovvut logaldallamiid, aktiiva oassálastin ságastallamis, lohkat áigeguovdilis teavsttaid ja čađahit sihke njálmmálaš ja čálalaš ákkastallamiid. (geahča omd. kap. 6 oktan gullelaš girjjálašvuodain ja Gáldu Čála nr. 2/2009 s. 20 – 25, Máhttolohten Sámi).

Skuvlejupmái ferte maid gullat movt prinsihpat ja kvalitehta gáibádusat gullet otná sámi oahpahusvuogádahkii ja oahpporeformma M06S čuovvuleapmái. Seammás ferte skuvlejupmi dan mađe oppalaš ahte dat lea doallelaš beroškeahhtá ovttá reformma dihto meriid. Ođđa reformmat ja hástalusat ain čuožžilit, nu ferte skuvlejupmi leat nanus ja vuđolaš dustet ođđa vejolaš hástalusaid.

Prinsihpaid ollašuhhtin gullá maid fágaide, bargovugiid válljemii ja skuvlla organiseremii. Prinsihpaid ferte dulkot fágalaš proseassaid sisa ja organisašuvnna proseassa sisa. Dat gáibida skuvllas dárkilis fágalaš plánema mas lea vuodđun ja viggamuššan boadus sámi servvodaga ja sámi skuvlla sosiála oktavuoda nannen ja sámi kultuvrra ja sámi skuvlla kultuvrra riggodahttin (Hirvonen 2004, Keskitalo 2009, Lauhamaa 2009 ja Keskitalo (b) 2010). Seammás ferte leat nu konkrehta go vejolaš vai basta buohtastuvvot govus 1 golmmačiegaga ektui: strategiiija, ásahuskultuvra (skuvla) ja oahpaheadji praksis. Vai dát diehtu, ipmárdus ja máhttu bures sajáiduvvá beaivválaš doibmii de lea dárbu hárvánit duohta dili prosessii bagadallanortnega vuodul. Oahpásmuvván dása lea vuos oassin skuvlejumis go ásahuvvojit ságastallanjoavkkut čuolmmaid ektui mat čuožžilit ságastallamiid bokte.

10.5.1.1.2 Hárjáneapmi duohta dillái čađahit prinsihpaid

Nubbi ceahkki lea dáid prinsihpaid ja kvalitehtaid bagadallama vuođul sisafievrridit oahpahusvuogádaga iešguđet dásiide ja doaimmaide. Dása ferte ásahit bagadallanortnega masa čadno oahpaheaddjioahppoásahus mas lea čiekŋalis gealbu sihke álgoálbmot prinsihpaide ja dáid pedagogalaš hábmemii sámi skuvlii.

Jus galgá ollašuhhtit oahppevaš skuvlla prinsihpa de ferte daid bargoortnegiid čuovvut sisafievrrideami ja hárjáneami oktavuodas. Jus galgá olahit bistevaš ođasmáhtti dili ja dásseidis ovdáneami de dat oassi ferte čadnot duohta skuvladillái. Skuvlla báikkálaš heiveheapmi galgá čađahuvvot M06S oktavuodas. Álgoálbmot ja sámi prinsihpat gullet dakkár heiveheapmái muhto báikkálaš dilálašvuođat leat mealgadit iešguđetláganat ja gáibidit dárkilis plánema báikki ja dili ektui. Dát oassi čađahuvo iešguđet skuvlabáikkis, muhto ovttasbargu, vásáhuslonohallan ja searvebagadallan lágiduvvo fierpmádathámis, mas maid leat sihke deaivvadeamit čoagganemiid hámis ja digitála fierpmádatoktavuođat.

10.5.1.2 Eará fáttát mat orrot vástideame álgoálbmot prinsihpaide ja kvalitehtavuordámušii

Dás namuhit eará ovdamearkkaid fáttáide man vuođul sáhtta cegget fierpmádagaid. Dáid sáhtta laktit sullasaš čađahanvuohkái go ovdamearka dás bajábealde. Dasa gullá skuvlejupmi, hárjáneapmi fievrridit ortnega duohta dillái ja fierpmádatbargu.

10.5.1.2.1 Skuvla oahppevaš organisašuvdnan

- Sámi skuvla oahppevaš organisašuvdnan ja skuvlaovdánahttin
- Pedagogalaš “birgen” ja “verddehuksen” reaidun fierpmádathuksemis
- Reaidut sámi skuvlla skuvla- ja pedagogalaš ovdánahttinbarggus
 - o Akšuvdnaoahppan ja skuvlaovdánahttin
 - o Vásáhusoahppan ja skuvlaovdánahttin

- o Kollegabagadallan ja fierpmádatbargu
- o Akšuvdnadutkan ja skuvlaovdánahttin
- Álgoálbmot kvalitehta standárddaid báikkálaš sisafievrrideapmi fáddán skuvlaovdánahttimis

10.5.1.2.2 Vuodđogálggat M06S mielde

Vuodđogálggat

- M06S vuodđogálggaid báikkálaš sajáidahttin skuvllaid fágaide ja vuoruhemiide
 - o Álgolohkan sámegillii
 - o Sámeigiella fágan
 - Sámeigiella vuosttašgiellan ja Sámeigiella 1 bagadallangirjji vuodul
 - Sámeigiella nubbingiellan ja Sámeigiella 2 ja 3 bagadallangirjji vuodul
 - o Sámeigiella oahpahusgiellan eará fágain
 - o Matematihkka sámegiella vuodul
- Oahppanstrategiijat sámi skuvllas
- Digitála gálggat ja digitála reaidut sámi skuvlla fágain, skuvlaovdánahttimis ja pedagogalaš ovdánahttimis

10.5.1.2.3 Oahpponeavvopedagogihkka sámi oahpahusa váras

- Álgojurdagis oahpponeavvuide – oahpponeavvopedagogihkka akšuvdnaoahppama vugiin
- Fierpmádatpedagogihkka
- Njuovžilis oahppanarenat

10.5.1.2.4 Heivehuvvon oahpaheapmi ja máhttu oahppi birra sámi skuvllas

- Heivehuvvon oahpaheapmi prinsihpa rájes fágalaš-praktihkalaš doibmii
- Máhttu oahppi birra – reaidun oahpu heiveheamis ja differensieremis

10.5.1.2.5 Digitála gulahallan ja diehtujuohkin

Digitála fierpmádatásaheapmi lea sihke áigeguovdilis reaidun fierpmádatbarggus ja seammás áige- ja mátkeseastin. Dan bokte sáhtta čatnat oktii oassálastiid, doaimmahit gulahallamiid, deaivvadeamiid, logaldallamiid ja diehtujuohkima. Seammás sáhtta čatnat digitála vuodđogálggaid ovdánahttima digitála gulahallanortnega ovddidanbargui.

Oahpaheaddjijearahallan evttoha rabas ruovttusiiddu. Dakkár čoavddus berre čadnojuvot ásahussii mas lea gelbbolašvuolta sihke hálddašit rábas diehtujuohkima fágalaš eavttuid vuodul, ja maid ásahit joavkkuide sierra ságastallanlanjaid, oahppanreaidduid ja vuorkkáid.

Dakkár vuorkkát ja reaidut sáhttet ávkkálaččat báikkálaš plánema oktavuodas ja seammás maid ávkkálaš reaidun duohta dili barggus. Lea gal de eaktun ahte dasa čadnojit čovdosat mat heivehit skuvllaid sihke prográmmateknologijai ja garrareaidduide.

Ruovttusiiddu hálddašeami berre laktit oktii digitála reaidduid gelbbolašvuodáloktemiin. Dan dihte lea dárbbalaš ahte dat ásahus mii oažžu doaimma maid sáhtta ovddasvástidit gelbbolašvuodáloktema dohkálaš fágalaš kvalitehtain buohtalaga digitála gelbbolašvuodain.

Eaktun ferte Leahkit ahte digitála čovdosat galget doaibmat sámegilli ja ahte ovdánahttinbarggut mat čadnojuvvojit digitála čovdosiidda galget vuoruhit sámegiela. Nuppi dáfus lea maid dárbbalaš ásahit ruhtadanvejolašvuoda skuvllaide háhkat dohkálaš reaidduid.

11 Ruhtadeapmi ja resursavuogádagat

Dan sadjái go dušše árvoštallat ruhtadeami de ferte maid geahčadit makkár vejolaš resursavuogádagat gávdnojit maid sáhtta ávkkástallat.

Mii geahčadit dasto vejolaš ovttasbarggu ruhtadeami dihte ja maid ásahusaid mat sáhttet eará ládje ávkin fierpmádatproseassas.

11.1 Ruhtadeapmi eiseválddiid ovddasvástáduš

Jearahallamis bohtá ovdán vuordámuš ahte guovddáš skuvlaeiseválddit ja Sámediggi ovttas ruhtadit fierpmádatbarggu. Dál juo leat muhtin muddui ásahuvvon ruhtadanortnegat maid sáhtta ávkkástallat. Ruhtadanortnegat gávdnojit riikka-viidosas prošeavttaid/gálduid oktavuodas mat fállujuvvojit fágadepartemeanttas ja Oahpahusdirektoráhtas njuolga dahje fylkkamánniid bokte. Fállujuvvojit maid fylkkamánniid bokte skuvlaovdánahttinruđat dihto vuoruhuvvon áššiide. Leat maid skuvlaeaggádat (fylkasuohkanat) mat sáhttet ruhtadit ortnegiid.

11.1.1 Ruhtadanortnega ásaht gaskal eiseválddiid

Dakkár ruhtadanortnegat mat juo fállujuvvojit skuvllaide ja skuvlaeaggádiidda eiseválddiid bokte ferte maid atnit ávkin fierpmádatbarggu oktavuodas gokko fal lea vejolaš. Dattege dat ii atte sihkkaris ruhtadeami earret go jus lea vejolaš oažžut soahpamuša. Lea stuora ovdamunni jus nagoda čohkket iešguđet ruhtadeddjiin doarjaga oktasaš ruhtadangáldui mas sáhtta juohkit soabaduvvon ortnetvuodas mii addá sihkkarvuoda ja ovttadássaš ruhtadeami sohppojuvvot prošeaktaáigodahkii.

Sámediggi maid juo jahkásaččat fállá vejolašvuoda ruhtadit prošeavttaid vuoruhuvvon surggiide dahje doaibmabijuide. Daid ge ortnegiid berre geavahit go fal vejolaš.

Orru nu ahte stáhta dahje almmolaš ruhtadeapmi lea sihkkareamos ruhtadeapmi. Muhto jus galgá dorvvolaš dilis bargat guhkkit áigge de ferte ruhtadeapmi leat plánejuvvon ja lohpiduvvon.

Joksat dakkár ruhtadeami gáibida ovttasbarggu ja soahpamuša gaskal Sámedikki ja guovddáš skuvlaeiseválddiid. De sáhtta ásahtit gollojuohkima gaskal ruhtadeddjiid ja geavaheddjiid mat leat skuvlaeaiggádat. Čoavddus sáhtta leat ahte stáhta ovttas Sámedikkiin gollojuohkima bokte gokčet goluid mat leat čadnon proševtta stivremii, koordineremii, teknikkalaš veahkkedoaimmaid ja kurssaide. Skuvlaeaiggát lea gis mielde doarjume oasseváldiid sohppojuvvon iešmáksinosiin maid skuvlaeaiggát gokčá oahpaheddjiid ovddas.

Sihkkareamos čoavddus mii sáhtta doarjut buori bohtosa lea jus beallalaččat ovttas ásahtit soahpamuša goluid ruhtadeami ektui dihto prošeahtaáigodahkii. Ferte váldit doarvái vuhtii maid plánenáigodaga dárbbaslaš goluid ja áiggi. Ruhtadanortnega maid berre plánet bures vai leat njuovžilis ruhtajohtuvuogit ja raporterenvuogit. Ruhtadanortnet maid ferte soabaduvvot sihke skuvlaeaiggádiiguin ja oahpaheddjiid organisašuvnnaiguin. Jus leat sámi guovlluin ránnjáriikkain oasseváldit de berre ásahtit ruhtadansoahpamuša sámeskuvlaeiseválddiid gaskkas.

11.1.2 Allaskuvllat, universitehtat ja eará gelbbolašvuodaásahusat

Allaskuvllat ja universitehtat (AU) mat leat oahpaheaddjiprofešuvnnaid fágalaš gelbbolašvuodaásahusat sáhttet maid fállat oahppoprográmmaid, kurssaid ja bagadallama soahpamuša vuodul. Sii leat ankke eanet lágideaddjit ja gelbbolašvuodaásahusat go ruhtadeaddjit. Eai ge sii sáhte nu ollu buktit ruhtajuolludemiid. Sii leat baicca gelbbolašvuodaveahkit mat dihto ortnega ja meriid siskkobeaalde sáhttet fállat dahje juo vuovdit bálvalusaid. Dattege lea nu ahte jus dat eai leat fálaldagaid gaskkas mat juo fállajuovvot sin prográmmaid bokte, de ferte dinggojeddji soabadit AU-ásahusain dingon- ja soahpamušortnega vuodul.

Váldoprinsihppa lea ahte dingoma bokte heivehuvvon oahppoprográmmaid dahje

kurssaid ovddas galgá máksit. Muhto lea maid vejolaš ásahit ovttasbargoortnega gaskal AU-ásahusa, skuvlaeaiggádiid ja eiseválddiid man bokte ovttastahtta ruhtadeami ja eará resurssaid dihto proševttaid váras.

Buot AU-ásahusain leat sierra njuolggadusat dingonortnegiid váras mat leat vuodđuduvvon AU-ásahusaid ruhtadannjuolggadusaide. Dakkár ortnegiid berre geahčadit ja maid árvoštallat lea go vejolaš ásahit rámmasoahpamuša dihtolágán doaimmaid váras.

AU-ásahusain maid vissis muddui sáhtta leat vejolašvuohta veháš doarjut bagadallanortnegiin go fal soabaduvvo nu ahte sáhtta ortnega plánet AU-ásahusa.

Gávdnojit maid našunála guovddážat mat leat ásahuvvon juogo AU-ásahusaide dahje sierra. Sis soitet sihke erenoamáš beroštumit ja geatnegasvuodát searvat bargguide ja bagadallanortnegiidda iežaset bargoviidodaga siskkobealde. Dakkár ásahusaiguin berre ge dahkkot soahpamuš sihkkarastindihte veahki.

Regionála dutkanásahusat maid leat gelbbolašvuođaásahusat. Muhtin oktavuodain sii ovttasbarget AU-ásahusaiguin. Sii sáhttet fállat vuovdinbálvalusaid dego prošektaláidesteami, árvoštallamiid, čuovvolahttindutkama ja eará.

11.1.3 Dutkanruhtadeapmi

AU-ásahusat maid sáhttet ovttas skuvlaeaiggádin dahje skuvllain ohcat dutkanruđaid skuvladutkanproševttaide virggálaš dutkanruhtadanortnegiid bokte dego Dutkanráđis. Dakkár proseassa váldá áiggi, gáibida buori plánema ja dasa leat čadnon ollu kvalitehtagáibádusat sihke prošektajođiheaddjái, prošektajođiheapmái, čađaheapmái ja raporteremii. Dattege ii sáhte hilgut dákkár vejolašvuođa go beare diehtá dat sáhtta leat gilvvu duohken olahit dakkár ruhtadeami. Vel dakkarge čovdosis sáhttet mánga dutkanásahusa ja skuvllat ovttas ásahit ovttasbargofierpmádaga.

11.1.4 Kurssaid ruhtadeapmi ja álgin

Vai ii masse áiggi de sáhtta álggahit gelbbolašvuođalokten kurssaiguin dakkaviđe go vuoruheamit leat soabaduvvon gaskal beallalaččaid skuvlaeiseválddiid, Sámedikki, skuvlaeaiggádiid ja AU-ásahusaid/eará gelbbolašvuođaásahusaid. Daid kurssaid oassálastimii, jus fállon ruhtadoarjja, sáhtta goallostit geatnegasvuođaid manjit áiggi ovdánahttinprográmmaid ja bagadallanortnegiid searvamii. Seammás sáhtta maid čatnat manjit áiggi prošeavttaid searvamii eaktun ahte skuvllas leat leamaš oassálastit gelbbolašvuođaloktenprográmmaid. Dat oassálastit fertejit atnot siskkáldasat fállat bagadallama ja veahki gelbbolašvuođaloktemin, amaset dárbbášit nuppes vel čađahit sierrá gelbbolašvuođaloktenprográmma.

11.1.5 Sámi skuvllat leat mángga dáfus hearkkes dilis

Váldoprinsihppa gal ferte leat ahte bargu ii galgga skuvllaid iige suohkaniid goaridit ruđalaččat. Ferte maid váruhit ahte oahpaheaddjit ja skuvllat váddáseamos dilis juogo sturrodaga ektui dahje guovllu dili ektui eai galgga gillát, muhto beassat seamma árvosaš oassálastin go earát. Soaitá de fertet sidjiide ásahit liige ruhtadanortnegiid ja bagadallanortnegiid ustitskuvlla ja ustitoahpaheaddji bokte.

Skuvllat sámi guovlluin muđuid ge leat juo hearkkes dilis. Bargoreaiddut, oahpponeavvut ja oahppogirjjit váilot. Mángga sajes váilot sámegeielat oahpaheaddjit, dahje oahpaheaddjit leat áibbas okto dahje dušše moattis. Ruhtadanortnet ja resurssajuolludeapmi gárta guovddáš áššin dakkár barggu lihkestuvvamis.

11.1.6 Ovttasbargoprográmma ásaheapmi ja ruhtadeapmi

Vai ortnet bures lihkestuvvá, ferte vuoruhit ásahit ovttasbargoprográmma oktan ruhtademiin. Oassálaččat berrejit leat nu movt dás bajábealde leat namuhuvvon, sihke skuvlaeiseválddit, gelbbolašvuođaásahusat ja skuvlaeaiggádat. Berre geahččalit ásahit golloanalyssa man vuođul ásaha ovddasvástádusjuohkima ja

ruhtadansoahpamuša. Ovttasbargoprográmmas ja ruhtadanortnegiin ferte áigeperspektiiva leat 3-5 jagi bistima. Ruhtadeapmi sáhtta leat heivehuvvon nu ahte álgoplánemii ja ráhkkaneapmái biddjo vuos álgoruhta. Das berre leat áigeperspektiiva dakkár ahte lunddolaččat joksá skuvllaid manjit jagi kursen ja plánenáigodagaid. Plánen berre dan dihte álggahuvvot jagi ovdal.

Ferte ovdal dan juo ásahit ja ruhtadit stivrenortnega, koordinerema, diehtujuohkima ja barggu organisatuvrralaš vuodđudeami.

Sámedikkis berre leat guovddáš rolla dáid ságastallamiid álggahit. Dilli lea dattege nu ahte ruhtadeami dáfus fertejit guovddáš eiseválddit searvat go dás lea maid sáhka ahte lea našunála skuvlavuogádat. Nuppi dáfus lea maid nu ahte skuvlaeaiggátvuolta earret áibbas moadde dilálašvuoda gullá suohkaniid iešstivrejupmái.

12 Raporteren

12.1 Raporteren obbalaččat

Fierpmádatbargu sisttisdoallá sihke olmmošlaš návccaid ja ruđalaš návccaid investerema. Dakkár bargu lea almmolaš bargu, ja ruđat mat geavahuvvojit leat almmolaš resurssat. Dan dihte lea dárbbášlaš ásahit čielggadanortnega raporterema hámis. Dattege ferte jurddašit raporterema birra heivehuvvon maid dai barggu movttiidahttima oktavuodas. Fierpmádatbarggus sáhttet leat oasis ja bealit mat dáhpáhuvvet kollegiála lagasvuodas. Lea dárbbášlaš gávdnat ja ásahit vugiid mat dan dili váldet vuhtii. Galgá huksen kollegiála luohttámuša, sihke hástalit kreativitehta ja ovddidit oahppama. Seammás oaidnit dárbbu ásahit dokumenterema mainna dađistaga bargá, mii heive bargovugiide ja fáttáide, ja mii álkit sáhtta jorgaluvvot raportan.

Raporteremis oaidnit goit guokte deatalaš ávkki. Lea dárbu rabasvuhtii ja čađačuovgi dokumenteremii mas čilge mii lea bargojuvvon olahanmihttuid ektui, movt resurssat leat geavahuvvon ja guđe bohtosiid lea joksan.

Dakkár dokumenteren sáhtta leat čálalaš diehtu raporta hámis, oahpponotáhtat, čáppagirjjálašvuodačállosat, ávnnasčoakkáldagat, dahje maid dramatiseren ovdanbukton digitála hámis.

Ulbmiljoavkkut leat proševtta vuolggadeaddjit ja ruhtadeaddjit seammás go das lea čielggadeaddji ávki earáide.

Nubbi mii lea ávkkálaš lea ahte fierpmádat ásaha siskkáldas dokumenterenproseassa man bokte dađistaga čielggada iežas imaštallama ja analysa iežas barggus. Dat dokumenteren sáhtta leat mángga hámis, muhto čuovvu lunddolaččat válljejuvvon bargometodihka. Lea siskkáldas dokumenteren. Muhto dáin ge bargguin sáhtta čohkket ja válljet osiid dihto cehkiin (*milepælsrapportering*)

proseassas čielggadandihte earáide maid lea olahán ja maid bargan. Dasa ferte gávdnat vuogas reaiddu(id) man bokte fierpmádat oahppá iežas ovdáneami birra, ja maid sáhtta válljet addit dokumentašuvdnan earáide. Dat lea sihke dokumenteren, siskkáldas rapporteren ja seammás bargoreaidu. Das ge lea nu ahte vuogi birra ságastallo ja vuohki gáibida várrogasvuođa. Rapporteren ferte válljejuvot ulbmiliin ahte dat lea ávkkálaš ja ovdánahtii, ahte das oahppa ja ahte dat lea heivehuvvon fierpmádaga bargovugiide. Fierpmádagat sáhttet de geavahit sihke gávnnademiid ja digitála fierpmádagaid man bokte almmuhuvvot bohtosiid. Muhto lea lunddolaš gáibidit oanehis čeahkkáigeasu juohke barggus mii dáhkko oahpaheaddjefierpmádaga namas ja almmolaš ruhtadoarjagiin.

Dattege lea dárbbalaš vuhtiiváldit ahte ii galgga cegget rapporterenvuogádaga mii doalvu eret fierpmádaga ulbmilis ja iešvuodas. Fierpmádagat galget buoridit praksisa, ja praksis juo iešalddis lea stuora bargonoađđi. Rapporterenvuohki ja áigegeavaheapmi rapporteremii ferte heivehuvvot dili ektui. Dán dihte lea lunddolaš jurddašit rapporterema mii lea lánka bargguid dokumenterema.

12.2 Olggaldas árvvoštallit ja rapporteren

Mielčuovvu dutki lea okta vejolaš olggaldas árvvoštallanvuohki. Dalle dutki ovttas joavkkuin sáhtta soabadit čuovvut proseassa ceškiid, čohkket dieđuid, ásahit analysa loahpalaš rapportii ja sáhtta maid neavvut fierpmádaga. Dutki maid sáhtta doallat logaldallamiid jovkui válljejuvvon fáttáid birra. Dakkár jurddašuvvon vuohki cegge lagas oktavuođa dutki ja joavkku gaskkas. Muhto dutki dattege lea dat gii sáhtta ain geahčastit olggaldas čalmmiiguin. Buori muddui son ánke lea oassi proseassas, muhto fierpmádaga oasseváldit dat eaiggádit proseassa. Árvvoštalli ovdanbuktá iežas analysaid oasseváldiide ja sii ságastit daid birra. Dakkár vuohki lea erenoamáš ávkkálaš jus akšuvdnadutkan geavahuvvo lahkonanvuohkin barggus (Balto 2010).

Nubbi eará vuohki lea go olgguldas árvvoštalli čuovvu välljejuvvon osiid proseassas. Son áicá, čađaha jearahallamiid oaseváldiid gaskkas ja earáiguin geasa ášši soaitá guoskat, árvvoštallá ulbmiliid, bargoplánaid ja bohtosiid, ja ásaha raportta. Dakkár árvvoštallan lea geavahuvvon omd. Álgolohkanprošeavtta oktavuodas (Sámediggi 2005), ja muhtin muddui Sámedikki earenomášpedagogalaš gelbbolašvuodáhuksenprošeavttat (geahča omd. Sámediggi 2006). Dakkár ge dokumentašuvdna sáhtá mángga geardde árvvoštallot gaskal oasseváldiid ja árvvoštalli ovdal go gávdná loahpalaš hámi.

Dát namuhuvvon vuogit sáhttet geavahit sihke kvalitatiiva ja kvantitatiiva reaidduid dieđuid čohkkemis. Lea anjke deatalaš ahte materiála mii čohkkejuvvo, bohtá dakkár hámis ahte lea ávkkálaš manjit proseassaide. Das galgá sáhttit oahppat ja vásáhusaid álkit fievrridit viidáset.

12.3 Siskkáldas árvvoštallan ja raporterren

Muhto nubbi deatalaš raporterren lea dat maid oasseváldit sáhttet čađahit oassin bargoproseassas. Sii čállet ja čohkkejit mánggalágan notáhtaid, govvejit ja báddejit ja geavahit digitála vugiid mitalit iežaset vásihusaid birra, ásahit narratiivvaid mánggaid reaidduid bokte.

Fierpmádagaid bargoortnegat sáhttet sisttisoallat iešguđetlágan dokumenteren-gáibádusaid. Dat sáhttet leat ávkalaččat fierpmádaga miellahtuid oahppama dihte dađistaga go barget. Dat sáhtá leat dokumentašuvnna čohkken árvvoštallama váras, ja dokumentašuvnna čohkken gaskkusteapmin earáid oahppama váras. Dakkár bargoinvesteren berre sisttisoallat muhtin muddui oktasaš reaidduid maid lea soabadan ja buohkat geavahit. Dat sihkarastá vejolašvuodá čohkket ja buohtastahttit bargguid ovdáneami ja bohtosiid. Muhto fierpmádagat fertejit maid beassat váldit atnui reaidduid maid ieža välljejit, mat leat dakkárat maiguin sii leat oadjebasat ja huksejuvvon oasseváldiid iežaset gielain ja ipmárdusain. Okta vejolaš

lahkonanvuohki dakkár bargguide lea akšuvdnaoahppan (Tiller 2006) masa sáhtta soabadit bargovugiid ja dokumentašuvnna rapporterema váras.

12.4 Vuolggaanalyisa ja čuovvulahttinanalyisa

Dát sáhtta leat analyisa mii čilge oasseváldiid oktasaš ipmárdusa bargočuoimma dahje ášši/fáttá dili fierpmádaga vuodđudeami oktavuodas. Okta vejolaš reaidu lea strategalaš analyisa (SWOT-analyisa) mas leat dihto gullelaš bargovuogit. Dan sáhtta čađahit go vuos lea sávahahti ulbmiliid ceggen. Analyisa bokte sáhtta de čielggadit dihto dili nannoset ja hearckes beliid, guđelágán vejolašvuodát gávdnojit čoavdit hástalusaid ja makkár áššit soitet hehttet sávahahti ovdáneami. Dan bokte sáhtta kártet ja guorahallat dili barggu álggadettiin sihke olgguldas diliid ektui ja siskkáldas vuogádat dili ektui barggu plánema oktavuodas. Analyisa oktavuodas de ásaha jurdagiid ja mearrádusaid buoridanbarggu plána birra ja einnostuvvon bohtosiid.

Vuolggaanalyisa bokte čohkkejuvvon materiála sáhtta geavahit rapporterema oktavuodas. Osiid dás sáhtta čohkket olgguldas rapporteremii soabaduvvon ulbmiliid ja doaimmaid ektui. Dasa sáhtta maid ásahit lassi proseassaid ja rapporterema dađistaga go soabada.

Sáhtta ásahit muđuid ge veahkkereaidduid dađistaga go lea dárbu ođđa hástalusaid dahje čuoimmaid čoavdit. Veahkkereaiddut gávdnojit mánggaláaganat. Jurddabádji (Idédugnad geahča <http://office.microsoft.com/nb-no/visio-help/inspirer-til-kreativitet-med-en-idedugnad-HA010148280.aspx>) lea okta dovddus reaidu maid sáhtta geavahit go lea dárbu oažžut ovdán mánga jurdagiid oanehis áiggis ja háliida mánga olbmo searvat prosessii. Eará veahkkereaidu (Sustainability ja eará geahča: http://www.ogbedreskaldetbli.no/metoder_verktoy) lea dakkár man bokte sáhtta ohcat eavttuid mat hehttehit dahje ovddidit bastevaš buorideami organisašuvnnas, ja guđe áššiiguin de bargagoahit vai ovdáneapmi sihkkarastojuvvo easttada rašes dillái geavvat.

Lea dattege deatalaš gávdnat čovdosiid mat leat ávkkálaččat, addet buori gova ovdáneami muhto eai lasit dakkár bargonoađi mii iešalddis boahtá ovdáneami ovdii.

13 Girjelistu

- Abrahamsen, L ja earát. 2010. Demokratisk ledelse som skoleutviklingsstrategi. Dás: Mats Ekholm ja earát (doaim.) *Skoleutvikling i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aikio, Aimo. 2009. Oahpponeavvo- ja oahppoplánaohpahus Sámi allaskuvllas. *Sámi dieđalaš áigečála. 1-2/2009*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Alaska Native Knowledge Network <http://www.ankn.uaf.edu>
- Argyris, C., & Schön, D. 1978. *Organizational learning: A theory of action perspective*. Reading, Mass: Addison Wesley.
- Balto, Asta, M. 2008. *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahhtevaš buolvvaide. Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruota beale Sámis*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla. (Dieđut, 4/2008).
- Beck, W., Christian & Hoëm. 2001. (red.). *Samfunnsrettet pedagogikk – NÅ*. Oslo: Oplandske Bokforlag.
- Bergland, Einar. 2001. Samisk skole og samfunn –Plattform for pedagogisk utviklingsarbeid. *Dieđut 4/2001*. Guovdageaidnu: Sámi instituhtta.
- Blossing, Ulf, ja earát. 2010. *"Kunnskapsløftet – fra ord til handling" Sluttrapport fra evalueringen av et statlig program for skoleutvikling*. Fafo og Karlstad Universitet.
- Boreham, N. 2006. The co-construction of individual and organizational competence in learning organizations. A paper presented at ECER 2006, Geneve, September.
- Boyer, Paul. 2006. *Building Community –Reforming Math and Science Education in Rural Schools*. A report on the National Science Foundations Rural Systemic Initiative. Alaska Native Knowledge Network, Center for Cross-Cultural Studies, University of Alaska Fairbanks.
- Brandtzæg, G., Bjørg. 2008. *Perspektiv på læreplanen*. Bergen: Fagbokforlaget.

- Dalin, Åke. 1999. *Veier til den lærende organisasjon*. (2. Opplag). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Daly, Alan J. (doaim). 2010. *Social Network Theory and Educational Change*. Cambridge, Mass.: Harvard Education Press
- Darnell, Frank & Hoëm, Anton. 1996. *Taken to Extremes*. Oslo: Scandinavian University Press (Universitetsforlaget AS).
- Ekholm, Mats (doaim. ovttas earáiguin) 2010. *Skoleutvikling i praksis*. Oslo: Universitetsforlaget
- Engelsen, U., Britt. 2008. Kunnskapsløftet. Sentrale styringssignaler og lokale strategidokumenter. Rapport nr. 1 Forskningsprosjektet ARK. Universitetet i Oslo. Pedagogisk forskningsinstitutt.
- Engelsen, U., Britt. 2006. *Kan læring planlegges? Arbeid med læreplaner –hva, hvordan, hvorfor, Revidert mot LK06: Læreplan for kunnskapsløftet*. (5. Utgave 2006). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Engelsen, U., Britt. 1993. *Når fagplan møter lærer*. Ad Notam Gyldendal.
- En lærende skole*. Lærende leiling - i eit systematisk perspektiv. Artikkelstafett. Artikkel 6. Utdanningsdirektoratet. – http://www.udir.no/upload/Kompetanseutvikling/Artikkelserie_6_net.pdf (15.04.2010).
- Erstad, Ola. 2004: *Piloter for skoleutvikling. Rapport for forskningen i PILOT 2000-2003*. Universitetet i Oslo. Forsknings- og kompetansenettverket for IT i utdanning (ITU). Rapport 28
- Evaluering av spesialpedagogisk etterutdanningsprosjekt innenfor sosiale- og emosjonelle vansker*. August – desember 2002. Sámediggi.
- Evaluering av spesialpedagogisk etterutdanningsprosjekt innenfor lese- og skrivevansker*. November 2001 –juni 2002. Sámediggi.
- Evaluering av spesialpedagogisk etterutdanningsprosjekt innenfor flerspråklig utvikling og språkvansker*. Januar –juni 2003. Sámediggi.
- Evaluering av spesialpedagogisk kompetansehevingsprosjekt. 2004-2006 –med fokus på språkutvikling, språkvansker, lese- og skrivevansker og tospråklighet i lulesamiske*

- og sørsamiske områder samt områdene i Sør-Troms og nordre Nordland. 2006. Sámediggi. – http://www.skulenettet.no/moduler/templates/Module_Article.aspx?id=46232&epslanguage=FI (15.04.2010).
- Fafo rapport 2009: 21. *Kompetanse for hvem? Sluttrapport fra evalueringen av "Kompetanse for utvikling. Strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen 2005 – 2008.*
- Forskrift om rammeplan for de samiske grunnskolelærerutdanningene for 1.–7. trinn og 5.–10. trinn.* Fastsatt av Kunnskapsdepartementet 1. mars 2010 med hjemmel i lov om universiteter og høyskoler av 1. april 2005 nr. 15 § 3-2 annet ledd. (http://www.regjeringen.no/upload/KD/Rundskriv/2010/Forskrift_rammeplan_samiske_grunnskolelaererutdanningene.pdf)
- Gávnos Samisk innhold i Kunnskapsløftet -et ressurshefte for lærere i grunnopplæringen.* Utdanningsdirektoratet. – <http://skolenettet.no/nyUpload/Portal/PDF/Gavnos.pdf> (15.04.2010).
- Gaup Eira, Inger Ellen. 2008. "Sámi vuogi mielde" *Samiske blikk på barnehagen.* Mastergradsoppgave i praktisk kunnskap. Høgskolen i Bodø. Senter for praktisk kunnskap. Profesjonshøgskolen.
- Giehtagirji ILO-konvenšuvdna nr 169 eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid hárrái (1989).* 2003. ILO eamiálbmogiid ja čearddalaš álbmogiid politihka ovddidanprográmma, Gáldu. Guovdageaidnu.
- Grøterud, Marit & Nilsen, S., Bjørn. 2001. *Ledelse av skoler i utvikling.* (1. Utgave, 1. Opplag). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Hargreaves, Andy ja Shirley, Dennis. 2009. *The Fourth Way The Inspiring Future for Educational Change.* London: Corvin
- Henriksen, B., John. 2008. (doaim.). *Sámi iešmearrideapmi –Sisdoallu ja čadaheapmi.* Gáldu Čála, Álgoálbmotvuoigatvuođaid áigečála 2/2008. Guovdageaidnu: Fagtrykk Idé as.
- HIF-Rapport 2010:6. *Kunnskapsløftet samisk: Feltarbeid ved fem skoler i nordsamisk område.*

- Hirvonen, Vuokko. 2003a. *movt sámáidahttit skuvlla? Reforppma 97 evalueren*.
Karášjohka: Čálliid lágádus.
- Hirvonen, Vuokko. 2003b. (doaim.). *Sámi skuvla plánain ja praktihkas, movt dustet O97S hástalusaid? Reforppma 97 evalueren*. Karášjohka: Čálliid lágádus.
- Hirvonen, Vuokko & Keskitalo, Jan Henry. 2004. Samisk skole - en ufullendt symfoni?
– Engen, Thor Ola & Solstad, Karl Jan (red.). *En likeverdige skole for alle?: om enhet og mangfold i grunnskolen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Keskitalo, Jan Henry. 2008: Fellesskapsutvikling og inkludering i samisk skole innenfor rammen av en felles nasjonal skole. *Skolepsykologi* 3/2008 s. 37-49.
- Keskitalo, Jan Henry. 2009. Sámi máhttu ja sámi skuvlamáhttu: teorehtalaš geahčastat. *Sámi dieđalaš áigečála*. 1-2/2009. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Keskitalo, Jan Henry –Nystad, Kristine –Pettersen Torunn (2009)(doaim.). *Sámi oahpahus –sámi dutkan –sámi ásahus*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- King, Linda & Schielman, Sabine. 2004. *The Challenge of Indigenous Education: Practice and Perspectives*. Paris: Unesco publishing.
- Keskitalo (b), Pigga. 2010. Saamelaiskoulun kulttuurisensitiivisyyttä etsimässä kasvatusantropologian keinon. *Dieđut* 1/2010. Sámi allaskuvla.
- Kompetanse for kvalitet, Strategi for vidareutdanning av lærere*. 2008. Strategi. Kunnskapsdepartementet. – http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Grunnskole/Kompetanseforkvalitet2009_endelig.pdf (15.04.2010).
- Kompetanse for tilpasset opplæring. Artikkelsamling*. 2007. Utdanningsdirektoratet. – http://www.utdanningsdirektoratet.no/upload/Kompetanseutvikling/Kompetanse_for_tilpasset_opplaring.pdf (15.04.2010).
- Kompetanse for utvikling, Strategi for kompetanseutvikling i grunnopplæringen 2005 – 2008*. Utdannings- og forskningsdepartementet. –http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Kunnskapsloftet/strategi_for_kompetanseutvikling.pdf (15.04.2010).
- Kushman, W., James & Barnhardt, Ray. 1999. Alaska Onward to Excellent & Alaska Rural Systemic Initiative. *Raising Minority Academic Achievement*.

- Lauvås, Per earáiguin. 1999. *Kollegaveiledning i skolen*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Lauhamaa, Pigga. 2009. Sámi vuolggasaji nannen oahpahasas – rituálat guovddážis. *Sámi dieđalaš áigečála*. 1-2/2009. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Likeverdige opplæring -et bidrag til å forstå sentrale begreper*. Utdanningsdirektoratet. – http://www.udir.no/upload/Brosjyrer/Likeverdige_opplaring_brosjyre.pdf (15.04.2010).
- Lile, Khosravi, Hadi. 2009. Mánáid-konvenšuvdna ja sámi mánát Norggas. *Gáldu čála, Álgoálbmotvuoigatvuođaid áigečála* 1/2009. Guovdageaidnu: Fagtrykk Idé as.
- 10-jagi vuodđoskuvlla Sámi oahppoplánat*. 1997. Gonagaslaš girko-, ja oahpahas- ja dutkandepartementa. Sámi oahpahasráđđi.
- Læremiddelutvikling i en skole for alle, Om utvikling av læremidler for elever med funksjonshemninger*. 2001. Statens Institut for Handikappfrågor i skolan (SIH) Sverige, Læringscenteret (LS) Norge. Härnösand: SIH.
- Niesz, Trizia. 2007. Why Teacher Networks (Can) Work. *Phi Delta Kappan*. Volume: 88. Issue: 8. s: 605+.
- Nordlandsforskning – NF-rapport nr. 7/2009. *Sámi – OM06 Sámi oahpaheapmi, Oahppoplána guorahallan ja makkár árra doaibmabijuide lea dárbu go galgá plána váldit atnui*.
- Nordlandsforskning – NF-rapport nr. 6/2010. *Fra plan til praksis. Erfaringer med Kunnskapsløftet Samisk (LK06S)*.
- Nutti, J., Ylva. 2009. Sámi árbevirolaš matematihka diehtu ja máhttu – Akšuvdna-dutkamis sámeskuvllas. *Sámi dieđalaš áigečála*. 1-2/2009. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Máhttolokten Sámi oahppoplánabuvttus*. 2008. Máhttodepartemeanta, Sámediggi, Oahpahasdirektoráhtta. Oslo: Interface media as.
- Myrvoll, Marit. 2005. *Sámegiel álgooahpahas Evalueren*. Høgskolen i Tromsø. Alta: Bjørkmanns.

- Møller, Jorunn & Sundli, Liv. 2007. (red.). *Læringsplakaten skolens samfunnskontrakt*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Pedersen, Paul & Høgmo, Asle. 2004. *Kamp, krise og forsoning. Evaluering av samepolitiske tiltak i Kåfjord*. NORUT Samfunnsforskning AS. Rapport nr. 4.
- Plan for samisk fjernundervisning*. 2009. Utdanningsdirektoratet. – http://www.udir.no/upload/Brosjyrer/Plan_samisk_fjernundervisning_2009.pdf (15.04.2010).
- Rámmaplána mánáidgárddi sisdoallu ja barggut*. 2007. Máhttodepartemeanta. Bjørkmans trykkeri.
- Referat fra evalueringsseminar 19.06.03.2003- Fase 2. Av Sametingets spesialpedagogiske etterutdannings-/utviklingsprosjekt innenfor temaet "sosiale og emosjonelle vansker"*. Sámediggi.
- Retningslinjer for de samiske grunnskolelærerutdanningene*. Forslag vedtatt i Samisk rammeplanutvalg 19.01.2010. – http://www.regjeringen.no/upload/KD/Rundskriv/2010/Retningslinjer_samiske_grunnskolelaererutdanningene.pdf
- Rhodes, Christopher, doaim., Stokes Michael doaim., Hampton, Geoff - doaim.. 2004. *A Practical Guide to Mentoring, Coaching, and Peer-Networking: Teacher Professional Development in Schools and Colleges*. New York: RoutledgeFalmer.
- Salancik, Gerald R. WANTED: A Good Network Theory of Organization. *Administrative Science Quarterly*, Volume 40, No. 2 (June 1995, pp 345-349)
- Sámedikki oahpponeavvovráhkadeami strategalaš plána áigodahkii 2009-2012*. 2008. (Mearriduvvon miessemánu 29. Beaivvi 2008). Ášši 21/08. Sámediggi.
- Sámegiell álgooahpahuš 1. Oasi árvvoštallan –Lohkanráhkkaneapmi*. 2002. Sámediggi. – <http://www.skolenettet.no/nyUpload/Samisk%20læringsnett/Dokumenter/I%20oasi%20evalueren%20Samegiell%20alگوoahpahuš.pdf> (15.04.2010).
- Sámegiell álgooahpahuš 2. Oasi árvvoštallan –dekoden*. 2004. Sámediggi. – http://www.skolenettet.no/nyUpload/Samisk%20læringsnett/Dokumenter/II_oasi_arvvostallanraporta.pdf (15.04.2010).

Sámegielaide doaibmaplána. Bargo- ja searvadahttindepartemeanta.

– http://www.regjeringen.no/upload/AID/publikasjoner/rapporter_og_planer/2009/Handlingsplan_2009_samisk_sprak_nordsamisk.pdf
(15.04.2010).

Sametingets plan for kompetanseheving i spesialpedagogikk 2004-2006 – med fokus på språkutvikling, språkvansker, lese- og skrivevansker og tospråklighet i lulesamiske og sørsamiske områder, samt områdene sør-Troms og nordre Nordland. 2006.
Sámediggi.

Sámi dieđalaš áigečála. 1-2/2009. Sámi allaskuvla, Romssa universitehta, Sámi dutkamiid guovddáš. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

Skandsen, Tore ja Stranden, Knut. 2008. *Fra ord til Handling. En refleksjon rundt utviklingsprosessen.* Notat. Stiftelsen IMTEC.

Solstad, Karl Jan & Engen, Thor Ola. 2004. (red.). *En likeverdig skole for alle? Om enhet og mangfold i grunnskolen.* Oslo: Universitetsforlaget.

Spesialpedagogisk kompetanseheving, undersøkelse av behov for spesialpedagogisk kompetanseheving i barnehage og grunnskole, Plan for heving av spesialpedagogisk kompetanse i barnehage og grunnskole 2001-2003. 2001.
Sámediggi.

Storjord, Marianne. 2008. *Barnehagebarns liv i en samisk kontekst. En arena for kulturell meningsskapning.* Avhandling levert for graden Philosophiae Doctor.
Universitetet i Tromsø. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Våren 2008.

Sugrue, C. 2002. Irish Teachers' Experiences of Professional Learning: implications for policy and practice, *Journal of In-Service Education*, 28(2), 311–338.

Synnevåg, Marit. 2009. *Sammenfatning av sluttrapporter fra Kunnskapsløftet – Fra ord til handling 2006-porteføljen.* MCS:Consult.

Todal, Jon. 2007. *Samisk språk i Svahken Sijte, Sørsamisk vitalisering gjennom barnehage og skule.* Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta. (Dieđut 1/2007).

Tiller, Tom. 2006. *Aksjonslæring – forskende partnerskap i skolen. Motoren i det nye kunnskapsløftet.* Oslo: Høyskoleforlaget.

- University of Alaska Fairbanks. 2 siidu čálus. *Native Pathways to Education*.
- Wiel Veugelers and Mary John O'Hair. 2005. *Network Learning for Educational Change*. Milton Keynes. Open University Press.
- Wenger, Etienne. 1998. *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1.
- Øzerk, Z., Kamil. 1999. *Opplæringsteori og læreplanforståelse –en lærebok i pedagogikk*. Vallset: Opplandske Bokforlag ANS.